Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) **license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

5253
5254
5255
9(47.925)
U-61

ՇԱՐ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐԱՑ·

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

ՍՄԲԱՏԱՅ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻ·

1859 ՓԱՐԻԶ ՌԻԲ:

13010

AVIS

Les encouragements sympathiques qui ont accueilli la publication dans notre *Galerie Historique*, des œuvres de GHÉVOND, STÉPHANNOS AÇOGHIG et STÉPHANNOS ORBÉLIAN, nous engagent à poursuivre avec activité le but que nous nous sommes proposé.

Nous offrons aujourd'hui au lecteur les œuvres du Connétable SEMBATT, comte de Coricosse.

Issu d'une noble famille arménienne, alliée à la branche régnante de Rubin, et appelée elle-même à régner sur l'Arménie, Sembatt fut incontestablement un des meilleurs annalistes de l'histoire du Moyen Age.

Comme Connétable, il connut à fond la cour royale de l'Arménie. Comme Maréchal, il prit une part active aux événements politiques de son pays. Il fut un allié précieux pour les Croisés occidentaux, et combattit avec les Français, les Allemands et les Anglais, pour la défense du christianisme contre les Sarrasins.

Après avoir visité plus d'une fois la cour des successeurs de Ginghis khan et d'autres pays jusqu'alors inconnus, il entreprit son histoire analytique des événements politiques de l'Arménie, depuis l'an 400 (959 de l'ère chrétienne) jusqu'en 1277 où une mort glorieuse, sur le champ de bataille, vint l'enlever à son pays et à ses travaux scientifiques. Il était âgé de 69 ans.

Cet ouvrage, quoique concis, se recommande au lecteur par les renseignements précieux qu'il contient sur les luttes héroïques soutenues par les Croisés, sur les souverains dégénérés du Bas-Empire, sur les principautés musulmanes d'Alep, de Damas, de Mossoul et d'Icone, sur les conquérants mongols et sur les rois arméniens devenus alliés des chrétiens occidentaux, après être entrés en alliance de parenté avec l'illustre famille française de Lusignan.

Puisse cet ouvrage exciter en France la bienveillance publique en faveur des illustres descendants des Rubénians et des Lusignans qui gémissent dans la terre d'exil des malheurs de leur patrie.

Rue de l'Ouest, 86. G. V. CHAHNAZARIAN.

Paris. — Imprimé par E. THUNOT ET Ce, rue Racine, 26.

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

ԱՐԱՐԵԱԼ

ՍՄԲԱՏԱՅ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻ ՀԱՅՈՑ

ՈՐԴՒՈՅ ԿՈՍՏԱՆԴԵԱՅ ԿՈՄՍԻՆ ԿՈՌԻԿՈՍՈՅ ։

Ի լոյս ընծայեալ հանդերձ ծանօթութեամբք

Կարապետ Վարդապետ Շահնազարեանց՝ միաբան սրբոյ Էջմիածնի ։

Ի *պատրիարքութեան Կոստանդնուպօլսոյ* Տ. Տ.
ԳԷՈՐԳԵԱՅ Ա*մենապատիւ Արք Եպիսկոպոսի ։*

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑ ։

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ ։

Տարեգիրք Սմբատայ սպարապետի կամ գուն-
դստաբլի արքայութեանն Կիլիկիոյ յետ ի խաւարի
անգիտութեան մնալոյ դարս գրեթէ վեց՝ տեսանէ
արդ կրկնակի զլոյս ի ձեռն տպագրութեան Նախ՝ ի
Մոսկվա, ապա ի Փարիզ։ Որ և ըստ շարի հայ պատ-
մագրաց մերոց, գալով զկնի Ղեւոնդեայ վարդապե-
տի, Ստեփաննոսի Ասողկայ եւ Ստեփաննոսի Օրբէ-
լեան՝ Սիւնեացն մետրապօլտի, ի չորրորդում հա-
մարի կարգի ։

Յետ ի կարգի դնելոյ զմեր օրինակսն առ ի պատ-
րաստ գոլ ծնանիլ ի մամլոյ, որպէս վկայէր յայտա-
րարութեամբ ծանուցելովքս յելս 1856 ամի առ
Դրանէրս Հայաստան ազգի․ և այն ինչ զեռ ակնկա-
լեալ մնայաք կատարման բաժանորդագրութեանն,
ահա եհաս ի ձեռս մեր օրինակ մի յիշեալ տարե-
գրոյն տպեալ ի Մոսկվա գովանի աշխատասիրու-
թեամբ հայրենասէրին իմոյ Պարոն Ոսկանայ Գէոր-
գեան Յովհաննիսեանց երեւանցւոյ ։ Սակայն հա-
ւատարիմ խոստման իմոյ՝ ոչ կամեցայ խոտորել

յիմմէ առաջադրութենէ յոր մղեցին զիս եւ քան զեւս տարբերութիւնքն որք երեւեցան ի համեմատութենէ օրինակացն իմոց ընդ տպելոյն՝ տեսանելով յիմն զկատարելութիւնս յոլովս հանդերձ անսխալութեամբ յիմաստս եւ ուղղութեամբ ի բառս ։ Յանձնէ ի բաց բերելով զհասարակեալ ախտն անձնդիւրութեան, ըստ որոյ իւրաքանչիւր ոք պանծացուցանէ զոր ինքեան է սեպհական, մեք պատկառելի դատողութեան զխոհականաց ազգիս ապաստան առնեմք զընտրութիւնն ընդ մերն եւ ընդ տպեալն ի Մոսկուա՝ եւ թողումք յընթերցանելեան զհոգ քաղելոյ յերկոցունց տասն օգուտս առ մտաւոր վերածնութիւն եւ առ զարգացումն յընկերական եւ ի քաղաքական կենցաղս իւրեանց ։

Պարոն Ոսկան Յովհաննիսեանցն խոստովանի ի յառաջաբանի իւրում երես 8, ունել զմի եւ եթ օրինակ ի ձեռին ի հրատարակելն զիւր Սմբատ. որ եւ երեւեցաւ մեզ օրինակեալ ի գաղափարէ եղելոյ ի մատենադարանի սրբոյ Էջմիածնի ։ Իսկ մեք, բաց յունելոյ զհաւասարն այնորիկ, զոր օրինակեալ էաք պարտ ու պատշաճ խնամով յամի Տեառն 1840, յաթոռն սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ, ստացաք ապա նաեւ զերկրորդ իմն օրինակ ևս ուղղագոյն գրչութեամբ քան զառաջինն. զորս ի լինելն մեր ի Կոստանդնուպօլիս յամի Տեառն 1852, համեմատեցաք ընդ երրորդ իմն օրի-

նակի պատուէլի Գալուստ վարժապետի Տէր Պօղոսեան Սամաթիացւոյ՝ արգոյ բարեկամին մերոյ :

Յաւարտ ածեալ արդ զվերջին համեմատութիւն մերոյ օրինակացն ընդ տպագրելոյն ի Մոսկվա . և զկարևոր տարբերութիւնսն նշանակեալ ի վերջէ դրոյս ի գիտութիւն ընթերցանելեաց , ընծայեմք ի լոյս զմերն Սմբատ Գունդստաբլ՝ փոխարէն ձգանցս ո՛չ այլ ինչ հայցելով բայց միայն զմասն սուրբ աղօթից արժանաւորաց յաղագս յարատևելոյ իմ և ի կատար ածելոյ զոր ստանձնեալնեմ ի փառս ամէնօրհնեալ սրբոյ կուսին Աստուածածնի և ի շահ որդւոց հնոյն Հայաստանի :

Փարիզ : 10 Յունվ . 1859 : Կ . Վ . Շահնազարեանց :

ՍՄԲԱՏ ԳՈՒՆԴՍՏԱԲԼ ԵՒ ՏԱՐԵԳԻՐՔ ԻՒՐ :

Բազում էին Սմբատ անուամբ հոյակապ Մարա-ջախք և Գունդստաբլք առ հարս մեր կիլիկեցիս երկո-տասան, երեքտասան և չորեքտասան դարուց, որք փառս անձանց դրէին կրել յանձինս զանուանս Սմբա-տայ՝ փառաւոր թագաւորացն մերոյ Բագրատու-նեաց. այլ պատմագիր մի և եթ է կամ առաւելն՝ երկու :

Ընդ Ռուբինեան պետութեամբ, որ, որպէս յայտ է, վերջին եղև յազգային ինքնիշխան կառավարու-թեանց, եւ ընդ որով անմահ ոգիք Հայաստանի ոգի ի բոյն եդեալ մարտ եդեալ ոգորէին ընդ Սալ-ճուկեանց Իկոնիոյ, ընդ Մամելուքաց Եգիպտոսի, ընդ Սարակինոսաց Ասորւոյ, ընդ Թաթարաց և ընդ այլոց խառնամբոխ, վայրագուն եւ խուժադուժ ցեղ-ուաց անապատացն մեծ Թաթարստանի և Արաբիոյ վասն անկախութեան իւրեանց, ծաղկեցան այս առ հարս մեր ոչ միայն քաղաքական հրահանգք, այլ և հա-յախօս դպրութեանց, գեղարուեստից և ճարտարա-պետութեանց բայան դպրոցք եւ նաւավարութեան

և վաճառականութեան ընդ ծով և ընդ ցամաք հորդեցան շաւիղք ։ Զայս ցանէ խօսեցաք ըստ բաւականին ի մերում գաղղիերէն նկարագրի պատմութեան Հայոց տպելոյ յամին 1856 . ուր և ընթերցողս մեր տուաքեմք ։ Եւ զի՞նչ ասացելոցս ակներև ապացոյց, եթէ ոչ՝ կանգուն կացեալ ցարդ եկեղեցիք, վանորայք, շիրիմք, բերդորայք, կամուրջք, դարպասանիք Կիլիկիոյ, և մատենագիրք յիշխանաց մերոց կացեալ ։

Դպրութիւն եւ աշակերտութիւն գրոյ ի սկզբանէ անտի բաշխ համարեալէր առ բազումս յազգացն Ասիոյ և Եւրոպիոյ եկեղեցականաց և եթ, և զուն ուրեք՝ միջին դասու ժողովրդեան . իսկ Թագաւորաց եւ իշխանաւորաց՝ թանձր տգիտութիւն, առ որս ուսմունք գրոյ անպատուութեան էին սակի և անարժան աստիճանի իւրեանց և կոչման . գիրք և կաղամար տարագիր եղեալ էին յապարանից նոցա . եւ անօրէնք միլիօնաւոր հոգւոյ շատանային վարժելով զանձինս վեր ի վերոյ ի ձիավարութեան, յորս եւ ի նետաձգութեան ։ Խորենացի հայրն մեր ի սկզբան պատմութեան իւրոյ գիրք Ա. գլուխ 3 . բամբասէ զանխնամատածր բարս Թագաւորաց մերոց . զնոյն և ինձ հարկ լինէր առ անղեաւս երկրորդել ընդարձակագոյն եւս, եթէ ոչ էի հանդերձեալ ի լոյս ընծայել զիշխանացն զմատենագիրն Սմբատ որ թէև որդի Կոստանդեայ մեծ կոմսին Կոռիկոսոյ, թէև եղբայր

Հեթմոյ առաջնոյ՝ արքային մերոյ, թէեւ սպարապետ զօրաց նորա. բայց եւ այնպէս կամեցաւ գողանալ փայրկեանս ինչ ի բաղմամարտ դարուն յայնմիկ յերեսաց ծանր զբաղմանց պետութեանն յաղագս ի գրի հարկանելոյ զքաղաքական եւ զկրօնական իրաց զրոյցս մերոյ ազգի սկսեալ յաւուրց անտի Գագկայ առաջնոյ Բագրատունւոյ: Ցաւ է մեզ այս պարագայս առ ի համօզել զամենայն որ թէ՝ ապա ուրեմն գիր եւ ընթերցուած չէին հալածեալ առ պատմագրաւ մերով յարքունեաց Հայոց. եւ թէ ուսմունք այնպէս մուտ գործեալ էին եւ մշակէին արդեամբ առ իշխանաւորս եւ սակաւս ազգի մերոյ. վասնզի ապացուցեալ ճշմարտութիւն իմն է թէ՝ եթէ պետութիւն ազգի ուրուք անփոյթ է զիմաստութենէ, ընդունայն են բնաւ ճիգն ամբողջ ազգին առ ի յառաջեցուցանել զայն. որ յայնժամ եւ եթ ծաղկի զրագիտութիւն՝ յորժամ իշխանք ընծայեն այնմ օրինակ եւ խրախոյս: Երանի ազգին որոյ իշխանք իւր զհետ լինին իմաստութեան, հանճարոյ եւ հրահանգաց. եղուկ ազգին որոյ իշխանք իւր անփոյթ են զիմաստութենէ, զհանճարոյ եւ զհրահանգաց:

Թագաւորութիւն Լեւոնի երրորդի եղեւ արդարեւ թագաւորութիւն վերանորոգութեան ուսմանց եւ կրթութեան առ Հայս. եւ եթէ երկինք հաշտ ակամբ հայեցեալ էին առ Հայաստան ժողովուրդն, պատ-

դնէին հարկաւ բարի եւ իմաստասէր թագաւորին այնմիկ ժառանգս հաղորդս իւրոյ առաքինութեանց. սակայն թուի թէ նախնիք մեր չեղեն արժանի այսմ շնորհացս. ամին իրի եւ մահուամբն Լեւոնի երրորդի հիջաւ եւ լոյս իմաստութեան առ Հայս Կիլիկիոյ. եւ անկաւ վերստին ազգն ի խորխորատ տգիտութեան յոր գնայ ցարդ ընդ խարխափ :

Հերիք է մեզ խօսիլ զուսմանց առ կիլիկեցի նախնիս մեր : Դարձցուք ի Սմբատ և յերկն իւր : Զունիմք պէտս ինչ թարթափելոյ յայլ մատենագիրս առ ի գիտել զժամանակ ծննդեան նորա, զկեանս և զգործս : Բաւական է՝ եթէ ակն արկցուք միայն յիւր գործ. եւ խօսք մեր առ հասարակ առցէ զլրումն : Սմբատ ասէ զինքենէ ծնեալ յամի Տեառն 1208 « ի թուականին ՈԾԷ ծնաւ գունդստաբլն՝ թարգմանող պատմութեանս » : Նոյնն երես 99, ասէ զանձնէ գոլ մի ի պաշտօնէից Լեւոնի երկրորդի « և ուր իմանայր թէ՝ գոյ այր իմաստուն եւ գիտուն եւ աջող ի գործ կամ ի զինուորութիւն կամ ի խօսս եւ ի պատասխանիս, յղէր եւ կոչէր խոստմամբ եւ հանգուցանէր պարգեւօք, յորոց մի ես եմ Սմբատս սպարապետ՝ թարգմանող տառիս և պատմութեանս » : Եւ զի Լեւոն երկրորդ թագաւորեաց յամէ Տեառն 1198-1218. ճշտիւ խօսելով՝ այսմ գրեթէ անմարթ է գոլ. իբր զի եղեալ նա և թէ երկոքին Սմբատքս մի և նոյն անձն

իցեն. և թէ Լևոն երկրորդ կայոյց զնա ի պաշտօն ինչ արքունի գէթ ի վերջին ամի կենաց իւրոյ. բայց և այնպէս Սմբատ լինէր յայնժամ եւ ոչ ինչ աւելի քան ինն կամ տասն ամաց մանուկ, ծնեալ գոլով յամի 1208. և Լևոն երկրորդ մեռեալ յամի 1218: Սակաւ մի առօրեւ, հրեշտակութեամբ գնացեալ առ՝ զինքենէ հրամանաւ եղբօր իւրոյ Հեթմոյ առաջնոյ առ մեծ խանն Թաթարաց. « ի Թուականին ՈՂէ գնացի ես Սմբատ գունդստաբլս ի Թաթարն. եւ ի Թուականին ՈՂԹ դարձայ առ եղբայրն իմ Հեթում թագաւորն »: Այսպէս եթէ Սմբատ էր եղբայր Հեթմոյ առաջնոյ, էր ուրեմն և որդի Կոստանդեայ՝ մեծի կոմսին Կոռիկոսոյ. որոյ ցեղն խնամացեալ Ռուբինեանց՝ թագաւորեաց ի Հայս յամի 1226:

Բազում անգամ առ Սմբատ զինքենէ գոեալ ի պատերազմունս Թշնամեաց ի պաշտպանութիւն հայրենեաց իւրոց, զոր օրինակ: « Եւ Թագաւորահայրն Պարոն Կոստանդին ու Սմբատ գունդստաբլն եկին մօտն ի Տարսուս. եւ Թագաւորն (Հեթում) իւր հեծելովն կայր յԱդանայ: Թուրքն աւարեաց (պաշարեաց) զՏարսուս. իջան ի դաշտն հետ գետին, եւ զերեցին զամէն երկիրն. և կեցան վեց օր, և ապա եկ ածին որ ելնէին ընդ Կուկլկայ կապանն: Նա թագաւորն հեծելովն ի հետ եկ. և Թագաւորահայրն եւ Սմբատ գունդստաբլն (եւ եկին) եւ հասին ի տեղ

մի որ Մայծու աւեն ։ Նա (Թշնամին) դարձաւ ան֊
թիւ շատ ի հետ ։ Նա մեք դիպեցաք, եւ Աստուծով
խանգարեցաք, և կոտորելով վարեցաք մինչվի Պու֊
տանդէ ։ Նա յետ այլ մէկ տարւոյ, ի Թուականին
ՈՂԶ (1247) ամառն շատ ժողով՝ ու եկին, մտան ընդ
Կոմլկայ կապանն երկու հարիւր վաթսուն հազար
մարդ և բոլոր պատեցին զՏարսուս ։ Նա Թագաւո֊
րահայրն եւ ես Սմբատ գունդստաբլս մտաք ի Տար֊
սուս ։ Եւ եթէ զամէն նեղութիւն բարնաց ու կոխ֊
գրեալ էաք, նա կարի շատ էր լեալ ։ Հէնց որ ի
Ջրմոլին դեհն ու ի Ջրեկլին աղէկ նստընկէց մի մղուցին
ղպարխաղն, ու շատ մեռան յերկուց կողմանց, բայց
ի դրուցէն հարիւրապատիկ . զի ունէաք ընդ ներքս
աղէկ Փռանկի չարխաւորք » ։ Եւ ապա ի ցուցակի
սպարապետացն Հայոց՝ ընդ այլս յիշատակի Սմբատ
ունի գունդստաբլ՝ տէր Պապառօնին ։ Այլ թէ նոյն
իցէ այս անձն ընդ պատմագրիս մեր՝ չունիմ ասել ինչ
որոշակի ։

Հ. Մ. Չամչեան, ի պատմութեան Հայոց. հատ. Գ.
երես 277 և 278. առեալ ի յիշատակարանէ Ռոմանոս
ժամանակակից վարդապետի ուրուք, այսպէս պատմէ
զԳեղեցաղնական մահուանէ Սմբատայ գունդստաբլի՝
հօրեղբօր Լեւոնի երրորդի « տեսեալ Լեւոնի զայս֊
չափ աւերութիւն աշխարհին իւրոյ՝ միանգամայն
Ղծարուած եւ զգերութիւն բազմաց, ըմբռնեցաւ ի

տխրութիւն անձնարին. և մինչդեռ ալեխորով լինէր նա ի վարանս տարակուսի, եհաս առ նա գուժկան, եթէ ամիրայն Եգիպտացւոց չու հանեալ յԵգիպտոսէ, ժողովեալ զայլ ևս անհամար զօրս՝ վերստին գայ այսր զայրացեալ: Զայս լուեալ Լևոնի, և տեսեալ՝ թէ թաքստեամբ ոչինչ մնայր, ժողովեալ զօրս իւր· և բազում բանիւք յորդորեալ զնոսա՝ քաջալերեաց մարտնչիլ գո՛նէ ի վերայ հաւատոյ: Եւ իբրև լուր եհաս՝ թէ մօտ են Եգիպտացիք մտանել յաշխարհն Կիւլիկիոյ, բաժանեաց զզօրսն ի վեց գունդս. զմին էառ ինքն. զերկրորդն ետ ի ձեռն հօրեղբօր իւրոյ Ծերունւոյն Սմբատայ, որ սպարապետն էր՝ և գուն-դստապլ կոչիւր . . . Սմբատայ հրամայեաց ելանել նախ իւրով սակաւաձեռն գնդաւ ընդդէմ Եգիպ-տացւոց, և զայլ գունդսն եդ ի դարանս շուրջանակի. և ինքն դիմեալ ընդ զանխուլ ճանապարհ՝ էանց ի յետին կողմն զօրուն Եգիպտացւոց:

«Եւ իբրև սկսան Եգիպտացիք դիմել ի ներքին սահմանս Կիւլիկիոյ, ել ընդ առաջ նոցա Սմբատ գնդաւ իւրով. զայն տեսեալ նոցա՝ կարծեցին, թէ այնչափ միայն իցեն զօրք Հայոց. Վասն որոյ վստա-հութեամբ յարձակեալ ի վերայ նոցա՝ սկսան մար-տնչիլ և վանել զնոսա: Եւ ի չկարել Հայոց զյար-ձակմանն նոցա՝ հալին և դարանամուտքն ըստ ժա-մադրութեան իւրեանց շուրջանակի. եհաս զկնի և

Լևոն. և ամենեքին ի մէջ մնացեալ զեգիպտացիսն՝ կոտորեցին զնոսա ի բերան սրոյ. եւ այնչափ եղեն անկեալքն ի նոցանէ, մինչև զհակառակ նոցա խափան լինել փախստեան Թաթարացն: Եւ ի զերծանել անդ Զօրագլխի ամիրային սակաւուք, պնդեցաւ Ամրատ զհետ նորա. այլ ի սաստկագոյնս արշաւելոյ երիվա-րին՝ ուժգին հարեալ զոտն իւր զծառոյ՝ փտանդեցաւ. և ոչ կարացեալ տանել ցաւոյն վասն ծերութեան դարձաւ յետս. և կացեալ աւուրս քանի մի՝ մեռաւ»:

Այս զոյգ արշաւանք եւ կոտորածք հանդերձ կորագլուխ փախուստ Եգիպտացւոց, զոր Հ. Մ. Չամչեան մրիթարեան դնէ յամի Տեառն 1275. եղև ի 1277: Իրրգի յառաջնումն չարիս երբէք Հայք զգէն ի պաշտպանութիւն անձանց և հայրենեաց. և ինքն Լևոն հարկեցաւ խոյս տալ յամուրս Տօրոսի: Սուլթանն Բիբարս, ի մերոց Փնտուխտար կոչեցեալ, առ զՏարսոն, եւ զայն ի ճարակ հրոյ, անցոյց ընդ սուր աւելի քան զ20,000 քրիստոնեայս, եւ վարեաց ի գերութիւն զ10,000 հոգիս: Իսկ երկրորդն, յորում գեղեցիկս աւարբինացաւ. Ամրատ զունդապարըն և ամենայն հայորեար, եղև յամի 1277. Յայս նուազ Մամլուքք Եգիպտոսի պաշարեալք ի քաջացն Հայոց ի լեռնամէջս մերձ առ Ալեքսանդրիեթ, (Իսկէնդերուն) հարան չարաչար, և ինքն Բիբարս սուլթանն ածեալ ի Դամասկոս խոյս կարեւլէր՝ փչեաց անդ զոգին իւր:

Ապաքէն պատմագիրն մեր Սմբատ, եթէ իցէ իրօք հօրեղբայր Լեւոնի երրորդի, համարի կեցեալ ամս 69. ծնեալ յամի Փրկչին 1208. և վախճանեալ ի 1277։ Եթէ այլ որ՝ յայնժամ ծնունդ և մահ և կեանք և գործք իւր մնան ըստ մասին անծանօթ ի մէնջ։ Ի պատմութեան Հայոց. հատ. Գ., եր. 293, 310, յիշատակէ Հ. Մ. Չամչեան այլ եւս Սմբատս գունդստապլ կամ մարաջախտ (կարդա՛ Մարաջախ) անուամբ. և եր. 335, յիշատակէ պատմիչ ոմն Կիլիկիոյ, զոր կարծէ Սմբատ գդ, յորմէ առնու եւ հատուած մի բանի. այլ այս Սմբատ ոչ է մերն, որպէս և տարբերութիւն ոճոյ շարադրութեան երկոցունցն զնոյն յայտ առնէ։

Սմբատ սկսեալ զպատմութիւն իւր յամի Հայոց ՆԱ (952) բերեալ հասուցանէ մինչև ցամն ՉԻԶ (1277). համառօտիւ անցանէ զիրօք առաջնոյն և ճոխագոյն պատմէ զիւրոյ դարուն իբրև ականատես։ Գովէ եղբայր Հեթմոյ առաջնոյ, հօրեղբայր Լեւոնի երրորդի, և սպարապետ զօրուն՝ յայտ է թէ, զբաղում ինչ ճշտիւ եւ ստուգութեամբ գրէ իբրև քաջ գիտակ իրացն։ Յամէն ՉԻԶ և անդր եւ մինչ ցամն ՉՂ. այլ ուրումն անանուն շարունակողի է գործ՝ որ եւ պարունակէ ըստ մասին զցանկ թագաւորաց, սպարապետաց եւ մարաջախտաց Հայոց Կիլիկիոյ, զթիւ վիճակաց չորից պատրիարքական աթոռոց եւ զցանկ կայսերացն Հռոմայեցւոց և Հոռոմոց և այլն։ Հ. Մ.

Զամչեան, որ չեղև ձեռնհաս տեսանել զՍմբատայ գիրսն, որ է մին ի գլխաւոր աղբերաց Ռուբենեան հարստութեանն, բազմօք տարբերի ի նմանէ ի վէպս իւր. զորս ո՛չ դանդաղեսցուք ի նշանակել յիւրաքանչիւր տեղւոջ ի ծանօթութիւնս, ուր դիցուք նոյնպէս եւ զտարաձայնութիւնս Սմբատայ յայլոց պատմագրաց :

Տիտղոսն գունդստաբլ, որ աղաւաղութեամբ գրի գունտուստաբլ, զոր յաճախ վերագրէ անձին Սմբատ սպարապետ, եկեալ է ի comes stabuli լատին բառէս, յորմէ Անգղիացիք կազմեցին constable, Գաղղիացիք՝ connétable եւ Հայք՝ գունդստաբլ, Թուի առաւելապէս տառադարձութիւն անգղիականին քան թէ գաղղիականին : Ի սկզբան անդ գունդստաբլ ի կիր առեալ էր առ Եւրոպացիս իբրև ախոռապետ կամ կոմս ախոռոյ արքայի . ապա իբրև ընդհանուր հրամանատար զօրուն, իբրև կուսակալ, իբրև պետ թնդանօթաձիգ զօրուն . երբեմն եւս իբրև բերդակալ :

Պարոն Ոսկանն « Թարգմանող տառից եւ պատմութեանս » բանիւ իմանայ թէ զպատմութիւնն, զորմէ բանս է, Սմբատ շարադրեաց հայերէն, թէպէտեւ երկրորդական առմամբ թարգմանութիւն բառն ընծայէ զիմաստ շարադրութեան : Այլ ընդէ՞ր խոտորեցուցանել զայն աստանօր յորմէ բուն նշա-

նակութենէն և ոչ իմանալ՝ Սմբատայ զերկ իւր գրեալ նախ յօտար բարբառ եւ ապա թարգմանեալ ի Հայ, որպէս եւ Հեթումն : Յայտնի է օտարասէր բարք մասին ինչ մերոյ ազգի, որ զկապկութիւն նախապատիւ ազգային իրաւանց և օրինաց դնէ, որ և մոռացեալ զիւրոյ ազգին զբարբառ՝ սիրէ վարիլ օտարաւուլն : Կոռիկոս՝ հայրենիք Սմբատայ, կանգնեալ յափն Միջերկրականին ծովու, էր մի ի գլխաւոր նաւահանգստաց ուր յաճախէին նաւք Խաչակրաց և առհասարակ արեւմտեան վաճառականաց . Տոհմն Սմբատայ գոլով իշխող ի քաղաքին յայնմիկ, և խնամութեամբ խառնեալ ընդ արեւմտեայ քրիստոնեայս կարէր դիւրեաւ մոռանալ զազգային բարբառ իւր և վարիլ գաղղիականաւն կամ այլով բարբառով, որոյ ցաւալի օրինակք արդ եւս տեսանին յիշխանաւորս ազգի մերոյ գաղթեալս ի միջի քրիստոնէից Եւրոպիոյ. սմին իրի չէ ինչ անտեղի ամենեւին ենթադրել թէ և Սմբատայն տարեգիրք այսպիսում՝ հանդիպեալ վիճակի՝ շարադրեցաւ նախ լատիներէն կամ գաղղիերէն . և ապա թարգմանեցաւ ի Հայ :

Պատմութիւն Սմբատայ հեռի է յոյժ ի մաքուր հայկաբանութենէ . եւ կարէ համարիլ ճիշդ տիպար արդեան աշխարհիկ բարբառոյ ազգայնոց մերոց Թուրքաստանի, ծնելոց եւ կերպացելոց ի մետասաներորդ և երկոտասաներորդ դարս : «Եւ իբրև յիշատակարան

նորոյ հայերէնախօսութեան՝ արժանի մասնաւոր հետազօտութեան քերթողաց ազգիս ։ Իբրեւ հայելի հաւատարիմ հայկական բարբառոյ իւրոյ դարուն՝ ի կիր առնու յաճախակի Սմբատ գրաւս արեւմտեայ Քրիստոնէից մուծեալս յազգ մեր ի Խաչակրաց, յորոց բազումք զտեղի կալեալ էին առդէն ի Կիլիկիայ եւ ապաստանորէին ընդ դրօշակաւ Հայոց ։ Այլք եւ ի սպառ հայացեալ կան, մինչ ցայսօր ժամանակի ի լերինս Տօրոսի ։ Զայս ամենայն բացատրեսցուք ըստ կարգի մեկնաբանչիւր տեղիս ի դիւրութիւն ընթերցողաց . եւ մեք փութասցուք ի շարունակութիւն ձեռնարկեալ գործոյս ։

Կ. Վ. Շահնազարեանց՝
միաբան սրբոյ Էջմիածնի ։

ՏԱՐԵԳԻՐՔ

ՍՄԲԱՏԱՅ ՍՊԱՐԱՊԵՏԻ։

Ի ժամանակս թագաւորութեան Յունաց Ռոմանոսի՝ որդւոյ Կոստանդեայ, և ի հայրապետութեանն Հայոց Տեառն Անանիայի, և յիշխանութեանն Պարսից Մահմուտ սուլտանին, և ի թուականին Հայոց 400 (1) թագաւորէ Գագիկ Բագրատունի տանն Հայոց։ Որ էր որդի Աշոտոյ, և Աշոտ՝ որդի Աբասայ, և Աբաս՝ որդի Սմբատայ։ Էր թագաւորս այս քաջ, բարետեսիլ և ահարկու, ողորմած և քաղցր ի վերայ ամենեցուն, զարդարեալ ամենայն բարեձևութեամբ՝ հանգոյն նախնի թագաւորաց սորոց, և յաղթող ի պատերազմունս թշնամեացն Քրիստոսի։ Որ և օգնականութեամբն Աստուծոյ զօրացեալ խա-

զաւացոյց զաշխարհն ըստ իւրաքանչիւր կերպի, զե-կեղեցականս և զիշխանս, զռամիկս և որ ընդ իշխա-նութեամբ նորա էին . սպածառայան և եկեղեցիքն խաւարեալ և կործանեալ յազգայն Մահմետի . և ամենեքեան առհասարակ գոհանային զՏեառնէ Աստուծոյ .

Իսկ ի Թուականութեանն Հայոց 410 հարկաւո-րեալ հայրապետն սուրբ և ամենայն իշխանք Գագ-կայ, և առաքեալ դեսպան առ կաթողիկոսն Աղւա-նից Տէր Յովհաննէս և առ Թագաւորն նոցա Փիլիպ-պէ, կոչեցին գալ ի յօծումն Թագաւորին Գագկայ : Որոց եկեալ քառասուն եպիսկոպոսօք և բազում իշխանօք, և միաբանեալ օծեցին զԳագիկ Թագաւոր Հայոց (2) : Զի Թէպէտ ունէր զիշխանութիւնն . այլ ոչ էր ընկալեալ զԹագ Թագաւորութեանն ի գլուխ իւր : Եւ եղև ուրախութիւն և հանդէս մեծ յաւուրն յայնմիկ ի քաղաքն Անի : Եւ կատարեալ զաւուրս ուրախութեանն դարձուցանէին զկաթողիկոսն եւ զԹագաւորն մեծամեծօքն յաշխարհն իւրեանց մե-ծաւ պատուով :

Իսկ զկնի երկուց ամաց մեռաւ Թագաւորն Յու-նաց Ռոմանոսն . և Թողոյր որդիս երկու՝ զՎասիլ և զԿոստանդին : Եւ զկնի նորա Թագաւորեաց Նիկե-փոռ . և զորդիսն նորա պատուէր առ իւր զգուշու-թեամբ և պատուով : Էր նա այր սուրբ և առաքինի

և գեղեցկատեսիլ, և ի պատերազմունս քաջ և յաղթող, և ողորմած յոյժ ։ Սորա ժողով արարեալ եկն յաշխարհն Կիլիկեցւոց ի վերայ զօրացն Տաճկաց․ և էառ զմայրաքաղաքն Տարսոն, զԱտանա և զՄսիս եւ զԱնաւարզայ (3)․ եւ կոտորեաց զզօրսն մինչև ի դուռն մեծին Անտիոքու․ և դարձաւ մեծաւ յաղթութեամբ ի Կոստանդնուպօլիս ։

Իսկ ի թուին 413 ժողովեցան զօրքն Հայոց ի գաւառն Տարօն․ և հարեալ կոտորեցին զզօրսն Տաճկաց, և ըմբռնեցին զպաղտամ՝ իշխանն․ և յայնմհետէ ազատեցաւ գաւառն այն յիշխանութենէ աղտեղի ազգին Մահմետի ։ Եւ զայսու ժամանակաւ գնաց վարդապետն Հայոց Ղեւոնդ ի Կոստանդնուպօլիս․ և խօսեցաւ ընդ վարդապետսն Յունաց, անպարտելի երեւեցաւ ի մէջ նոցա․ և ընկալեալ պարգեւս ի թագաւորէն դարձաւ յաշխարհն Հայոց ։ Սա թարգմանեաց զպատմութիւն մասին սուրբ առաքելոյն Պետրոսի, որ բերաւ ի Հայս ։

Յայնմ ժամանակի մատեան առ թագաւորն Նիկեփոռ աղտեղի կրօներն (4), և չարախօս եղեն առ նա վասն Հայոց, եթէ Հայք ոչ ունին զուղղափառ հաւատս, և ոչ կատարեն զօր ծննդեանն Քրիստոսի և ոչ զտօնախմբութիւն սրբոց ։ Եւ թագաւորն թէպէտև յոյժ սիրէր զԳագիկ․ այլ պատրեալ ի չարաց և յանմարդի զատուցն՝ ցանկայր․ և զօրու ծանու

յարուցեալ գնայր յաշխարհն Հայոց ջնջել առհասա-
րակ զՀայաստան ազգս ։ Զոր լուեալ Գագկայ (Աշո-
տոյ) հիացեալ զարմանայր յոյժ եթէ զիարդ այսպիսի
քրիստոնեայ արքայ գայ խորխտալով և բարկու-
թեամբ ի վերայ եկեղեցւոյն Քրիստոսի ։ Ապա հրա-
մայէր և նա ժողովել զզօրսն Հայոց ի պատրաստու-
թիւն պատերազմի ։ Իսկ թագաւորն Նիկեփոր
զօրօք եկանէր յարևելս . և մինչ հասանէր ի քաղաքն
Բիւթանացւոց Նիկիա՝ հայրապետ քաղաքին հար-
ցանէր զպատճառ գնալոյն . և արքայն պատմէր
զպատճառսն կարգաւ . և սուրբ հայրապետն ծանու-
ցանէր թագաւորին զուղղափառ հաւատս Հայաս-
տանեայց եկեղեցւոյ, զոր ունին անթերի առ սուրբ
Երրորդութիւնն և մի Աստուածութիւնն և առ
Քրիստոսի մարդեղութիւնն ։ Զոր ծանուցեալ թա-
գաւորին ճշմարտութեամբ, և տեղեկացեալ ի սուրբ
հայրապետէն յաղագս քաջութեան Գագկայ (Աշո-
տոյ) և զօրացն Հայոց . և որպէս ի քնոյ զարթուցեալ
ի զուր ցասմանէն՝ գոհանայր զՏեառնէ որ խափա-
նեաց զանիրաւ պատերազմն ։ Եւ հրամայէր հայրա-
պետին գրել առ Գագիկ (Աշոտ) զպատճառս գալը-
տեանն, եւ առնել սէր եւ միաբանութիւն ի մէջ
երկուց թագաւորացն, զոր և արարն իսկ . և դար-
ձան իւրաքանչիւր ի տեղի իւր ։

Իսկ ի թուականին (5) Հայոց 418 խորհեցա-

կինն Նիկեփոռայ խորհուրդ չար․ և զայր ոմն մա-
հապարտ, որ յաքսորս էր ի կղզւոջ միում, Յովհաննէս
անուն Զմշկիկ, գաղտ առաքեալ հանէր՝ որպէս թէ
հրամանաւ թագաւորին․ և եբեր ի Կոստանդնու-
պօլիս առանց գիտելոյ թագաւորին․ և ի ծածուկ
առնէր ընդ նմա խորհուրդ սպանանելոյ զթագաւորն․
և խոստացաւ լինել նմա կին և նստուցանել զնա յա-
թոռ թագաւորութեան։ Զոր յանձն առեալ Զմշկիկն
հաւանեցաւ առնել զկամս անօրէն թագուհւոյն։ Եւ
զայս առնէր կինն չարարուեստ յաղագս վաւաշոտ
իւրոյ ցանկութեանն․ քանզի թագաւորն ողջախոհ
էր և պարկեշտ ի մարմնական ցանկութիւնս, և ոչ
կատարէր զանասնական յուզումն իւրոյ չար ցանկու-
թեանն անխափան։ Իսկ թագաւորն ունէր սովո-
րութիւն զի ի խաղաղական ժամու հանգստեան
երեկոյին մտանէր ի սենեակն օթանոցի իւրոյ առան-
ձինն, և ընթեռնոյր զԳիրս Աստուածաշունչս․ և
ապա յարուցեալ առնէր զաղօթս իւր, և
տարածեալ յանկողնի ննջէր։ Իսկ կինն աղտեղի
յերեկոյին մինչ ընթեռնոյր թագաւորն զգիրսն՝
եկեալ նստէր մերձ, և շաղապատէր զթագաւորան.
և առեալ զսուսեր թագաւորին կապէր փոկօքն
պնդագոյն անելանելի․ և ելանէր արտաքս առ խոր-
հրդակիցն իւր։ Եւ եկեալ Զմշկիկ ծածկաբար՝ փա-
ղեալ ի ներքս ի սենեակն, ուր էր թագաւորն․ զոր

տեսեալ թագաւորին զարմացաւ և ասէ « չո՛ւն կատարի՝ զի՞նչ յուզես աստ » . և առեալ ի ձեռն զսուսերն ոչ կարաց հանել : Յայնժամ Զմշկիկն զագանաբար յարձակեալ խողխողեաց սրով զմարմին սուրբ թագաւորին որ ունէր այծազգեստ ի վերայ մարմնոյն՝ ներքև թագաւորական ծիրանեայն . և այնպէս աւանդեաց զհոգին թաթաւեալ յարեան : Զոր տարեալ թաղեցին արժանաւորապէս պատուով և մեծաւ ողբովք ի սուրբ տեղւոջն :

Եւ նստաւ թագաւոր անարժանն Զմշկիկ . և հնազանդեցոյց զամենայն աշխարհն Յունաց : Իսկ զորդիս Ռոմանոսին փախոյց յանօրէն թագուհւոյն ի Վատիկան, ի Հանձիթ գաւառին զի մի մահացու դեղօք սպանցէ զնոսա : Բայց վասն անիրաւ մահուան Նիկեփորայ ի մեծ տրտմութեան էր թագաւորն Զմշկիկ զամենայն աւուրս կենաց իւրոց :

Իսկ յորժամ եղև թուականն Հայոց 420 (6), մեռանէր արքայն Հայոց Գագիկ խաղաղական մահուամբ : Եւ եղև հակառակութիւն ի մէջ որդւոց իւրոց Յովհաննիսի և Աշոտոյ . քանզի Յովհաննէս ապաշ էր և էր այր խոնարհ . այլ տարտամ և հեղգոյն և թուլամորթ և անկիրթ ի պատերազմունս . իսկ Աշոտ այր քաջ էր, անպարտելի և յաղթող ի պատերազմունս : Բայց բռնակալեաց Յովհաննէս զաթոռ թագաւորութեանն . իսկ Աշոտ շրջէր զօրօք

և առար հարկանէր զբաղում տեղիս, և նեղէր զքաղաքն Անի ։ Եւ գնացեալ առ Սենեքերիմ՝ արքայն Վասպուրականի, որ էր երկրորդ Ապուսահլին՝ որդւոյ Գագկայ, Արծրունի ազգաւ. և առեալ զօրս ի նմանէ անցանէր առ (ի) լեառն Վարագ. և մտեալ ի վանս սրբոյ Նշանին երկրպագէր սուրբ խաչին և պատկերի սուրբ Աստուածածնին ։ Եւ տայր պարգևս բազումս յանկոյն Արարայոյ. և արար զայն պահապան սրբոյն, զոր պարգևեալ էր նմա արքայն Բաբելացւոց. և գայր, հասանէր զօրօք բազմօք ի քաղաքն Անի ։ Զոր լուեալ Յովհաննէս հանէր զզօրսն իւր ի պատերազմ ընդդէմ նորա. և ինքն նստէր ի գահոյսն, որպէս և էր անհմուտ ի պատերազմի. և դրդեալ քաղաքն ելանէին ի դէմ Աշոտոյ ի պատերազմ ։

Իսկ ոմն իշխան ի Թագաւորէն Վրաց եկեալ դեսպան առ Յովհաննէս. և յաւուր յայնմիկ անդ էր. և խոստանայր Թագաւորին և ասէր « Թագաւոր՝ հրամայեա զի ցուցցեն ինձ զԱշոտ. և ես առեալ ձեռամբ ածից զնա առաջի քո » ։ Եւ զայս ասէր (այրն) յաղագս քաջութեան անձին իւրոյ զի էր այր պատերազմող ։ Եւ ասէր Թագաւորն « մի արհամարհեր զկորիւնն առիւծու մինչև տեսցես » ։ Եւ յորժամ եղին ճակատ առ ճակատ՝ իշխանն Վրաց ձայն բարձեալ խնդրէր զԱշոտ. և լուեալ Աշոտոյ և զայրացեալ՝ ընթացան առ իրեարս. և հարկանէր Աշոտ

զնա սուսերաւն ի վերայ սաղաւարտին, և հերձեալ ընդ մէջ՝ յերկիր ընկենոյր . և եղև սաստիկ պատերազմ ։ Եւ պարտեալ զօրք Թագաւորին եղեն փախըստական . և Աշոտ զկնի նեղէր . և ոչ ետ նոցա անկանել ի քաղաքն . այլ եկից զամենեսին ի գետն ։

Ապա խորհեցան Պահլաւունիքն և Բագրատունիքն առնել խաղաղութիւն ի մէջ երկուց եղբարցն ։ Յայնժամ տէրն հայրապետն Անանիա (7) և իշխանք քաղաքին եկին առ Աշոտ . արարին խաղաղութիւն այսպէս՝ զի լիցի Աշոտ Թագաւոր դրուց աշխարհին . և Յովհաննէս նստցի յԱնի . և եթէ յառաջագոյն մահ հասցէ Յովհաննիսի՝ Աշոտ լիցի Թագաւոր ամենայն Հայոց ։ Եւ հաւանեալ Աշոտ՝ յայնժամ նստաւ Աբաս ի Կարս Թագաւորական իշխանութեամբ հրամանաւ Յովհաննիսի և Աշոտոյ . և Գեորգի՝ յաշխարհն Աղվանից զի էին յազգէ Թագաւորաց . և կային ի հնազանդութեան երկուց Թագաւորացն Յովհաննիսի և Աշոտոյ ։ Եւ Աշոտ ոչ ժամանեաց մտանել յԱնի զամենայն աւուրս կենաց իւրոց ։

Իսկ իշխան մի Ապիրատ անուն՝ որդի Հասանայ, վասն մտերմութեանն զոր ունէր առ Աշոտ՝ երկեաւ գնալ առ Յովհաննէս . փախեաւ, գնաց առ Ապուսահըլ՝ Պարսից զօրավարն երկոտասան հազար հեծելով ։ Եւ նա զառաջինն պատուով ընկալաւ զնա . ապա ի սադրելոյ իւրոց իշխանացն և յերկիւղէ քաջութեան

կասկածեալ կորուսանէ զԱպիրատն զաղօնի ի զօրաց իւրոց ։ Եւ իշխանն Սարի առեալ զկին և զորդիսն Ապիրատին գայր մեծ ազով յԱնի առ Յովհաննէս ։ Եւ Յովհաննէս յոյժ ապաշաւեաց զանիրաւ մահն նորա․ և տայ որդւոց նորա և ամենայն զօրացն գաւառս և իշխանութիւնս ։

Յայսու ժամանակաւ զօրապետն Դեղմանաց (8) բազում զօրօք հասանէր ի գաւառն Հայոց յամուրն Բջնի ։ Վասակ Պահլաւունի՝ սպարապետն Հայոց, տէր Բջնոյ, որդւովն իւրով Գրիգորիւ և այլ փառաւորագոյն ազատօքն բազմեալ կայր ի գահոյս․ և ուրախացեալ ի գինարբուս, և հայէր ընդ ճանապարհ լերինն․ և ահա գայր ոմն թէզ ։ Զոր տեսեալ Վասակայ ասէ՝ խաբարբեր է այրն այն ։ Եւ հասանէր այրն ի դուռն բերդին, և մեծաւ աղաղակաւ ասէր « գերեցաւ ամենայն գաւառս » ։ Յանկարծ յարուցեալ քաջն Վասակ յանձն առնէր զոտն իւր և զամիրոյն Գրիգորի՝ որդւոյ իւրոյ․ և հաղորդեալ ի կենարար մարմնոյ և արենէն Քրիստոսի, հագնէր զրահս և վառէր զինու ի կռիւ հանդերձ ազատօք որ մերձ պատահեցան․ և ոչ ժողովեաց զզօրսն իւր բովանդակ զի ունէր առ իւրև հինգ հազար ։ Առեալ զՓիլիպպէ և զԳորգ Զորտուանեցն և զքաջն Միհրան՝ կազմեցան ի պատերազմ հարիւր զօրօք միայն․ և ելին, գնացին ընդ այլազգեացն․ և սպա-

տաճեցան բազում զօրաց որք ի գետ մի փախու-
ցեալ էին և լցեալ յեկեղեցին . և շուրջ առեալ կո-
տորէին իբրև զգառինս ։ Յայնժամ քաջն Վասակ
գոչեաց ընդ առիւծ և յարձակեցաւ ի վերայ այլազ-
գեացն . և կոտորեցին ի նոցանէ իբրև երեք հազար .
եւ որք զերծան՝ գնացին փախստական ի բանակն
իւրեանց . և շարժեալ բանակն ամենայն գայ ի վերայ
քրիստոնէիցն ։ Իսկ նոցա զմահ յանձն առեալ ան-
կան ի մէջ նոցա , և հերձեալ զբանակն յայս կոյս և
յայն կոյս՝ զարմանալի կոտորածս առնէին ։

Իսկ ի զօրաց այլազգեացն ելանէր այր մի ահաւոր
և խաժչիկ, զոր յաղագս քաջութեանն եօթն գայլ
անուանէին . և ի ձայն բարձր աղաղակէր և յուզէր
զՎասակ . եւ խաժչիկն սև գայր ըամբոլն դէմ
Վասակայ . և Վասակ յառաջ երեկ, թրովն եհարկ
զնա ի վերայ գլխոյն . և յերկուս հերձաւ և անկաւ
յերկիր ։ Մոլորեցան ի միմեանց զօրքն Վասակայ, և
ի բազմութենէ զօրաց այլազգեացն ոչ գտանէին
զմիմեանս ։ Յայնմ աւուր քաջն Միհրան սպանաւ
ի պատերազմին . և Վասակ պատառէր զզօրսն բա-
նակին, և ելեալ դառնայր յետս . և զատեալ ի
թշնամեացն հանդիստ խնդրէր զի յոյժ ձանձրացեալ
էր ի պատերազմին . և հասեալ ի քարանձաւ մինչ
նրնջէր ։ Իսկ այր ոմն եկեալ գտանէր զնա, և գիտաց
թէ ի թշնամեացն է . եւ ուժով բախեալ ընկէց եւ

ձգեաց զնա ի վերուստ ի վայր . և այնպէս կատա-րեցաւ քաջ զօրականն Քրիստոսի :

Իսկ ի թուին 421 զօրավարն Յունաց Գեմեսկլոսն խաղացեալ բազում զօրօք գայր ի վերայ քաղաքին Մելտինոյ . և շատ նեղեալ սովով և ծարաւով հա-ւանեցոյց զնա . և ելեալ գայ ի վերայ քաղաքին Տիգրանակերտի որ կոչի Ամիթ . և զօրքն Տաճկաց ելեալ ընդդէմ նորա ի պատերազմ, եղեւ խիստ կո-տորած ի դուռն քաղաքին . և պարտեալ զօրքն Տաճկաց դարձան ի փախուստ եւ մտին ի քաղաքն . եւ զօրքն Յունաց մեծաւ յաղթութեամբ դարձան, և եկին, բանակեցան առ ափն գետոյն որ կոչի Աալ :

Յետ սակաւ աւուրց եղեւ սաստկասաստ բար-կութիւն յերկնից, եւ չնչեաց հողմն սաստիկ մինչզի մթացաւ ի մէջ աւուրն, և խաւարեցան աչք ի տե-սանելոյ . զի զվրաշն և կարասի զօրացն ի բռնութենէ հողմոյն ի գետ անդր լցեալ լինէր : Զոր տեսեալ անօրինացն դիմեցին ի վերայ նոցա, եւ կոտորեցին անխնայ . եւ կալան զԳեմեսկլոսն եւ իշխանս քա-ռասուն . եւ սակաւք էին որք զերծան ի քրիստո-նէից :

Ապա ի միտս եկեալ իշխանք այլազգեացն վասն մեծ վնասուն որ եղեւ ի զօրս քրիստոնէից, եւ զար-հուրեալք երկեան յահէն Նիկեփօռայ արքային, զի դեռ չէր տարածեալ համբաւ սպանման նորա . եւ

խորհեցան երդմամբ սիրով արձակել ։ Մինչդեռ այս խորհուրդս էին՝ եհաս համբաւ սպանման Նիկեփորայ. եւ անհոգ եղեալ խնդային յոյժ, եւ տարան զԼիչխանեան կապեալ ի Բաղդատ առ խալիֆայն. եւ ամենեքեան անդ մեռան ։ Իսկ Գեմեսկըոս գրեաց առ Զմշկիկն անէծս ցաւագինս այսպէս թէ « մեք զարիւն մեր հեղաք ի դուրս Տիգրանակերտի. եւ մարմինք մեր չեղեն արժանի գերեզմանի օրհնելոյ. արդ զարիւն մեր ի քենէ ուզէ Աստուած յօրն դատաստանի թէ ոչ այսպէս զվրէժ արեան մեր յազգէն Մահմետի »։ Իբրեւ լուաւ զայս Զմշկիկ շարժեցաւ ի բարկութիւն, եւ ժողովեաց զամենայն զօրսն Յունաց, եւ եկաւ օգնական ի Ցամնկնոյն. եւ կամեցաւ նախ յառաջ Հայոց տիրել. եւ եկեալ, բանակեցաւ ի Կիլիկիայս. եւ ծածկեաց զօրօք զսահմանս Տարօնի. եւ ելաւ համբաւ գալոյ նորա յաշխարհն Հայոց ։

Յայնժամ ժողովեցան առ արքայն Հայոց Աշոտ (9) Կապանին թագաւորն Փիլիպպէ, եւ թագաւորն Աղուանից Գէորգի, եւ Աբաս՝ Կարուց տէրն, եւ Սենեքերիմ՝ Վասպուրականի տէրն, եւ Գուրգէն՝ Անձեւացեաց տէրն, եւ ամէն տունն Հայոց, եւ զօրք արքունի զ.ր հառ. քաջ արքայն Աշոտ եւ բանակէր ամենայն քաջօքն ի Հարք գաւառին. որոց թիւ համարոյն էր հեծելոյն երեք հարիւր հազար եւ վեց հա-

բիւր (10) յորժամ ի գիր առին զօրագլուխքն ։ Եւ երեկ դեսպան թագաւորին Զմշկայ առ թագաւորն Աշոտ . եւ տեսեալ զայն մեծ պատրաստութիւն պատերազմի . և գնաց, պատմեաց թագաւորին ։ Առաքեաց դեսպան թագաւորն Աշոտ առ արքայն Զմըշկիկ զհետ դեսպաններոյն Յունաց, եպիսկոպոսք եւ վարդապետք . եւ արարին սէր ընդ երկուս թագաւորս ։

Եւ ելեալ Զմշկիկն Յովհաննէս ի Կիլիկիոյ, և եհաս ի գաւառն Տարօն շատ բազմութեամբ . եկն եւ թագաւորն Աշոտ շատ զօրօք ընդ առաջ նորա . եւ դիպեցան իրերաց ողջունիւ եւ սիրով . եւ եբետ Աշոտ օգնութիւն նմա զօրս ութսուն հազար ձիաւորս, եւ հետեւակ քսան հազար (11), եւ զօրագլուխ զքաջն Գէորգի, և ապուրս և ռոճիկս բազումս . և զեպիսկոպոսն տէր Սարգիս եւ զվարդապետն Ղեւոնդ եւ զիշխանն Իսանէ առաքէ ընդ նմա . և ինքն դարձաւ յաշխարհն իւր ։

Եւ կայսրն Զմշկիկ գնաց ի կռիւ ի վերայ զօրացն Տաճկաց, եւ արեամբ նոցա ներկեաց զերկիր, եւ շատ բերդս եւ քաղաքս ի հիմանէ շրջեաց . երեք հարիւր քաղաք հնազանդեցոյց մինչ ի դուռն Բաբելոնի որ կոչի Բաղդադ . կոտորեաց զզօրսն Խալիֆային, և խլեաց ի յիւրմէ հարիւր հազար ձի և ջորի . եւ դարձաւ ի վերայ Ամթայ ։ Եւ տէրն Ամթայ կին

էր, և քոյր Համտոնոյ ամիրային Տաճկաց ։ Եղեւ կինն ի վերայ պարսպին, աղաղակէր եւ ասէր թէ « ի վե-րայ կնո՞ջ գաս կռիւ ո՛վ Ձմշկիկ՝ եւ չհամարի՞ս քեզ նախատինք » ։ Եւ թագաւորն ասաց « երդուեալեմ քակել զպարիսպ քաղաքիդ » ։ Եւ ասէ կինն « քակէ՛ զկանդարայն նորա ի վերայ Գդղալթ գետոյ, եւ կա-տարէ՛ այնով զերդումն քո » ։ Եւ արար այնպէս եւ գնաց ։ Այլ ասէին թէ յառաջ թագաւորն շաղա-շարեալ էր մեղօք . քանզի Ձմշկիկն այն ի Խողնայ էր, ի Ձմշկածագուցն . նոյնպէս և կինն եւս անտի էր ։ Կամէր եւ զՍուհաւ քակել . եւ վասն շատ վանորայն խնայեաց և եթող, և գնաց զներքին կողմամբ երկ-րին Ջերուսաղէմ . եւ ազատեաց զամենայն քրիս-տոնեայսն ի ծառայութենէ անօրինաց ։ Եւ դարձեալ գայ ի Կիլիկիա, և առաքէ զիշխանն Հայոց և զզօրսն եւ զեպիսկոպոս բազում զօրօք եւ պարգեւօք առ թագաւորն Աշոտ, եւ պարգեւս թագաւորին շատ գանձ ոսկի, արծաթ, եւ գիր այսպէս .

« Աշոտոյ՝ արքայի Հայոց մեծաց, հոգեւոր որդւոյ իմոյ ի Տէր խնդալ ։ Ծանիցէ խնամութիւնդ քո թէ ո՛րչափ եղեւ ողորմութիւն Աստուծոյ ի վերայ մեր՝ եւ ետ մեզ յաղթութիւն ի վերայ թշնամեացն մե-րոց . զի ոչ կարացին կալ ի դիմի ։ Վասն որոյ մա-շեցաք ի սուր սուսերի զզօրսն Տաճկաց, եւ զՏնայ-ուածս արարաք հարկատու մեզ . եւ բազում աւա-

րաւ եւ գերութեամբ նոցա դարձաք ի ներքին կողմն աշխարհին, եւ հանաք զնշխարս սուրբ Յակոբայ ի Մծբին քաղաքէ եւ տարաք զհետ մեր ։ Եւ եկաք զներքին կողմամբքս մեր, ջնջեցաք իսպառ զթշնամիս մեր. եւ յետ այնր դարձաք եւ ձմերեցաք ի Դուրս, և տուաք զօրաց մերոց հող. և ապա եկաք ի մեծն Անտաք, առաք զնա, եւ գերեցաք զամէն սամն նորա շուրջանակի. հասաք ի Համն եւ ի Համս. եւ հարկատուք մեր հնազանդութեամբ ընկալան զմեզ ։ Գնացաք ի յանտանիկն Հալապ. և եկան ի պատերազմ դէմ մեր. և կոտորեցին զնոսա զօրքն մեր. եւ չաս զանձ ոսկի եւ արծաթ եւ աղջկունս խլեցին ի նոցանէ ։ Նոյնպէս արարին զԱնտօքին ։ Գնացաք ի Դմշխ, եւ կամեցաք պաշարել զնա. իսկ քաղաքացիքն՝ այր խնդրեցին և ապէտ, եւ բազում ծախօք և եկն յառաջ մեզ. և աղաչեաց լինել հարկատու մեզ. առին ի մէնջ զօրավար, եւ տուին մեզ գիր ծառայութեան ։ Գնացաք եւ ի Տիբերիա ուր Տէրն մեր շրջեալ անդէր զաստուածային սքանչելիսն եւ զնշանս. եւ նորա այլ բերին մեզ զանձս շատ. եւ առին ի մէնջ զօրավար, եւ տուին մեզ գիր ծառայութեան ։ Գնացաք ի Նազարէթ ուր սուրբ կոյսն Մարիամ ընկալաւ զաւետիսն ի հրեշտակէն ։ Եկաք ի լեառն Թափօր ուր Տէրն մեր այլակերպեցաւ. եւ երկրպագեցաք ։ Եւ ահա մինչդեռ անդ էաք,

եկին առ մեզ յՈւռհայէ և յԵրուսաղէմէ, շատ աղաչեցին տալ մեզ հարկս, և առնուլ ի մէնջ զօրավարս: Կամեցաք զսուրբ գերեզմանն ազատել ի ծառայութենէ Տաճկաց. և արարաք բազում հեծեալս և զօրավարս յամենայն գաւառաց. և եկին մեզ հարկատուք: Առաք զԱբբայ և զՏրապօլի և զամենայն բերդս և զքաղաքս ծովեզերայն և զՃեպէլն և զՀեսուն և զՊուրզա. և զդրաց յամէնն հեծեալս. և շահեցաք ի Գաբաւոն զհողաթափն Քրիստոսի, և ի Բերիտոն՝ զպատկերն Քրիստոսի զոր յետ ժամանակաց Հրէայքն խաչեցին, և զհերս Յովհաննու Մկրտչի. և աստ, տանեմք ի պահպանութիւն աստուածապահ քաղաքին մերոյ Կոստանդնուպօլսի: Արդ լուեալ զայս ամենայն՝ ուրախ լեր և փառս տուր Աստուծոյ որ ի ձեռն մեր թագաւորութեանս լայն եւ արձակ փառաւորի անունն Քրիստոսի: Քանզի ի մեծէն Կեսարիոյ մինչև ի Բաղդատ հնազանդ արարաք ծովեզերովն ի ներքև մեր հրամանաց. ընդ որում գոհութիւն տայցուք Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ »: Գրեաց և ի Պռօթօսպաթարն և ի Տարօնոյ զօրավարն զի տարցեն առ թագաւորն Հայոց Աշոտ զխոստափուլն և զեկան ոսկի երեսուն հազար և ծառայս երկու հազար, ձի տասն հազար և ջորի հազար վասն սիրոյն և միաբանութեանն զոր արար ընդ նմա:

Գրեաց Աշոտ եւ առ վարդապետն Պանտալէոն եւ առ Սպաթարն զի արագ արագ ի Կոստանդնուպօլիս երթիցեն շատ եպիսկոպոսօք մեծ տօն կատարել Քրիստոսի պատկերին եւ հողաթափայն եւ հերայն Յովհաննու . եւ զի խօսեսցին ընդ վարդապետն Յունաց առաջի արքային . զոր եւ առաքեաց հայրապետն անդանդաղ ։ Գնացին և մեծաւ պատւով եւ ընծայիւք դարձան ի Շիրակ ։

Արդ յետ այսր անկանէր ահ ի սիրտ Թագաւորին և երկիւղ մահու և ահ դատաստանին Աստուծոյ վասն անիրաւ սպանմանն Նիկեփօրայ ։ Եւ յետ հինգ ամի Թագաւորութեան իւրոյ առաքեաց և եբեր զորդին Ռոմանոսի . եւ մեծաւ ժողովով եդ զթագն ի գլուխ Վասիլն եւ երկիր եպագ նմա . եւ ինքն գնաց, կրօնաւոր եղաւ ի յապաշխարել զմեղս անձին իւրոյ ։

Ի թուին 424 եղև կոտորուած զօրացն Հայոց ի գաւառն Անձևացեաց նենգութեամբ Ապլղարիպայ որ էր զօրավար թագաւորին Անձևացեաց Դերենկայ . և նա ձգեալ էր զնա ի պատուոյ ատրատելատութեանն, և եդեալ ի տեղի նորա զոմն Սարգիս ։ Ընդ որում միաւորեալ էր Ապլղարիպն զի էր այր քաջ և պատերազմող ։ Եւ այսր աղագաւ բանսար լինէր ապլղգեայն եւ ասէր թէ՝ ես ոչ կամիմ ընդ ձեզ . նշան այն, որ իմ վրանն կարմիր է ի վերայ բլրին ։ Իսկ Թագաւորն ապատօրն նստեալ էր անհոգ ի գի-

նորուն մեծ ուրախութեամբ ։ Եւ յանկարծ եկին ի գիշերի զօրք այլազգեացն ի վերայ նորա, եւ արարին մեծ կոտորած եւ բռնեցին զթագաւորն, տարան գերի ի Հեր. եւ ի սահմանս վրանի Ապլղարիպին չիշխեցին անցանել ։ Ի յայն օրն Վարազ եւ ամենայն վանորայքն անէծս ցաւագինս դրին ի վերայ Ապլղարիպին. եւ որոշեցին զնա ի քրիստոնէական հաւատոյն ։ Իսկ Ապլղարիպն եկեալ ի միտս լայր դառնապէս, եւ ապաշաւէր զկորուստ ծառայիցն Աստուծոյ. ապա քննէր վասն թագաւորին թէ յորում բանտի է արգելած ։ Իբրեւ իմացաւ թէ ամիրայն Ապլհաճ արձակեաց զնա. եւ յամենայն ժամ հանէ զնա ի խաղ գնդին՝ յոյժ ուրախ եղեւ. Եւ յղարկեաց առ թագաւորն գաղտ թէ « ի յա՛յս նիշ ժամու զօրք խմբէ առ իւր կամ (12) յայս անուն տեղւոջ, ի մէջ անտառախիտ ծառոյն. դու զգո՛յշ լեր, եւ յայն օրն ձի առ հեծիր եւ ե՛լ, փախուցեալ առ իս հասիր. եւ այլ մի՛ հոգար »(13) ։ Զոր եւ արարն իսկ· առեալ ձի արընթաց, եւ նստաւ (ել) ի խաղն. եւ առեալ զգունդն տանէր հեռագոյն. եւ թողեալ գնայր առ Ապլղարիպն յուսալով յԱստուած ։ Եւ տեսեալ ամիրայն յարձակեցաւ զօրօք զկնի մեծազարմացմամբ. եւ թագաւորն քաջապէս հասանէր առ Ապլղարիպն ։ Եւ ի զօրաց անօրինացն խափշիկ մի՝ այր հզօր, զինեալ ի յԱպլղարիպն. եւ նա եհար

զնա սուսերաւն, եւ սպատառեայ զնա մինչև յերանան. զոր տեսեալ անօրինացն փախեան։ Եւ Ապլղարիան զօրօք վարէր ի հետ, մինչ մտոյց զամիրայն ի դուռն քաղաքին. եւ քաջապէս եղարկ պողպատ ձկովն (14) զերկաթէ դուռն. եւ սպատառեալ զերկաթն ի թափ անցուցանէր. որ անդրականելի մնայ շատ ժամանակ։ Եւ այնպէսի քաջութեամբ դարձաւ և երեք զթագաւորն (15) ի տեղի իւր ազատեալ ի ծառայութենէ. եւ օրհնեցաւ ի վանորէիցն եւ յամենայն բերանոյ։ Եւ եղև այս ի Ճուաշ գաւառին Հայոց, ի գեօղն որ կոչի Բակ՝ սահմանակից Վասպուրականի։

Իսկ ի թուին 427 փոխեցաւ յաշխարհէ սուրբ հայրապետն Անանիա (16)։ Եւ հրամանաւ սուրբ թագաւորացն Յովհաննիսի (17) եւ Աշոտոյ ձեռնադրեցաւ ի տեղի նորա Վահան՝ այր սուրբ եւ առաքինի։ Յայս ժամանակս իշխան մի Ափկլասոս անուն՝ Դրդեալ ի Վալէն՝ Յունաց արքայէն, ժողովեաց սա ինքն շատ ի զօրաց անիրաւաց. եւ շատ վնաս առնէր յաշխարհն Յունաց։ Եւ դարձ, մտանէր յաշխարհն Հայոց, եւ առնէր շատ կոտորած. յորոց վերայ հասեալ զօրքն Հայոց քաջապէս յաղթեցին նմա, եւ փախուցին զհեծեալս նորա. եւ ինքն փախեաւ, գնաց ի Բաղդատ. և յետ երեք ամաց դարձաւ յաշխարհն Յունաց, եւ անդ սատակեցաւ։

Ի թուին 432 (18) մեռաւ սուրբ հայրապետն Վահան . եւ դրին ի տեղի նորա զՍտեփաննոս՝ այր բարի հրամանաւ սուրբ թագաւորացն ։ Յայս ժամանակս անօրէն ամիրայն Մուսլիմ գայր ահագին զօրօք ի վերայ աշխարհին Հայոց, եւ աւերէր այրելով եւ գերելով զաշխարհն եւ զեկեղեցիսն . եւ հասանէր յաշխարհն կիւրապաղատին Դաւթի, ի գաւառն Ապահունեաց ։ Եւ յղէ առ Դաւիթ բանս ամբարտաւանս եւ ասէ տուր ինձ մալ տասն տարւոյ, եւ զորդիսն քո դրէ՛ ծառայ ինձ . ահա՛ գամ ի վերայ քո՛ եւ ո՞վ է Աստուած որ փրկէ զքեզ ի ձեռաց իմոց »։ Լուեալ զայս Դաւթի ժողովեաց զօրս ի Վրաց եւ ի Հայոց . եւ բանակ հանէր յանուն Տեառն, եւ գնայր ընդ առաջ անօրինին . եւ իջեալ զօրօք ի սահմանս Ապահունեաց կայր յաղօթս առ Աստուած . եւ զԿամրակէլն զայր քաջ եօթն հարիւր հեծելով գնէր պահապան զիշերոյն ։ Եւ յառաւօտուն պահուն գայր ոմն ի զօրաց Տաճկաց հազար մարդով . եւ ի գիշերի Կամրակէլն եւ նա հարան ընդ միմեանս ։ Սակաւ մի յառաջ եկեալ էր յօղ անձրեւի . եւ յայնմ ժամու պայծառացաւ լոյս լուսնին . եւ փայլէին լերինք եւ ամենայն ի տեսիլ երեւեալ ։ Զայս տեսեալ անօրինացն կարծեցին թէ՝ բազմութիւն զօրաց քրիստոնէից է . եւ ահաբեկեալ դարձան յետս . եւ Կամրակէլն զհետ երթայր եւ կոտորէր . եւ կալաւ զկինն

Մամլենոյ. եւ յաղթանակի ազդ տանէր Դաւթի որ եւ հասանէր զօրօքն ի վերայ, եւ սաստիկ տանէր կոտորուած. եւ Մամլանն մազապուրծ եղեալ գնաց մեծաւ ամօթով։

Իսկ զկնի ամաց ինչ անցանելոյ արք անօրէնք ի տանէն Դաւթի խորհեցան սպանանել զԴաւիթ՝ զայր սուրբ եւ աստուածասէր. եւ գտին օգնական չարեացն զանօրէն եպիսկոպոսն Հիլարիոն. եւ սա հանգոյն չարեացն Մրջիմնիկայ գործեալ՝ խառնեաց զդեղն մահու ի դեղն կենաց ի սուրբ խորհրդն փրկական, եւ ետ Դաւթի։ Գիտացեալ աստուածայինին՝ ոչ երկմըտեաց. եւ եղեն մեծ զարմանք. զի դեղն մահացու եղեւ դեղ բժշկութեան, եւ ողջացոյց զցաւս անձին իւրոյ։ Իսկ անօրէն եպիսկոպոսն ոչ շատացաւ այնու չարեօք. յաւուր միում մինչ ննջէր Դաւիթ ի սենեկի իւրում, մտեալ առնոյր զբարձն ի սնարուցն. եւ եդեալ ի վերայ բերանոյն՝ անկեալ ի վերայ խեղդեաց զերանելին։ Զոր յետ սակաւ ինչ աւուրց ըմբռնեալ Վասլին զանարժան եպիսկոպոսն եւ զչար գործակիցսն իւր, կապէր քար ի պարանոցս նոցա, եւ ձգէր ի խորսն Ովկիանոսի։

Ի թուին 434 մեռանէր Տէր Ստեփաննոս. եւ ձեռնադրեաց յաթոռ իւր զՏէր Խաչիկ զի էր այր իմաստուն յոյժ։

Իսկ ի թուին 437 եղեւ սաստիկ շարժ ընդ ամե-

նոյն արարած. և փլոյց զուրբ Սոփի ի Կոստանդնուպոլիս ։ Եւ ի սոյն ամի առաքէ Վասիլ կայսրն առ Աղոխան՝ խանն Բուլղարաց, և պատրեալ ի նոցանէ՝ յաղթեցաւ և ամօթալից դարձաւ յետս ։ Եւ դարձեալ յետ երկուց ամաց եմուտ ի Բուլղարս առնուլ զվրէժ կոտորածին իւրոյ . և ոչ այլ ինչ կարաց առնել բայց եթէ աւարաւ դարձաւ ի Կոստանդնուպօլիս ։

Ի թուին 440 մեռաւ Տէր Խաչիկ . և ձեռնադրեաց զՏէր Սարգիս ի տեղի իւր ։ Յայսմ ամի եկին ի Մըսրայ ազգ Արաբացւոց ի գաւառն Անտիոքայ . և արարին բազում աւերս ։ Եւ զօրքն Յունաց եկին ընդդէմ նոցա ի պատերազմ . եւ յաղթեալ ի նոցանէ՝ եղեն փախստական . և Արաբացիքն կալան զիշխանս ի նոցանէ և տարան ընդ իւրեանս ։ Իսկ յետ երկուց ամաց եկանէր Տուկ մի Յունաց բազում զօրօք յաշխարհն Հայոց . և սկսան կոտորել զհաւատացեալսն Քրիստոսի իբրև զանօրէնս ։ Եկին ընդդէմ նոցա զօրքն Հայոց, և մաշեցին զնոսա ի սուր սուսերի . և Մնացեալքն ամօթալից դարձան ։ Եւ ի սոյն ամի երևեցաւ աստղն գիսաւոր յերկինս ։

Ի թուին 449 եղև սէր ընդ Վասիլն և ընդ Սենեքերիմ արքայն ։ Եւ յայսմ ամի վախճանեցաւ մարդպանն տէրն Վարաժնունեաց խաղաղութեամբ ։

Ի թուին 455 դարձեալ եմուտ Վասիլն ի Բուլ-

ղորս բազում զօրք. և բազում ժամանակս արար անդ մեծաւ պատերազմաւ ։ Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ եղև խռովութիւն մեծ ի Կոստանդնուպօլիս. քանզի մոլորեցան ի ճշմարիտ դաւանէն և արարին տօն գալստեան Տեառն ։ Նոյնպէս արարին Երուսաղէմ. և առ հայրապետութեան (19) իւրեանց հակառակեալ բաժանեցան յամենայն ազգաց ։ Եւ յայնմ պատկի ոչ փառեցաւ լոյսն ։ Իսկ ազգն անօրինաց որ կային յԵրուսաղէմ՝ իբրև տեսին զայնպիսի մոլորութիւն, յարձակեցան սրով յազօթարարսն, և կոտորեցին, մինչև լցաւ արեամբ յատակ տաճարին յարութեան ։

Իսկ Թագաւորն Վասիլ հնազանդեցուցեալ զԲուլղարս դարձաւ ի Կոստանդնուպօլիս. և խնդրեաց զմոլորական դաւանն՝ հարցանէր ընդ իմաստունս Յունաց. և նորա ստայօդ բանիւք հաւանեցուցանել կամէին և սկսան զԹագաւորն մոլորեցուցանել ։ Զոր ծանեաւ Թագաւորն և գրէ ի Հայս առ արքայն Հայոց Յովհաննէս զի վասն այս բանից թէզ առաքէ զՅովսէփ հայր Անձևացի եւ զԿոզեռն Յովհաննէս ։ Եւ նորա ոչ կամեցան գնալ անդ. այլ Թղթով ծանուցին զպատասխան. որում ոչ հաւանեցան կղերիկոսքն Յունաց. վասն որոյ միաբանեալ գրէ առ կաթողիկոսն Տէր Սարգիս և առ Թագաւորն Յովհաննէս վասն գրին իւր ։ Եւ նորա առաքեն առ նա

զվարդապետն Սամուէլ. ընդ որ յոյժ ուրախ եղեւ ։ Եւ կացուցանէ յատենի խօսիլ ընդ իմաստունսն Յունաց. եւ նորա յառաջ բերին զամենայն գրեալսն տանն Յունաց, եւ ոչ կարացին առնել զնա ի ճշմարտութենէն ։ Եւ սկիզբն արար Սամուէլն յառաջին աւուր արարչութենէն, և կացուցանէր անսխալ մինչ ի պատկեր վերջին աւուրն. և զամենայն պատճառս պատճենիցն ըստ առաջին իմաստոցն հաստատ կացուցանէր ։ Հաճեցաւ արքայն ընդ բանս նորա. եւ ցուցին իմաստունքն Յունաց այր մի Ձենոս ի Կիպրոս կղզի՝ յոյժ իմաստուն եւ հզօր ի գիտութիւնս. զոր Թագաւորն տարեալ ի Կոստանդնուպօլիս ։ Որոյ կացեալ յատենի հասանեցաւ վարդապետին Հայոց, եւ յոյժ զովեաց զիմաստութիւն նորա, եւ յաղթ արար զիմաստունս Յունաց ։ Ընդ որ արտմեալ Թագաւորն ընկէց զնոսա ի պատուոյ. եւ զվարդապետն Հայոց բազում պատուով դարձոյց յարեւելս ։

Դարձեալ՝ յաւուրս Վաղին, ի Թուին 457 երեւաց աստղ մի ի տեսիլ հրոյ. եւ եղեւ շարժ սաստիկ ընդ ամենայն երկիր ։ Զհետ այն բարկութեանն ցաւ անկանէր որ անուանէր խոյլկ, եւ երեւէր յայտնապէս ի մարմինս. եւ ի դառնութենէն ոչ ժամանէր (հիւանդն) հասանել համբերութեան. այլ առժամայն խեղդէր ցաւն զմարդ և զանասուն. և բազումք մեռանէին ։

Ի թուին 460 դարձեալ եմուտ Վասիլն ի Բուլղարս, եւ աւերեաց զաշխարհն արեւմտից. եւ մահադեղով զթագաւորն Ալօխան (20) եհան ի կենաց. եւ զկին եւ զորդիս նորա էած ի գերութիւն ի Կոստանդնուպօլիս:

Ի թուին 465 եղեւ աստուածասաստ բարկութիւն ի վերայ քրիստոնէից: Եղ անթիւ խուժադուժ ազգն որ Մուղալ կոչի, ահագին շատ. և մտան յաշխարհն Հայոց, ի գաւառն Վասպուրականի, և սկսան անխընայ կոտորել զհաւատացեալսն ի Քրիստոս: Հասաւ համբաւն առ Սենեքերիմ: Յայնժամ առաքէր նա զԴաւիթ՝ զորդի իւր, ամենայն զօրօք դէմ նոցա: Հարան ընդ միմեանս ահաւոր կռուով. և տեսին զնոսա աղեղնաւորս և հերարձակ իբրև զկանայս. և սկսան նետելով խոցել զզօրս Հայոց վասն զի անպատրաստ էին դէմ նետից զօրք Հայոց: Իսկ Դաւիթ ի յուժ իւր վստահացեալ ոչ կամէր դառնալ ի պատերազմէն: Եւ յորժամ դարձան յետս, պատմեցին Սենեքերիմայ զզանազան կերպարանաց այլազգեացն: Եւ նա յոյժ մխտուրեալ ոչ եկեր եւ ոչ էարբ. այլ լայր և աղաղակէր զաւերումն աշխարհին Հայոց և զկորուստ քրիստոնէից: Յայնժամ խորհեցաւ տալ զաշխարհն հայրենեաց յարքայն Յունաց Վասիլն եւ առնուլ իւր զՍեւաստ. եւ վաղվաղակի գրէր առ թագաւորն: Զոր լուեալ Վասիլն ուրախ

եղև յոյժ . և տայ նմա զՍևաստ ։ Եւ տայր Սենեքե֊րիմ՝ զաշխարհն Վասպուրականի թեմի բերդս երկո֊տասան, գեղս չորս հազար և չորս հարիւր. զվանորայս ոչ ետ . այլ պահեաց իւր աղօթարարս . և զայն ամենայն ետ գրով ի Վասիլն . և հարիւր հնգետասան վանք այլ ետ ։ Եւ առաքեաց առնուլ զորդին նորա Դաւիթ թագաւորական իշխանութեամբ . և յղար֊կէր ի հետն որդիս ազատաց երեք հազար և զեպիս֊կոպոս և բարձած ջորի գանձով երեք հարիւր և պէսպէս սարութեամբ և տաճիկ ձի հազար ։ Եւ այս֊պէս փառօք մտաւ Դաւիթ ի Կոստանդնուպօլիս . և գդրդեցաւ քաղաքն ընդ առաջ նորա. և զարդարե֊ցին զփողոցն և զպալատն . և շատ գանձս ցա֊նէին ի վերայն ընդ որ գնայր ։ Եւ խիստ ուրախացաւ թագաւորն ընդ տեսիլն Դաւթի, և տարաւ ի սուրբն Սոֆի, և արար որդեգիր ։ Եւ ամենայն իշխանքն խիստ մեծարէին զնա զէտ որդի թագաւորի ։ Եւ եկեալ Սենեքերիմ՝ ամենայն տամբ և ընտանեօք, եկն ի Սևաստ, և անդ տիրացաւ ։

Դարձեալ՝ ի թուին 470 ել Վասիլն յարևելս ան֊թիւ զօրօք, և խնդրեաց զԱնի և զԿարս ։ Եւ Յովհան֊նէս՝ որդի Գագկայ, խորհեցաւ տալ վասն թուլու֊թեան սրտի իւրոյ ։ Իսկ Վասիլն գնաց յաշխարհն իւր. և գրեաց առ Գորգի՝ թագաւորն Վրաց, գալ նմա ի հնազանդութիւն, զոր ոչ առ յանձն ։ Յայն֊

ժամ գայ Վասիլն զօրօք ի վերայ նորա . եւ զօրքն Վրաց գնացին ընդդէմ նորա ։ Եւ Ըռատն եւ Ջօյատն արք քաջք՝ եղբարք Լիպարտին, ուժգին բախէին զզօրսն Վասիլին՝ մինչեւ սպանաւ. Ըռատն ի խրել ձիոյն խորոյ ի ջխարուխ զտեղիս . և ապա փախչէին զօրքն Վրաց առջեւ զօրաց Վասիլին ։ Եւ կեցաւ Վասիլն անդ ամիս երկու, մինչեւ հաւանեցոյց և զնոսա. և երեկ ի Տրապիզոն ձմերել ։

Գնաց առ թագաւորն Վասիլ Տէր Պետրոս կաթողիկոս և Յովհաննէս Կոզեռն բազում ապատք . եւ թագաւորն մեծարեաց զնա մեծ պատուով . եւ հանեալ ի մեծ օր մկրտութեանն Քրիստոսի մեծարեաց թագաւորն զՏէր Պետրոս եւ զվարդապետսն Հայոց . եւ երես կանգնեցնել բարձր քան զառաջնորդն Յունաց ։ Եւ նախ Տէր Պետրոսի հրամանելով օրհնել զջուրն . որ իբրեւ եհեղ զիւղ մեռոնն ի ջուրն՝ հուր սաստիկ երեւէր ի ջրին վերայ . եւ կապեցաւ ջուրն պահ մի ։ Եւ տեսեալ թագաւորն եւ ամէն ժողովն զարմացան ։ Եւ խոնարհեցեալ թագաւորն արկանէր զօրհնեալ ջուրն ի վերայ գլխոյն աջովն Պետրոսի ։ Եւ դարձաւ Տէր Պետրոս յաշխարհն Հայոց ։

Իսկ Վասիլն գայ յետ ժամանակաց յԱնտիոք ի ծածուկ երեք հաւատարիմ մարդով . եւ գայ ի Սելեան որ կոչի Պաղակծիակ . եւ ի հօրէն առնու

զբրխոստական կնիքն ։ Եւ յայնմհետէ եղեւ որպէս հայր աշխարհին Հայոց ։

Իսկ ի թուին 471 մեռաւ Տէր Սարգիս կաթողիկոսն (21). և նստի Տէր Պետրոս։ Յայսմ ամի իշխան ոմն յաղթանդամ ի տանէն Յունաց Նիկեփոռ անուն ծածկիւ՝ ապստամբեաց ի վերայ Վախին . և կոչեաց յիւր միաբանութիւն զթագաւորն Վրաց Գորգի եւ զորդիսն Գագկայ Յովհաննէս եւ Աշոտ ։ Գնաց եւ յաւէ նորա Դաւիթ առ նա զօրօքն Հայոց . եւ եղեւ աճ մեծ ի վերայ Վախին ։ Եւ յղեաց Վախին աղաչանս առ Դաւիթ զի հնարեսցէ զկորուստ նորա ։ Եւ ծածկիղն յայտ սիրէր զԴաւիթ . եւ խոստացաւ նստուցանել զնա յաթոռ թագաւորութեան Հայոց ։ Բայց Դաւիթ չկամեցաւ տալ զգաշին Վախին . և յաւուր միում մինչ գնայր ի տուն իւր խաղաղութեան ազգաւ, եկաւ Նիկեփոռ միայն զհետ . եւ գրկեալ զնա աղաչէր դառնալ յետս ։ Իսկ Դաւիթ խթէր մարդկանցն . և նոյն ժամն սպանին զծածկիղն . եւ զօրքն նորա փախեան ։ Լսեց Վախին եւ ուրախացաւ . և տայ օժիտ Դաւթի զկեսարիա և զՏամզաւ և զխաւատանէք հանդերձ սահմանօքն ։

Եւ Վախն մեծ զայրացմամբ գայր ի վերայ Գորգի՝ թագաւորին Վրաց . եւ առջեւ Ջիհնիս մեծ բերդին արարին մեծ կռիւ ։ Եւ Գորգի փախեաւ եւ անկաւ յամուր բերդ . եւ զրկէր զանձն ծառայ Վախին, եւ

տայ զօրքին պատանդ ։ Յետ այսորիկ գնաց Վասիլն յաշխարհն Պարսից. եւ բնակէր ի դուռն քաղաքին Հերայ. եւ էր ժամանակն ամառն ։ Եւ օր մի երեկ շատ ձիւն ի վերայ հեծելին, և չգիտէին թէ ինչ առնէին. եւ փախեան ի մեծ տագնապէն. եւ ծովացաւ երկիրն ի շատ ջրէն. եւ եկին ի տիղմ, եւ չկարէին անցանել ի տղմոյն. և չգիտէին թէ զինչ արասցեն ։ Ապա թագաւորն կոտորեաց ի հետեւակացն երեքտասան հազար մարդ՝ լցին ի մօրասն, եւ անցան ի վերայ. և եկին ձմերել ի Մելտինի. և անտի գնացին ի Կոստանդնուպօլիս ։

Ի ժամանակս Վասլին, ի թուին 478 երեւեցաւ յերկինս սոսկալի նշան՝ որպէս թէ պատառեցաւ երկինքն, եւ լոյս սաստիկ յերկիր անկաւ. եւ զահի հարան ամենեքեան ընդ լուսոյն հեղումն ։ Յայնժամ ժողովեցան առ վարդապետն Հայոց Յովհաննէս Կոզեռն, եւ հարցանէին վասն սոսկալի նշանին ։ Եւ նա արտասուօք սկսաւ պատմել զչարութիւն յետին ժամանակիս, զոր ինչ գալոց էր ի վերայ երկրիս ։

Եւ յայս տարի մեռաւ Վասիլն. և տայ զթագաւորութիւնն ի Կոստանդին եղբայրն իւր. և յանձնեաց ի նա զաշխարհն Հայոց, կացեալ թագաւոր ամս քառասուն եւ ութ (22). եւ զԱտոմ եւ զԴաւիթ՝ զորդիսն Սենեքերիմայ, եւ զԱպուսահլն եւ զԿոստանդինն եւ զամենայն իշխանս Հայոց հազարա-

ճութեամբ յանձնէր ի նա, եւ զամենայն աշխարհն Հայոց ։

Ցայսմ ամի մեռանէր Սենեքերիմ արքայն . եւ թաղեցին ի Վարագայ վանսն . եւ նստաւ յաթոռն Դաւիթ ։ Մեռաւ և թագաւորն Վրաց Գորգի . և նստաւ Բագրատ՝ որդի նորա ։ Իսկ Կոստանդին՝ արքայն Յունաց, եղեւ այր բարի և ողորմած . և զամենայն բանտարգեալս արձակեաց . եւ շրջեաց զառունն կորաուեան յորում Վասիլն կախեալ էր զգեստուք զմեծամեծսն Յունաց ընդ փողից եւ ընդ ձանկ երկաթի ։ Զոր տեսեալ Կոստանդինն՝ լայր և ապաշաւէր զնոսա, եւ հրամայէր թաղել զնոսա . եւ մեղ դնէր եղբօրն և ասէր թէ՝ մարդ մանկանայու զի՞արդ յայսպիսի մեղս յանդգնի վասն կենաց անցաւորի . եւ ինքն փոխի առ Քրիստոս կեցեալ ամս չորս ։ Եւ մինչ կենդանի էր՝ փեսայացոյց զոմն Ռոմանոս . եւ էր Ռոմանոս իշխան . քանզի ոչ գոյր Կոստանդնի որդի . և ամանք հնազանդեցան Ռոմանոսի ։

Եւ ի թուին 479 եկաւ Ռոմանոս բազում զօրօք և եկն ի վերայ Տաճկաց աշխարհին . եւ հասեալ ի քաղաքն մեծ ի Հալպ՝ պաշարեաց զնա ։ Ժողովեցան Տաճիկք, և եկին ի վերայ նորա պատերազմաւ . յորոյ փախեցեալ փախստական եղև ի գիշերի . եւ այլազգիքն զհետ մտեալ կոտորեցին յոյժ . եւ մնացեալքն փախեան և եղեն ցիր և ցան ։ Իսկ այր ոմն չինական

ի Կուրխայ զատու զԹագաւորն, որ անկեալ էր ի մէջ ծառոց՝ ընդարմացեալ ի սովոյ իբրև զմեռեալ. և տարաւ ի տուն, կերակրեաց և արծարծեաց ոչ գիտելով թէ ով էր ։ Եւ գնաց (Թագաւորն) ի Մարաշ. և ժողովեցան առ նա ի ցրուեալ զօրացն, և տարան զնա ի Կոստանդնուպօլիս ։ Եւ այս եղև ընդ նա զի էր Թոյլ և չար բարուք և հայհոյիչ հաւատոյ ։ Իսկ Ղայրն որ կերակրեաց զնա՝ կոչեաց, և ետ նմա շատ գանձ ։

Յաւուրս յայս յՈւռհայ քաղաքն էին երկու ամիրայ, յորոց սպան մին զմիւսն. և անկաւ խռովութիւն ի քաղաքն. և եկին ի շատ տեղեաց Տաճիկք և հարան ընդ միմեանս. և քաղաքն ի վտանգի էր ։ Եւ անձանացեալ այրն որ ունէր զկլայն՝ կոչեաց զՄանեակն ի Սամոսատոյ՝ զայր քրիստոնեայ. ած զնա ի կլայն, և ետ ի ձեռս նորա զամրոցն ։ Եւ իբրև այս եղև, յայնժամ յամենայն կողմանց ժողովեցան Տաճիկք և կուէին ի վերայ կլային. խորհեցան այրել զքաղաքն և գնալ. և Մանեակն կայր ի վտանգի խիստ ջանիւ. և քաղաքացիքն աղաչեցին զնոսա, և (նոքա) չայրեցին, այլ գնացին ։ Իսկ Մանեակն ի վտանգի էր, և զօրքն ի սովոյ նեղեալ չգտանէին կերակուր. և հրամանաւ Թագաւորին տանէին դեսպանք չակերմ ի գիշերի ցորեան շատ ի քաղաքն ։ Իմացան Տաճիկքն, և սպանին զամէնն, և առին զցորեանն. և Մանեակն

ի տագնապի էր մինչև արար թագաւորն ընդ նոսա սէր. եւ եղեւ խաղաղութիւն մեծ : Եւ այս եղեւ ի թագաւորութեանն Ռոմանոսի՝ ի թուին 480 : Իսկ յետ շատ նեղութեանց զոր կրեաց Մանեակն, փոխեաց զնա Ռոմանոսն. և ետ զՌուհայ Ապուպաքրայ՝ վրանապահին Դաւթի կիւրապաղատին :

Իսկ ի թուին 481 եղև սով սաստիկ ընդ ամենայն երկիր. եւ յայս ամի մեռաւ թագաւորն Ռոմանոս մահադեղով ի կնոջէ իւրմէ կեռա Զոյեայ՝ դստերն թագաւորին Կոստանդեայ : Եւ էառ թագուհին զՄիխայէլն և նստոյց յաթոռ թագաւորութեանն : Եւ յայն ամի մեռաւ թագաւորն Դաւիթ՝ որդի Սենեքերիմայ. և թագաւորեաց Աշոտ՝ եղբայրն իւր այր լի առաքինութեամբ եւ ողորմած առ ամենեսեան :

Ի սորա աւուրս, ի թուին 484 ելին զօրք Տաճկաց անցան ընդ Եփրատ, և կոտորեցին զզօրսն Ուռհայոյ եւ զամենայն սահմանս նորա : Եւ եղբայր թագաւորին Միխայէլին գայ զօրօք ի վերայ Տաճկաց. եւ հասեալ ի Մելտինի չիշխէր ելանել ի կռիւ : Եւ փախեան ի նոցանէ զօրքն Տաճկաց և գնացին. նոյնպէս և զօրքն Յունաց գնացին :

Իսկ ի թուին 485 եղեւ խաւարումն արեգական. և եղև մութն զէտ գիշեր. և սասանեցան մարդիկ ընդ սոսկալի նշանն : Յայնժամ թագաւորն Հայոց Յով-

հաննէս, եւ կաթողիկոսն Տէր Գեւորգ յղարկեցին որս առ վարդապետն Հայոց Յովհաննէս Կոզեռն հարցանել զպատճառ նշանին. և նորա եկին և գտին զՅովհաննէս զի անկեալ ի վերայ երեսայն աղօթէր մեծաւ ողբով. եւ նստան առաջի նորա, և ուսանէին ի նմանէ: Իսկ նա պատմէր զ յետին ժամանակի զառնութիւն, զզօրանալ անօրինաց և զտկարանալ քրիստոնէից, զխախտումն եկեղեցւոյ, զծուլութիւն քահանայից, զծուռ դատաստանաց, զրկանս իշխանաց, զանիրաւութիւն թագաւորաց և զապականումն ամենայն ժողովրդեանն Աստուծոյ յառաջնորդաց, յիշխանաց, ի սուտ քահանայից, յանարժան պատարագաց, ի գայլացեալ հովուաց և զչարանալ աշխարհս մեղաց: Զայսոսիկ պատմեաց սուրբ վարդապետն, և արձակեաց զնոսա:

Յայսմ ժամանակի Գանձի ամն անուն՝ իշխան Հայոց, ժողովեաց շատ հեծեալ, գնաց ի վերայ քաղաքին Բերկրոյ և առ զնա, և կոտորեաց զՊարսիկս, և հան աւարս զկայն՝ և նստաւ անհոգ զօրօքն յուտել եւ խմել: Իսկ տէրն Խմայու. եւ առնու զօրս իւր ի յօգնութիւն. եկն, եգիտ զնոսա անհոգ, եւ սպան զԳանձի. և կոտորեաց զամենայն զօրս նորա:

Իսկ ի թուին 489 երևեցաւ աստղն գիսաւոր յերեկոյին յարևմտից կողմն, եւ յետս սողալով եկն ի հարաւ ընդ բաղումբն (23) եւ ընդ լուսնին մէջ. եւ

այլ չերևեցաւ ։ Եւ ի սոյն ամի մտաւ Միխայէլն շատ զօրօք ի Բուլղարս ․ եւ արարին շատ կոտորած ի զօրաց նոցա ։ Իսկ նորա միաբան աղաղակեցին առ Աստուած, և դարձան ի վերայ Յունաց, և անխնայ կոտորեցին, և զԹագաւորն փախուցին, և առին զամենայն զէնս եւ զինչս զօրացն ։ Յայսմհետէ ազատեցան ի չար ազգէն Յունաց ։

Յայսմ ամի մեռանէր արքայն Հայոց Աշոտ՝ (24) եղբայր Յովհաննիսի ․ եւ տարեալ Թաղեցին (զնա) յԱնի․ և մնաց նորա որդի հնգետասան ամաց՝ անուն Գագիկ ։ Իսկ զկնի մահուանն Աշոտոյ Թուլացան և առեցին (25) զպատերազմ, եւ սիրեցին զգինի եւ զգուսանս՝ և մտան ի ծառայութիւն ազգին Յունաց, եւ լուծան ի մարդանութենէ մխեանց ․ եւ տեսեալ զի երկիրն ընդ սրով այլազգեացն անցանէր, ապաշաւէին զմխեանց կորուստ, եւ լային զի Թափեցան յարիադոյն և ի քաջ զլխոյ ։

Յայսմ ամի ժողով արար ամիրայն Պարսից Ապուսվար, եւ եկն յաշխարհն Աղվանից եւ ի գաւառն Անհողին Դաւթի, և մեծ կորուստ գործեաց հաւատացելոցն ։ Դաւիթ փախեաւ կռուիլ ընդ նոսա ․ և Ապուսվար էառ գաւառս և բերդս շատ ․ և զամ մի անդ դադարեալ՝ հնազանդ արար զմեծամեծսն (26) աշխարհին ։ Եւ առաքեաց առ Թագաւորն Յովհաննէս՝ Դաւիթ եւ ասէ, եթէ ինձ օգնական զի կայից

ընդդէմ Ապուսուարայ. եւ թէ ոչ՝ լինիմ նմա հնազանդ, եւ լինիմ առաջնորդ նմա, եկեալ ածեմ ի վերայ ազգիդ Շիրակայ: Լուեալ Յովհաննէս, եւ ետ նմա օգնութիւն ձիաւորս երեք հազար: Այնպէս առաքեաց (Դաւիթ) առ թագաւորն Ափխազաց. և նա ետ նմա ձիաւորս հինգ հազար: Ժողովեաց (Դաւիթ) և զիւրն իբրև երկոտասան հազար. կոչեաց և զկաթողիկոսն Աղուանից Տէր Յովսէփ եպիսկոպոսօք և վանականօք, քահանայիւք և ժողովրդովք, և եբեր ի բանակն զամենայն բնակիչս երկրին՝ կին և տղայ, եւ ասէր ընդ ամենն « Զէն զխաչն Քրիստոսի և զաւետարանն առցէ (ամենայն ոք) ի ձեռս. և որ ցանկայ մարտիրոսութեան՝ այս է ժամն »: Եւ եղեւ ամենայն բանակն խաչ եւ աւետարան. զոր իբրև լուեալ Ապուսուար՝ ծիծաղեցաւ ի վերայ նոցա: Իսկ Դաւիթ քառն հազար հեծելով ճակատեցաւ ընդդէմ նոցա. եւ մխեցան իբրև ի ծով ի բանակն այլազգեաց: Իսկ քահանայքն եւ ժողովուրդք առ Աստուած համբարձին զձայնս իւրեանց եւ ասեն « Արի Տէր՝ օգնեա՛ մեզ վասն անուան քո »: Յայնժամ փախեան զօրքն այլազգեաց հաւասար: Եւ զհետ մտեալ զօրքն քրիստոնէից՝ ջնջեցին զնոսա սպառ: Եւ Դաւիթ յաւուրս երիս դարձոյց յինքն զամենայն աշխարհն իւր. եւ ետ պարգևս զօրացն եւ եպիսկոպոսացն. և եղև խաղաղութիւն մեծ:

Յայսմ ամի ոմն անօրէն յիշխանացն Սենեքերի-մայ գնաց առ Թագաւորն Յունաց, եւ դաւաճանու-թիւն առնէր վասն Ատոմայ թէ՝ խորհի մատել ի վերայ քո, եւ առնել խռովութիւն ընդ քեզ։ Հաւա-տաց Թագաւորն. եւ յղեց ի Սեւաստ զակալութն իւր հնգետասան հազար հեծելով՝ բերել զնոսա ուժով զի մի փախիցեն։ Եւ նորա լուեալ զայն՝ գնացին ի Կոստանդնուպօլիս. եւ իբրեւ մտին ի քաղաքն՝ դիմե-ցին լալով ի գերեզման Վասլին. եւ զգիր երդմանն նորա եդին ի վերայ հողոյն եւ ասացին « ո՛վ հայր մեր՝ դու բերեր զմեզ յաշխարհս յայս. արդ դա՛ա արա մեզ ի սպառնալեաց մահու եկելոյս ի վերայ մեր »։ Զոր լուեալ Թագաւորին՝ հիանայր ընդ իմաս-տութիւն նոցա եւ ընդ անմեղութիւն. եւ հրամայեաց սպանանել զչարախօսն. եւ զնոսա մեծ պարգեւօք յղարկեաց ի Սեւաստ։

Ի Թուին 490 մեռաւ Յովհաննէս՝ արքայն Հայոց. եւ Թաղեցաւ ընդ հարսն յԱնի։ Իսկ Թագաւորն Յու-նաց Միխայէլն բազում զօրօք հասանէր ի գաւառն Հայոց, եւ աւերէր զաշխարհն սրով եւ գերութեամբ. քանզի Յովհաննէսն յառաջագոյն գիր էր տուեալ Յունաց որ յետ իւր մահուանն Անի ի նոսա դառ-նայր։ Զոր անօրէնն Սարգիս ի Հայոց ազդ առնէր Միխայէլին, եւ ի դուրս տայր զաշխարհն Հայոց։ Եւ ինքն յափշտակեալ շատ գանձս Թագաւորաց՝ բեր-

դաժան լինէր, եւ ամուրս բազում պահէր, եւ կամէր թագաւորել Հայոց, զոր չկամեցան Բագրատունիք ։ Ցանէր եւ Անհողին ասպատակս ի վերայ աշխարհին Հայոց, եւ շատ գաւառք հնազանդեցան նոցա զի չկայր գլխաւոր Հայոց ։

Իբրեւ եկին Յոյնք ի վերայ թագաւորական քաղաքին Անւոյ, յայնժամ ժողովեցան զօրքն Հայոց առ մեծ սպարապետն Վահրամ Պահլաւունին, եւ խնդրէին կռուել ընդ զօրսն Յունաց. վասնզի ոչ կարէին տանել հալածութեան նոցա եւ նախատանաց ։ Եւ յիշեալ զանուն Աստուծոյ յարձակեցան ի վերայ նոցա, եւ զայնքան զօրութիւն նոցա կոխան արարին ձիոցն եւ մաշեցին ի սուր սուսերի. եւ որք ջանային փախչել՝ ի յահագին ձայնէ քաջացն Հայոց չկարէին փախչել, մինչ ընդ մէջ անցեալ սպարապետն Վահրամ՝ բազում աղաչանօք կարաց հաւանեցուցանել զզօրսն Հայոց սակաւ մի թոյլ տալ փախչել. որ եւ ի հարիւր հազարաց նոցա հարիւր զերծան. եւ յայնմհետէ այլ ոչ եւս յիշեցին զԱնի ։

Եւ ի թուին Հայոց 491 ժողովեցան իշխանքն Հայոց հրամանաւ մեծին Գրիգորի՝ որդւոյ Վասակայ. եւ գնացեալ առ ս·րբ կաթողիկոսն Տէր Պետրոս օծեցին զորդին Աշոտոյ զԳագիկ թագաւոր Հայոց. զի էր զարդացեալ եւ վայելուչ եւ իմաստուն եւ հմուտ աստուածային ուսմանց հին եւ նոր կտա-

կարանաց . եւ եղեւ այր բարի եւ աստուածասէր եւ անպարտելի յիմաստասիրաց դասն եւ իմաստութեամբ հաստատեաց զաթոռ թագաւորութեան Հայոց ։ Յայնժամ ի ձեռն զօրաց իւրոց ըմբռնեալ զանօրէն Սարգիսն՝ խոշտանգանօք առնոյր ի նմանէ զամրոցն և զգանձն արքունի զոր յափշտակեալն էր, եւ զգաւառն զոր ըմբռնեալ էր ։ Եւ զօրքն Յունաց դադարեցին ի խնդրելոյ զԱնի . եւ խաղաղացաւ աշխարհն Հայոց ։

Յայնժամ ժողովեալ Գագիկ զզօրսն Հայոց գնաց ընդ կողմանս աշխարհին հայրենեաց իւրոց, եւ զամենայն ապստամբեալսն ի հնազանդութիւն էած, եւ զհակառակսն հերքեալ հալածեաց ։ Եւ երթայր բազում զօրօք, բանակէր յԱյրարատ գաւառն, ի Վաղարշապատ քաղաք . առնոյր մրէժ յազգացն հարաւայնոց ։

Յայնժամ ապաստանեալ մեծն Գրիգորիս Պահլաւունին՝ որդին քաջին Վասակայ, եւ երթեալ բանակ հարկանէր ի վերայ Ախուրեան գետոյ՝ մերձ յամուրն Բջնի (27) . եւ զօրք այլազգեացն գային ի պատերազմ ի վերայ զօրացն Հայոց ։ Եւ եղեւ սաստիկ պատերազմն . եւ զառաջինն յաղթեցին զօրացն Հայոց . եւ ապա օգնութեամբն Քրիստոսի (զօրքն Հայոց) դարձուցին զզօրս անօրինացն ի փախուստ և կոտորեցին յոյժ՝ և զինչխանս նոցա արարին ձեռ-

նահատակեալս . եւ մնացեալքն գնային փախստական ի Պարս :

Զայսու ժամանակաւ մեռանէր Թագաւորն Յունաց Միխայէլն . եւ Թագաւորեաց Կեսարոս՝ որդի քեռ նորա, ամիսս չորս. վասն զի համարձակեալ գործեաց գործ լրբութեան . և զԹագուհին կնոջ Զոյի՝ զդուստրն Կոստանդեայ կայսերն, խուզել համարձակեցաւ որպէս զպոռնիկ, եւ տարեալ յաքսորս . նոյնպէս եւ զպատրիարքն ըմբռնեալ եդ ի բանտի . քանզի կամէր զանօրէն եւ զպիղծ ազգն զիւր յառաջ բերել յօգնականութիւն Թագաւորութեան իւրոյ : Իսկ պատրիարքն իմաստութեամբ զերծեալ անկաւ ի սուրբն Սոփի, եւ արար անդ ժողով իշխանաց . եւ կալեալ զԿեսարոսն եւ զազգականս իւր՝ խաւարեցուցին զաչս նոցա . եւ դարձուցին զԹագուհին եւ զամենայն արտաքսեալ իշխանն մեծաւ պատուով ի Կոստանդնուպօլիս :

Յայսմ ամի զօրաժողով արարեալ ամիրն Հերայ և Սալամաստայ եկն ի վերայ գաւառին Վասպուրականի : Խաչիկ (իշխան տեղւոյն) էր այր քաջ եւ պատերազմող . այլ ծերացեալ էր եւ պարապեալ բազում ժամանակաւ : Եւ որդիքն նորա Հասան եւ Ճնճղուկն էին առ Թագաւորն Յունաց Միխայէլն . եւ կրսեր որդին Իշխանիկն (28) տղայ էր տիօք : Այսպէս հարկաւորեալ ինքն ելանէր ի պատերազմն

սակաւ զօրօք, և հալածէր քաջապէս զբանակն այլազգեաց : Իսկ տղայ որդին Իշխանիկն առանց կամաց հօրն յարձակեցաւ ի պատերազմն, եւ անպատրաստ եմուտ ի մէջ թշնամեացն, եւ սպանաւ անդ : Իսկ պարոն Խաչիկ տեսեալ զայն՝ լքեալ ի զօրութենէ սպանաւ եւ նա ի պատերազմին : Զկնի քիչ աւուրց եկին որդիքն նորա յարեւմտից՝ ողբացեալ սուգ ի վերայ հօրն և եղբօրն : Յայնժամ աւագ որդին Հասան կոչեաց Գուրգ սիրելի մի . տայր նմա հազար դահեկան (29) ոսկի, եւ ասէր « մնա ի Հեր եւ ի Սալմաստ . ասա եթէ աշխարհն Վասպուրականի անմարդ է, զի՞ կայք սպասեալ . եւ բազում ծառայք եւ հօտք ոչխարաց անմարդ շրջին » : Արար Գուրգն այնպէս . և ժողովեցին այլազգիքն զօրս բազումս, և եկեալ բանակեցան ի նոյն տեղւոջն : Եւ գայր Գուրգըն, պատմէր պարոն Հասանայ : Ժողովեցին և նորա զզօրսն իւրեանց, եւ պատրաստեցան ընդդէմ նոցա ի մարտ պատերազմի . եւ Հասան ձայն տուեալ այլազգեացն ասէ « ո՞ւր է այրն որ սպան զհայրն իմ Խաչիկ » : Եւ ահա այր մի սեւ, հզօր, յանդուգն յարձակմամբ ասէր « ես եմ . և ահա ձին իւր եւ սլեղն » : Եւ քաջն Հասան յարձակեցաւ ի վերայ նորա սրովն, եւ պատառեաց զնա ընդ երկուս, եւ դարձոյց զձին եւ զսլեղն հօրն : Նոյնպէս եւ խնդրեաց Ճնճղուկն զսպանողն եղբօրն . եւ մէկ մի այլ պարծէր ասելով

թէ՝ ես եմ ։ Եւ նա եհար զնա սրովն ի սիրտն, եւ ի թաւի անցոյց եւ ընկէց՝ առեալ զձի եղբօրն եւ զզէնն . եւ քաջապէս կոտորեցին զնոսա, եւ առին զաւար եւ զձիս, եւ դարձան ուրախութեամբ ։

Իսկ ի թուին 492 թագաւորեաց Յունաց Կոստանդին Մոնոմախն որ թարգմանի մենամարտիկ ։ Եւ ի նոյն ամի յարեաւ ի վերայ նորա Մանեակն՝ այր քաջ, որ յառաջն էառ զՍուռհայ . եւ կալեալ թագ, և ժողովեաց զօրս բազումս՝ ունելով թիկունս օգնականութեան զաշխարհն Հոռմայեցւոց ։ Եւ ի յահէ նորա հնազանդեցան նմա ամենայն արեւմուտք . զի էր այր յաղթանդամ եւ քաջ ի պատերազմունս ։ Իսկ Մոնոմախն ամենայն Յունօքն գնաց ընդդէմ նորա ի պատերազմ . եւ յանկարծակի եհաս մահ Մանեակին . եւ խաղաղացաւ տունն Յունաց ։

Զայսու ժամանակաւ անօրէն Սարգիսն, որ էր յարեւելս, ազդ առնէր Մոնոմախին և ասէր « կոչեա զԳագիկ պատճառանօք սիրոյ ի Կոստանդնուպօլիս, եւ մի թողուր եկանել ի քաղաքէն մինչեւ զքաղաքն Անի տայցես ի նմանէ »։ Եւ արմատացաւ ի սիրտ նորա այս սերմն չարութեան առ ի բառնալ զթագաւորութիւնն Հայոց ։ Եւ գրեաց թուղթ առ Գագիկ՝ արքայն Հայոց, եւ կոչէր առ ինքն մեծամեծ երդմամբ առեալ միջնորդ զսուրբ խաչն եւ զաւետարանն Քրիստոսի ։ Եւ լուեալ Գագիկ ոչ կամեցաւ

գնալ. իսկ անօրէն Սարգիս հանդերձ համախոհօքն իւրովք մատեան առ Թագաւորն, եւ քաջալերէին զնա ասելով « Է՞ր վախես գնալ ո՛վ Թագաւոր՝ եւ երկմտիս յայս մեծ երդմանս . եւ թէ առ մեզ ունիս կարծիս՝ ահա անձինք մեր մեռանին վասն քո » : Եւ գրին միջնորդ զՏէր Պետրոս . բերին զսուրբ խորհուրդն, թացին անդ զգրիչն . եւ արարին մեծ երդումն յաւուր յայնմիկ :

Ցայնժամ անվախ եղեւ Գագիկ. եւ գնաց ի Կոստանդնուպօլիս . եւ ամենայն քաղաքն հրամանօք Թագաւորին՝ մեծ խնդութեամբ ելին ընդդէմ նորա եւ մեծ պատուով ընկալան զնա, որպէս վայել էր Թագաւորի : Իսկ ուրացողքն Քրիստոսի որք առեալքն Աստուծոյ կալեալին զերդումն , առաքեցին առ Մոնոմախն զքաղաքին Անւոյ քառասուն բանալիս եւ գիր զկնի թէ՝ ամենայն արեւելք քո եղեւ : Կոչեաց Թագաւորն զԳագիկ, եւ զբանալիքն եւ զթուղթն առաջի նորա եդ եւ ասաց թէ՝ զամենայն արեւելս քո ետուն ինձ : Եւ ասէ Գագիկ ցՄոնոմախն « Թագաւոր Հայոց ե՛ս եմ . եւ ես ո՛չ տամ զԱնի ի քեզ. զի սուտ երդմամբ ածեր զիս ի տեղս» . և երեսուն օր պնդեալ Գագիկ ոչ հաւանէր : Եւ յորժամ ճարակ չգտաւ՝ ետ զՀայս ի ձեռս Յունաց : Եւ ետ Մոնոմախն Գագկայ զԿալօն պաղատ եւ զՊիզու : Եւ յղեաց Գագիկ ի քաղաքն Անի, եւ

ինչք զոր ունէր՝ ետ բերել ի Յոյնս . եւ կայր պան-դուխտ ի մէջ անագորոյն եւ չար ազգին : Բայց ուր հասանէր՝ մեծ նեղութիւն արկանէր ազգին Յունաց. զի որպէս թագաւոր ահարկու կայր ի մէջ նոցա :

Իսկ ի մէկ այլ տարին, ի թուին 493 առաքէր Մո-նոմախն կուրատ մի Պատրիկամանոս անուն՝ չատ զօրօք յարձակել ի խնդիր քաղաքին Անւոյ. որ եկեալ հասաւ ի դուռն քաղաքին : Եւ ազգն Հայոց որ էին ի քաղա-քին, չհաւանեցան տալ զքաղաքն . այլ ուզէին զԳա-գիկ՝ թագաւորն իւրեանց . եւ միաբան ելան ի կռիւ ընդ զօրսն Յունաց, եւ կոտորեցին եւ փախուցին . եւ չատ աւարաւ մտան ի քաղաքն : Եւ Պատրիկամա-նոսն ձմերեաց յՈւխտիքն, ի գաւառն Թէոդուպօ-լեայ : Յայնժամ զօրքն Հայոց իբրեւ տեսին թէ՝ թա-գաւորն իւրեանց Գագիկ այլ ոչ երանէ յարձակել, ժողովեցան ի գերեզմանս Հայոց թագաւորացն, եւ լացին երեք օր զանտիրանալն իւրեանց, եւ անէծս կարդացին նենգաւորացն Գագկայ : Այսպէս յուսահա-տեալք գրեցին առ Պատրիկամանոսն, եւ կոչեցին զնա, եւ ետուն զԱնի ի ձեռս նորա : Աստանօր բարձաւ թագաւորութիւն Հայոց, եւ անկաւ տէրու-թիւն ազգին Բագրատունեաց :

Ի թուին 494 եղեւ խիստ չարժ, եւ փոխեցաւ գոյն լուսաւորացն ի կարմրութիւն, եւ մառախուղ ունէր զերեսս երկրի . եւ ի չարժէն եկեղեցիք եւ մեծ շէն-

տամբք խախտեցան ։ Եւ Եղնիկայն առ հասարակ փլաւ․ եւ պատառեցաւ գետինն եւ եկուլ բազում արս եւ կանայս․ եւ շատ օրեր գայր ձայն նոցա ի խորոց անտի ։ Յայսմ ամի խաղացեալ զօրքն Յունաց գնային ի վերայ քաղաքին Գունայ․ եւ կռուեալ ընդ այլազգխն՝ յաղթեալ կոտորեցան անդ․ ընդ որս եւ մեծ տարապականն Հայոց պարոն Վահրամ եւ իւր որդին Գրիգորն սպանան ի կռուին ։ Ի նոյն ամի շարժեալ ի տանէն Պարսից երեք ամիրայ․ եւ շատ զօրօք եկին ի սահմանս Մօսլայ․ եւ տէրն Մօսլայ շատ Արարացուօք գնայ ի վերայ նոցա․ և խառնեալ ընդ միմեանս՝ սպանանէին զիրեարս․ ապա յետոյ Պարսիկն փախոյց զՄօսլայցին ։ Յայնժամ տէրն Մօսլայ ձայն տուեալ ի Տաճկաստան՝ ժողովեաց զօրս բազումս, եւ արար զնոսա փախստականս, եւ դարձոյց զգերութիւն իւր եւ զնոցայն՝ եւ խիստ վարեաց զնոսա մինչ ի սահմանս Համձիթոյ ։ Իսկ փախստականքն գնեալ յաշխարհն իւրեանց՝ շատ գերութիւն եւ հեղումն արեանց առնէին ի Քրիստոնէայսն՝ ընդ որ գնային․ եւ հասեալ մինչեւ յԱրձէշ՝ քաղաքն Հայոց, եւ առաքեալ առ կատապանն Յունաց, որ կայր անդ, խոստացան նմա շատ ինչք զի խաղաղութեամբ թողցէ զնոսա գնալ ։ Իսկ նա ոչ առ յանձն․ այլ ելեալ ընդդէմ նոցա ի պատերազմ․ եւ յաղթեալ ի նոյանէ՝ կոտորեցան զօրքն Յունաց․ եւ կատապանն կալ

Ստեփանէ բռնեցաւ . և տարան գերի ի Հեր քաղաք, և անդ մեռաւ ։

Յայնժամ առաքէր Մոնոմախն կուրառ մի Մելարխ (30) անուն՝ զօրօք բազմօք ի վերայ Գունայ քաղաքին. և էր ձմեռն . որ եկեալ՝ ի սաստիկ անձրևէն իբր չկարաց առնել. այլ դարձաւ յետս ։ Իսկ յամառն եկն Մելարխ ի վերայ Գունայ և պաշարեաց զնա, և չկարաց առնուլ. ապա աւերեաց զսահմանս գաւառին և դարձաւ ։

Եւ ի սոյն ժամանակի այր մի ի քաղաքէն Անդրիանուպօլսէ՝ այր քաջ որ կոչէր Թոռնիկ, յառնէ ի վերայ Մոնոմախին . և զօրօք արևմտից գայր ի վերայ քաղաքին Կոստանդնուպօլսի . և մեծ տագնապ ունէր զքաղաքն, մինչ կալան քարով զդուռն քաղաքին ։ Իբրև չկարացին կալ ի գլխի՝ գրեցին առ Թոռնիկ սուտ երդմամբ ըստ խրեանց սովորութեանն՝ դնել զԹոռնիկ Կեսարս առնել թէ՝ զկնի մահու Մոնոմախին Թոռնիկ լիցի թագաւոր ։ Եւ եկին պատրիարքն և իշխանքն առ Թոռնիկն՝ և երդմամբ դրին ուխտ ընդ նմա . և եղև խաղաղութիւն . և ածին զԹոռնիկ ի Կոստանդնուպօլիս . և յետ աւուրց հանին զաչս նորա ։

Ի թուին 498 յաւուրս Մոնոմախին եկին հրամանօք Տուղրիլ սուլտանին Պարսից, զօրագլուխք երկու շատ զօրօք, և եկին ի Հայք ։ Եւ այս վասն այնորիկ

եղև. զի զզօրս քաջս վերուցին Յոյնք և դրին ի տեղի նոցա կուրտ զօրագլուխք. եւ այնով կամէին պահել զտունն արեւելից: Եւ յորժամ իմացան այլազգիքն եթէ՝ անտէր է աշխարհն Հայոց, եկին ի վերայ քաղաքին որ կոչի Արծն. եւ առին զնա անպատրաստ եւ լցեալ անչափ գանձով եւ մարդով. եւ սկսան կռուել ընդ նմա: Եւ ելան քաղաքացիքն եւ խիստ կռուով զմխմեալս կափէին, քանզի չունէին տեղ փախչելոյ կամ յոյս օգնութեան. նա՛ զմահ արարին յոյս. եւ ի խիստ քարկութենէ անօրինացն փախեան. եւ այլազգիքն զհետ պնդեալ մտան սրով ի քաղաքն, եւ մաշեցին ի սուր սուսերի զամէնն. և լցան աւարով և արծաթով եւ ազգի ազգի զինակօք: Էր անդ քորեպիսկոպոս մի Դաւիթ անուն. առին զգանձս նորա. բարձին քառասուն ըղտու. եւ հարիւր վեցկի (31) եզանց եղանէր ի տանէն: Կայր ի քաղաքն եկեղեցիք եօթն հարիւր. եւ փարթամ էր եւ վայելուչ քաղաքն այն, զոր անցուցին ազգն անօրինաց սրով. եւ շատք անթաղ մնացին, զորս կերան գազանք եւ թռչունք. եւ աղուոր կանայք ատլայօք գնացին գերի յաշխարհն Պարսից յանդգին ծառայութիւն: Եւ այս եղեւ սկիզբն կործանման աշխարհիս Հայոց. եւ այս էր առաջին քաղաք որ առաւ սրով ի Հայոց: Ցայսմհետէ լսեցէ՛ք մի ըստ միոջէ զայլն զոր պատմեմք:

Իսկ Մոնոմախն երբեւ լուաւ զայս համբաւ՝ յղե-

կեաց զօրս յարեւելք . եւ եղիր զօրագլուխ զԳրիգոր Պահլաւունի զմագիստրոսն՝ զորդին Վասակայ , եւ զկամենն եւ զքաջն Լիպարիտ՝ զեղբայրն Աշնաղ-տին, զի պահեն զքաղաքն ի Թշնամեաց :

Ի Թուին 498 գրեաց Մոնոմախն առ կաթողիկոսն Տէր Պետրոս, եւ կոչեաց զնա : Եւ նա զսուրբ մե-ռոնն ի գիշերի հաներ՝ երկաթէ ամանովք Թաղեաց ի գետն, որ չդատարկէր եկեղեցին Հայոց ի սուրբ ձիթոյն . եւ ինքն գնաց ազատօք տան իւրոյ՝ երեք հարիւր մարդով եւ եպիսկոպոսօք . եւ ի մտանելն նո-րա զարդեցաւ քաղաքն ամենայն ի հանդիպումն նո-րա . եւ մեծ փառօք տարան զնա ի սուրբն Սոփի . եւ եկին առ նա Թագաւորն եւ պատրիարքն : Եւ հրա-մայեաց իջուցանել զնա յաղուոր տուն, եւ տալ ծախք յամէն աւուր ի պէտս նոցա : Օր մի գնաց սուրբ հայ-րապետն առ Թագաւորն . եւ ելաւ Թագաւորն ի յառաջ նմա, եւ նստուցանէր զնա ի յաթոռ ոսկի : Եւ երբ ելաւ Տէր Պետրոս, էառ զաթոռն տէր Եղիսէ . եւ ծառաքն չԹողէին . եւ չկարացին առնուլ ի նմա-նէ : Ցոր հարցաւ Թագաւորն զտէր Եղիսէ . եւ նա ասէ « ով Թագաւոր՝ Աթոռ հայրապետական է, չէ պարտ նստիլ ի վերայ այլ մարդոյ » : Եւ Թագաւորն հրամայեաց Թողուլ : Եւ օր աւուր փառօք տեսանէին զնա . կեցաւ ամիս չորս՝ եւ դարձաւ ի Հայք մեծ պատուով :

Ի թուին 502 եղաւ արանչելիք յԱնտիոք․ քանզի էին անդ Ասորիք շատք բնակեալք՝ ոսկւով և արծաթով․ եւ ամէն ժամ կնկով եւ տղայով զարդարած երթային յեկեղեցին յօրս տօնից ։ Զչարեցան Յոյնքն ընդ նոսա․ եւ այր մի Ասորի հրապուրեալ ի Յունաց՝ եղև ի կրօնս նոցա, եւ սկսաւ չարախօսել զազգէն իւր թէ՝ չունին ուղղափառ հաւատս եւ զաւանութիւն զոր ունի կաթողիկէ եկեղեցի ։ Եւ վասն այս նախանձու միաբան պատրիարքն ազգօքն հրամայեաց զաւետարանն Ասորւոց հրով այրել․ եւ յորժամ ձգեցին ի հուրն՝ ձայն գայր ի յաւետարանէն, եւ թռչէր ի կրակէն ։ Իսկ նոքա յանդգնեալ երկու անգամ ձգեցին զաւետարանն ի հուրն․ եւ դարձեալ ողջ ելանէր ի հրոյն ։ Նա՝ երրորդ անգամ՝ արկին կաթսայի կրութեամբ․ և յերրորդ անգամն այրեցաւ աւետարանն ։ Եւ իբրեւ այրեցաւ՝ դարձաւ պատրիարքն մարդովքն յեկեղեցին սուրբ Պետրոս․ գոչեաց եկեղեցին ի ձայն մեծ՝ եւ դղրդաց քաղաքն ամենայն ։ Իսկ ի միւս օրն անկաւ հուր յերկնից ի վերայ եկեղեցւոյն սրբոյն Պետրոսի՝ եւ այրեցաւ ի հիմանէ քարն․ եւ սատակեցաւ խորանն, եւ զսուրբ սեղանն տարաւ յանդունդս, զոր կազմեալ էր ոսկւով մեծն Կոստանդիանոս․ եւ այլ չկարացին գտանել ։ Արդ յորժամ այս եղև՝ բեկեցան քաղաքացիքն, և սկսան ապօթել առ Աստուած ։ Եղաւ պատրիարքն քահա-

Նոյիւք եւ ժողովրդօք, շրջէր ի քաղաքն աղօթիւք . եւ գետ գնային ի մէջտանն, ուր փոքր կամուրջն էր : Յանկարծ գոչեաց գետինն եւ շարժեալ ի կէս օրն՝ պատառեցաւ գետինն, եւ եկուլ զպատրիարքն եւ բիւր մի ի մարդկանցն. եւ հնգետասան օր գայր ձայն նոցա ի յանդնդոց . եւ ապա կնքեալ երկիրն՝ անշնչացոյց զնոսա :

Ի թուին 503 շարժեցաւ Տօղրիլ՝ սուլտանն Պարսից, եւ եկն շատ զօրօք ի Հայս, ի քաղաքն Բերկրի եւ էառ զնա : Եւ եկն ապա յԱրճէշ, եւ յայժ նեղէր զքաղաքն ութ օր . եւ քաղաքացիքն շատ ընծայիւք ուղեցին զխաղաղութիւն . եւ հաւանեցուցին զնա նախ առնուլ զՄանծկերտ : Եւ նա գնացեալ բանակէր ի տեղին որ Քարդլուխ ասի . եւ պատեալ զքաղաքն նեղէր կռուով . Էր գլխաւոր քաղաքին պարոն Վասիլ՝ որդի Ապուքապայ, այր քաջ . եւ սկսան փորել զհիմն քաղաքին : Զոր իմացեալ քրիստոնէիցն փորեցին դէմ նոցա . եւ կալեալ զնոսա սպանին : Ապա զայրացեալ սուլտանն՝ յղեաց զօրս ի Բաղէշ, եւ ետ բերել զմեծ բարանն զոր Վասիլ կայսրն վասն քաղաքին Հերայ էր շինեալ . եւ եդեալ անդ հնգետասան օրի՝ ահաւոր բարձրութեամբ . եւ յորժամ կանգնեցին՝ դողայ քաղաքն յահէ նորա : Յայնժամ երէց մի գտաւ ի քաղաքն փոքր բարան մի, և կանգնեաց ընդդէմ նորա . եւ յառաջին քարն եզարկ

գնա ի խորշակն եւ երեկ. և զօրացան քաղաքացիքն: Այսպէս յետ աւուրց այլազգիքն նորեցին զքարաքանն. և սկսան հարկանել զպարիսպն մեծամեծ քարովք. եւ զարհուրեցաւ քաղաքն: Յայնժամ ձայնեաց պարոն Վասիլ ի քաղաքն թէ՝ ով ելնէ եւ այրէ զքարաքանն, նա տամ՝ խրեան շատ ոսկի եւ արծաթ, եւ ի թագաւորէն փառս եւ իշխանութիւն. եւ թէ ինքն մեռանի՝ որդիքն եւ ազգն ժառանգեն զխոստումն»: Եւ եկն յառաջ Փիւնիկ մի և ասաց «ես այրեմ զնա. եւ զարիւն իմ հեղում վասն քրիստոնէից զի ես չունիմ զոք որ լան զիս»: Եւ ետուն նմա ձի ազուոր եւ զրահ եւ սաղաւարտ. եւ հեծաւ եւ կապեաց յինքն Փախթ երեք շիշ. եւ կապեաց թուղթ ի ծայր ռմբին. եւ խնդրէր աղօթս յամենէն. գնայր ի մերայ այլազգեացն. եւ նորա գիտէին թէ՝ թղթաւոր է. եւ չխօսեցան ընդ նա: Էր ժամն կէսօր եւ շոգ. եւ ամենայն արք պատերազմին ննջէին ի խորանս իւրեանց. եւ երեկ Փիւնիկն առ քարաքանն. եւ նորա կարծէին թէ՝ ընդ մեծութիւն նորա հիանայր: Եւ եհան զմէկ շիշն, եզարկ ի քարաքանն. եւ շոյտ շուրջ առեալ զնովաւ՝ հարկանէր զերկրորդն և զերրորդն. եւ վառեցաւ քարաքանն բոլոր: Եւ Փիւնիկն դարձաւ ի փախչել՝ եւ ամենայն բազմութիւն զօրացն ի հետ, եւ անկաւ անվնաս ի քաղաքն. եւ ետուն նմա ինչս բազում: Մոնոմախին լուեալ տարաւ զնա ի Կո-

տանդնուպօլիս. եւ ետ նմա իշխանութիւն մեծ: Իսկ սուլտանն զարմացաւ ընդ գործ Փռանկին. եւ ուզէր ի պարոն Վասլէն զի տեսցէ զնա. եւ մեծ երդմամբ խոստանայր տալ պարգեւս նմա. և պարոն Վասիլն չկամեցաւ տալ: Այս սկսան փորել ներքեւ պարսպին. եւ քաղաքացիքն դէմ նոցա փորեցին. եւ երկաթէ ճանկօք հանէին ի դուրս եւ սպանէին: Եւ առին խոզ մի, դրին ի քարանն և ձգեցին ի բանակն. եւ ձայնեցին ի սուլտանն եւ ասեն «պահեա՛ ընդ խոզդ՝ եւ տամք զՄանծկերտ պայգ քեզ»: Եւ նա եղաւ ամօթով, եւ սպան զերեողն. եւ դնաց յաշխարհն իւր:

Ի թուին 504 մեռաւ Մանամախն. և թագաւորեաց քեռնեկայն իւր կիր Թօտօռն (32). եւ կեցաւ թագաւոր ամս երկու և ամիս երեք, և մեռաւ. եւ նստաւ թագաւոր Միխայէլ ալեւորն: Եղաւ յայսմ ամի իշխան ոմն հակառակ Միխայէլին. եւ էառ զօրօք զԿոստանդնուպօլիս եւ թագաւորեաց: Եւ յետ քիչ ժամու յղարկէր եւ բերէր զՏուկին Ուրհայու զՏուկիծն, եւ եդիր թագաւոր. եւ ինքն միակեաց եղաւ:

Ի թուին 505 փոխեցաւ առ Քրիստոս կաթողիկոսն Տէր Պետրոս՝ կացեալ յաթոռն ամս երեսուն եւ երկու (33). եդիր կաթողիկոս զՏէր Խաչիկն:

Յայսմ ամի եղաւ ամիրայ մի Գինիեար (34) անուն. եւ եկն, առերեաց զքաղաքն Մելտինի. եւ էառ շատ

գերի եւ գանձ. եւ եկն, ձմերեաց ի Համձիթ ։ Իսկ ի լինել գարնան գնաց ի գաւառն Տարօնոյ . եւ իջաւ առ ստորոտով Տորոսի մերձ ի Սասունք ։ Տեառ-զայն [?] իշխանն Հայոց պարոն Թանիկ՝ որդին պարոն Մուշեղայ . և զօրք հասանէր ի վերայ այլազգեացն . եւ խառնեցան յիրեարս ։ Ցայնժամ համբարձ քաջն Թանիկ զաչս իւր ի վանք սուրբ Կարապետին եւ ասէր « կլա՛ կլա՛ (Գլակայ) վանից սուրբ Կարապետ՝ հասի՛ր յօգնութիւն մեզ, եւ արա՛ զօրս զայս երեւելի ի վերայ հաւատացելոցս ի քեզ » ։ Եւ քաջապէս վարեաց զնոսա Աստուծոյ կարողութեամբն, եւ կոտորեաց յոյժ . եւ էառ զառ եւ զգերութիւնն քրիստոնէից . եւ դարձաւ ուրախութեամբ ։

Ի սոյն ամի՝ ի ձմեռն երեկ խիստ ձիւն վաթսուն օր յամենայն տեղիս . գիշերն գայր, ցերեկն հալէր՝ եւ էր ջուրն կարմիր եւ լեղի ։ Եւ յայս սաստկէ եղեւ սով վայրի անասնոց եւ թռչնոց, եւ չղասանէքին կերակուր ։ Եւ նեղեալք [?] ի սովոյն գիւղերին ամէնն ի մարդիկ եւ ի չէնս . եւ նորա անխնայ կոտորէին զնոսա ։ Իսկ ողորմածքն կերակրէին զնոսա ի տանն իւրեանց եւ արձակէին ։ Եւ ամենայն մարդ ի գութ ողորմութեան շարժէր ի վերայ նոցա ։ Եւ տէրն Նփրկերտոյ [?] մեծ ամիրայն Նարտօրն [?] յամէն որ հրամայէր քառասուն քուրձ ցորեն եւ քառասուն գարի եւ քառասուն կորեկ եւ շատ խոտ եւ յարդ

ճապաղէր ի վերայ դաշտաց, որ ուտէին թռչունք եւ անասունք ։ Եւ յայս տարւոյ եղեւ սով սաստիկ ընդ ամենայն երկիր. վասնզի ի պակասութենէ ձմռանն չկարացին ցանել ։

Ի թուին 508 շարժեցաւ ամենայն տունն Պար֊սից. եւ շատ զօրօք գային ի վերայ քրիստոնէից. եւ շատ գաւառս ի սուր եւ ի գերութիւն մատնեցին ի Հայոց. եւ եկին ի Սեւաստ ։ Իսկ որդիքն Սենեքե֊րիմայ՝ պարոն Ատոմ եւ Աբուսահլ յառաջ իմացան զգալն, փախեան ի Խաւատանէքն ։ Եւ Տաճիկքն յառաջ չհամարձակեցան մտանել ի քաղաքն. զի հեռու տեսանէին սպիտակ զգմբէթս եկեղեցեացն. եւ կարծեցին թէ վրանք զօրացն Յունաց է ։ Իսկ յորժամ իմացան թէ՝ դատարկ է քաղաքն ի զօրաց, բոլոր պատեցին եւ սրով կոտորեցին զբազմութիւն քաղաքին ։ Արք եւ կանայք պատուականք, քահա֊նայք եւ սարկաւագք անկեալ ի մէջ արեանցն՝ ապա֊ժոյժ թաւալէին. եւ ոչ ոք էր որ խնայէր կամ ծերի ողորմէր. այլ դիզեալ կային իբրեւ զփայտակոյտ. եւ ամենեքեան թաւթաւեալ կային յարեան ճապա֊ղիս ։ Հրով այրեցին զքաղաքն, եւ նստան ի նմա ութ օր. ելան անչափ զանձով եւ աւարաւ եւ ան֊համար գերութեամբ գեղեցկատեսիլ աղջկանց եւ մանկանց ։

Եւ ո՞վ կարէ պատմել զանցսն որ անցին ընդ քրիս֊

տանեալքն յազգային Մահմետի յանտիրութենէ, եւ ի չար ազգէն Յունաց, որ խորեանց չար եւ անիրաւի ընութեամբն խաւար ածին Հայոց ազգին ։ Քանզի շատ ջանիւ քակեալ հանին յաշխարհէն Հայոց զլոյ-թող թագաւորան, որք արկանին ջանիւ հալածէին զզունդս անօրինացն, որպէս բազէ զերամս կաքաւուց. եւ փոխանակ նոցա կուռակալք եւ զաւառապետք զկրօնքն սահմանեցին ի տեղի քաջացն Հայոց. եւ այլ չխորհին զործ քաջութեան կամ պատերազմի ։ Բայց թէ քաջ զօրական զաւանէին ի Հայոց, զաչքն հանէին. եւ խորհէր, որպէս տկար չունիր որ չկարեն ապահել զշօտն ի զալոց, այնպէս փախչէին, և թողուին զաշխարհն թշնամեացն յաւար եւ ի զերութիւն ։ Որ ի մէկ տարին հասան մինչ ի դուռն Կոստանդնուպօլսի. եւ առին զամենայն քաղաքն ծովեզերեայս եւ զկղզիս նոցա. եւ արարին զնոսա զէս զընտանած ի Կոստանդնուպօլիս ։ Եւ յիրաւի կրէին զայս. զի փոխան զբանիցն զոր կուող քաջքն հանէին, նոքա զծոյս եւ զտորոսս եւ զթեզանիս հալածէին մեծայուցանէին. եւ փոխան սաղաւարտիցն զծայր զաւակացն սրացնէին. եւ փոխան որանց պատերազմողաց զկրօնքն հաղէին. եւ սկսան ուտել եւ ըմպել. եւ սոտ հաւատոյ ընդութիւն առնել ընդ ամենայն ազգս. եւ բարձրամիտ հպարտացեալ՝ զամենայն ազգս բրխառնէին առեալ

պէտ անհաստ . եւ սուտ անուամբ զարդարեցին զանձինս՝ առեալ զբնական անունն որ կոչի Ցոյն, և առեալ ի վերայ իւրեանց զանուն Հռոմայ՝ կոչին Հռոմ : Եւ փոխան զինուք զԹշնամիս հարկանելոյ, զեղուս սրեալ՝ զազգս քրիստոնէից սկսան աղճատել, եւ զիւրեանս միայն կարծեն քրիստոնեայս . եւ այսպէս չար կամօք նոյա մատնեցան ամենայն հաւատացեալք ի սուր եւ ի գերութիւն :

Որ եւ զայսու ժամանակաւ խորհեցաւ Տուկիծն խափանել զհայրապետութիւն յազգէն Հայոց, զոր արարին իսկ . և տարաւ զկաթողիկոսն զՏէր Խաչիկն յետ մահուան Տէր Պետրոսի հանդերձ եպիսկոպոսօք : Խնդրէին ի նմանէ զգանձն Տէր Պետրոսի . եւ պահեցին յարգելս երեք ամի : Յարուցանէր հալածանս քրիստոնէից . եւ առնէր բռնութիւն հաւատոյ . եւ կամէր ամենայն ջանիւ դարձուցանել զՀայոց քրիստոնեայքն ի դաւանութիւն Քաղկեդոնի : Յայնժամ Թագաւորն Հայոց Գագիկ եւ որդիք Սենեքերիմայ՝ Ատոմ եւ Աբուսահլ եւ իշխանք Հայոց զանդ հեծելոց գործեալ՝ հանին զկաթողիկոսն զՏէր Խաչիկ . եւ նստուցին յաթոռ հայրապետութեան ի Թաւբլուր, ի սահմանս Կոկիսոնի : Եւ կացեալ էր անդ (ի Կոստանդնուպոլիս) ամս երեք :

Ի Թուին 511 զայս հրամանօք Տօղրիլ՝ սուլտանայ Պարսից, զօրագլուխ մի զօրօք . և հասեալ ի գաւառն

Կամախոյ եւ յԱրկնի՝ արարին անթիւ կոտորածս · եւ առին շատ գերի ։

Ի թուին 513 Ալփասլան սուլտանն եկն շատ զօրօք ի վերայ քաղաքին Անւոյ, եւ պատեաց զնա շուրջանակի ։ Քաղաքացիքն եղին ընդդէմ նոցա ի կռիւ . եւ անօրէնքն բազմութեամբն յաղթեալ զարձուցին (զնոսա) յետս եւ արգելին ի քաղաքին . եւ ի յամէլ կռուոյն բեկեցան (քաղաքացիքն)՝ ոչ ունելով օգնութիւն ուստեք . միայն յաղօթս ապաւինեալ զԱստուած խնդրէին յօգնութիւն . եւ էր քաղաքն լցեալ բազում ամբոխիւ ։ Եւ բարանօք փլուցին զպարիսպ քաղաքին, և չկարացին մտանել ի քաղաքն· խորշեցան դառնալ յետս ։ Իսկ իշխանքն զոր դրեալ էին պահապան քաղաքին՝ պարոն Սմբատ՝ հայր Բագարատայ, եւ պարոն Գրիգոր՝ որդին Բակուրանայ, սկսան ամբառնալ ի կլայն . եւ սուլտանն եւ զօրքն կամեցան գնալ ։ Իսկ քաղաքացիքն յամբառնալ իշխանացն բեկան . և ամենայն որ ի փախուստ դարձաւ ։ Եւ զխառորբ քաղաքին անկանէին ի վերայ հողոյ Թագաւորացն, լցին դառն զանօրինացն իւրեանց ։ Եւ խնացան անօրէնքն, դարձան յետս, եւ մտան ի քաղաքն . եւ գաղանաբար յարձակեալ՝ սրով սկսան կոտորել զամենեսեան . եւ առին գերի զկին եւ զորդիս . եւ լցան աւարաւ . ձգեցին զմեծ խաչն ի գմբեթէն ի վայր . ձգեցին զալեօր կանթեղն որ էր

կախած ի մէջ եկեղեցւոյն, եւ լսեցաւ, զոր բերեալ էր Ամիրայ տիեզերակալն ընդ բիւր մի ոսկի դեկանի. և ունէր կչիռս երկոտասան լիտր: Յորժամ ձգեցին զխաչն՝ եղև որոտումն և անձրև յոյժ, և եկից զգխա-կունս կոտորածին ի գետն, եւ մաքրեաց յարենէ զքաղաքն: Իսկ սուլտանն յոյժ ախտանեաց զկոտրել կանթեղին զի էր կարի գեղեցիկ: Եւ զխաչն տարան ի Նախջուան, դրին առաջի դրան մզկթին. եւ որ մտանէր եւ ելանէր՝ կոխէր զնա:

Ի ժամանակին յայնմիկ էր Գագիկ ի Կարս. եւ յուղարկեաց առ նա սուլտանն գալ ի հնազանդու-թիւն: Եւ էր Գագիկ իմաստուն. խորհեցաւ զերծա-նիլ ի նմանէ խաղաղութեամբ. հագաւ զրահ սև զէս սգաւոր, և նստաւ ի վերայ սև բարձի: Եւ երբ ետե-սաւ զնա դեսպանն՝ հարցաւ եւ ասէ « Թէ դու Թա-գաւոր ես, է՞ր ես սեւ հագեր »: Եւ ասէ Գագիկ « յորմէ հետէ մեռաւ բարեկամն իմ Տօղրիլ սուլ-տանն՝ եղբայր Ալփասլանայ, ես սև եմ հագեր. քանզի խիստ սիրէաք զիրեարս »: Եւ զարմացեալ դեսպանն՝ երթեալ պատմեաց սուլտանին. եւ նա լսեց եւ հիա-ցաւ յոյժ. եւ սիրեաց զԳագիկ վասն բարեկամու-թեան եղբօրն. և ելաւ՝ ամէն հեծելովն եկն ի Կարս առ Գագիկ ի տես. եւ արար ընդ նա սէր եւ ուրա-խութիւն մեծ. եւ հագոյց նմա հալաւ թագաւորա-կան: Եւ արար Գագիկ պատիւ սուլտանաց և զօրաց

նորա ։ Զայս ամս կեաց տէր Գադիկ. եւ վերծաւ խաղաղութեամբ ։

Զկնի սակաւ աւուրց դարձոյց Գադիկ զԿարս ի Յոյնս. և նոքա տուին նմա զԾամնդաւ և զԿեսարիա և զԽաւատանէքն ։ Արդ այսպէս քանդեալ տապալեցաւ տունն Հայոց ։ Եւ կատարեցաւ առ մեզ բան մարգարէին որ ասէ « երկիր ձեր աւերակ. քաղաքք ձեր հրձիգ. զաշխարհ ձեր առաջի ձեր օտարք կերիցեն »։ Եւ զնոյն բան ասաց երանելի կաթողիկոսն սուրբն Ներսէս յորժամ անէծ զԱրշակ և զորդին զՊապ ։ Նա այսպէս անիծեաց « թէ մի պակասեսցի լուծ ծառայութեան ի պարանոցէ ձերմէ հանապազ. զվայելուչ աշխարհ ձեր առաջի ձեր օտարք կերիցեն. և հարկ տան որդիք որդւոց ձերոց անօրինաց »։ Այս ամենայն վասն չար գործոց իւրեանց. զի շատ խրատէր զնոսա. եւ նոքա ոչ լսէին ։ Նա տրտմեալ անէծք եհան. եւ յիւր փոխումն առ Քրիստոս՝ պատմեաց զինչ գալոց էր ի վերայ աշխարհին արևելից ։ Եւ կրեցաք զայս կորուստ վասն մեղաց մերոց ի թոյլ տալոյ կամացն Աստուծոյ ։

Ի սոյն ամի մեռաւ կաթողիկոսն Տէր Խաչիկ. եւ Գադիկ եդ կաթողիկոս զՏէր Վահրամ՝ այր սուրբ եւ գիտնական ։ Սա է որ Գրիգորիս վկայասէր կոչեցաւ ։

Յայսմ ժամանակի թագաւորն Յունաց Տուկիծն

եւ պատրիարքն Յունաց եւ ամենայն կղերիկոսքն խորհուրդ արարեալ խորհէին եղծանել եւ բառնալ զկարգս եւ զաւանդութիւնս Հայոց եկեղեցեաց . եւ առաքեն ի Սեւաստ եւ կոչեն զորդիս Սենեքերիմայ՝ զԱտոմ եւ զԱպուսահլ ի Կոստանդնուպօլիս : Եւ նոքա ծանուցեալ զնենգութիւն նոցա , եւ առեալ ընդ իւրեանս զվարդապետն Յակոբ Քարափնեցի՝ գնային ի Կոստանդնուպօլիս : Յառաջ պատուով ընկալաւ զնոսա թագաւորն . եւ զկնի աւուրց սկսաւ յայտնել զչար խորհուրդն եւ ասէ « հրամայէ թագաւորութիւնս մեր զի դուք եւ ամենայն իշխանք Հայոց առնուք յանձն զմկրտութիւն Յունաց ազգին » : Նոքա պաշարեալ ի մեծ տարակուսի՝ ասեն ցթագաւորն « մեք առանց Գագկայ՝ որդւոյ Աշոտոյ, ոչ կարեմք տալ պատասխանի, զի այր քաջ է եւ թագաւոր եւ փեսայ մեր. առաքեա եւ կոչեա զնա. զի թէ առանց նորա առնեմք զայս՝ հրով այրէ զմեզ եւ զազգն մեր » : Թագաւորն չկամեցաւ զայս առնել. քանզի հզօր էր Գագիկ ի գիտութիւն խնամոց . իսկ Ատոմ եւ Ապուսահլ յղեցին ի ծածուկ եւ իմաց արարին Գագկայ : Եւ թագաւորն Տուկիծ արար քննութիւն ընդ վարդապետն Յակոբ . եւ ետես ի նմանէ չառ պայքարն (պատասխանի), բայց անկաւ մի առակաւ յաղագս երկու բնութեանն՝ որ ասէին ունել Քրիստոսի, ի կողմն Յունաց դարձաւ : Եւ ընդ

ամենայն բանս նորա հաճեալ թագաւորն՝ հրամայեաց այնր ի վերայ գրել գգիր միաբանութեան ընդ Հայս եւ ընդ Յոյնս. եւ ետ դնել գգիրն ի սուրբն Սոփի, որպէս թէ միաբան եղեն Հայք եւ Յոյնք: Եւ նոյնժամայն որպէս զարծիւ հասաւ Գագիկ ի Կոստանդնուպօլիս. եւ լուեալ թագաւորն ուրախացաւ յոյժ: Մտաւ Գագիկ առ թագաւորն Տուկիծ. եւ նա ետ բերել զգիր միաբանութեան, զոր երբ կարդաց Գագիկ՝ պատառեաց եւ ձգեաց առաջի թագաւորին. ընդ որ յոյժ ամաչեաց Տուկիծ: Եւ ասէ Գագիկ ցՏուկիծն « ով թագաւոր՝ այսպիսի արք բազում կան յաշխարհին Հայոց, եւ ոչ ունիմ զսոսա ընդ վարդապետս ». և շատ բանիւ յանդիմանեաց զվարդապետն եւ ասէ « ընդէ՞ր այսպէս իշխեցեր խօսիլ ընդ ամենայն Հայոց »: Եւ ասէ թագաւորն (35). « ով արքայ՝ ծանիր զի ես որդի եմ թագաւորացն Հայոց, եւ եմ թագաւոր Հայոց. եւ ամենայն Հայք հնազանդ են ինձ. եւ ամենայն հին եւ նոր կտակարանաց հմուտ եմ. այսօր խօսիմ ընդ Յունաց վասն ուղղափառ դաւանութեան սուրբ Երրորդութեանն և մարդեղութեան Քրիստոսի, ըստ դաւանութեան սուրբ հարցն »: Եւ բազում բանիւ հաւանեցոյց զթագաւորն եւ զպատրիարքն. եւ արարին սէր: Եւ շատ իրք օժտեաց Տուկիծն Գագկայ եւ որդւոյն Սենեքերիմայ եւ ամենայն իշխանացն Հայոց: Եւ

փառաւորեցաւ Գագիկ ընդ ամենայն վարդապետաց տանն Հայոց ։

Յայսմ ժամանակի պայծառանայր գիտութեամբ սուրբ եւ ճոխաբան վարդապետն Գրիգորիս Նարեկային ։

Յայնժամ ելաւ Գագիկ ի Թագաւորէն, եւ գնայր զայրացմամբ. եւ ընդ որ անցանէր՝ խայտառակել տայր զփառաւոր կանայս եւ զաղջկունս Յունաց, եւ զգանձ նոցա խլէր. քանզի եդ ի մտի բնաւ չմտանել ի Կոստանդնուպօլիս. և ոչ գնաց ի կոչն Յունաց. այլ խորհեցաւ գնալ առ Ալպասլան՝ սուլտանն Պարսից, եւ տիրանալ աթոռոյ Թագաւորութեան իւրոյ, որպէս եւ կոչեալ էր զնա շատ անգամ. եւ նա վասն Քրիստոսի հաւատոյն արգելէր ։

Էր յաւուրսն յայն մետրապօլիտ մի ի Կեսարիա Մարկոս անուն՝ յոյժ անուանի եւ փարթամ եւ հայհոյիչ աշխարհիս Հայոց ։ Նա շատ ատէր զՀայերն, եւ այնչափ, մինչ զի շանն անուն արմէն էր դրել ։ Իսկ Թագաւորն Գագիկ գիտէր զչարիս նորա, եւ սպասէր դիպող ժամու առնել չար գործոց նորա փոխարէն ։ Եւ յորժամ եկն ի Կեսարիա, էառ իջեվանս ի տուն Մարկոսի. եւ Մարկոս ընկալաւ զնա ուրախութեամբ յոչ կամաց ։ Իբրեւ ճաշեցին և ուրախացան ի գինի, ասէ Գագիկ ցՄարկոս « լսել եմ թէ մեծ շուն ունիս, եւ կամիմ տեսանել զնա »։

Ջայնեաց մետրապօլիտն զշունն եւ ասէ « արմէ՛ն, արմէ՛ն » եւ եկն շունն ։ Եւ ասէ Գագիկ « արմէ՞ն է անուն շանդ » ։ Ասէ Մարկոս « վասն բազում զօրութեանն կոչեմք զնա արմէն » ։ Եւ ակնարկեաց Գագիկ զինուորացն . եւ նորա կալան զշունն եւ ածին ի քուրձ մի զոր յառաջ սարեալ էին ։ Տեսեալ զայն Մարկոս՝ բարկացեալ խլէր զշունն ։ Եւ բռնադրեալ Գագկայ՝ հրամայեաց բառնալ զշուն Մարկոսն եւ ածել ի քուրձն ընդ շանն ։ Եւ նորա արարին այնպէս . կապեալ զբերան քրձին սկսան զաւար փայտօք ծեծել զշունն. և շունն բարկացեալ բախէր զՄարկոս, մինչեւ սատակեաց զնա ։ Եւ հրամայեաց (Գագիկ) թաղել զշունն . եւ էառ զգանձս նորա զարծաթ եւ զոսկի եւ զանօթս եւ զձի եւ զջորի . եւ գնաց ի տուն իւր ։ Զայս այսպէս իշխեաց գործել թագաւորն Հայոց Գագիկ ի մէջ Յունաց . եւ ոչ գնաց ի Յոյնս եւ ոչ՝ ի կոչն նոցա ։

Արդ յաւուրս Գագկայ Շահնշահի՝ արքայի Հայոց եղեւ նշան զարմանալի վասն սուրբ խորհրդոյն ի վանքն Պիզու, զոր շինեաց Գագիկ՝ արքայ Հայոց. զի յաւուր սուրբ Պենտէկոստէին մասն ի սուրբ խորհրդոյն անկեալ էր առաջի սուրբ սեղանոյն անզգուշութեամբ . եւ ի միւս օրն տեսին երազ ի գիշերի երկու արժանաւոր կրօնաւորք . եւ եկին յառաջ քան զհաւցըն՝ ասեն հօր վանացն եւ ամենայն սուրբ եղբարցն

զպատմութիւն երազին ։ Ոմն ասէր « տեսայ զկանթեղն որ կախեալ կայ ի գմբէթ եկեղեցւոյն՝ զի անկեալ էր առաջի սուրբ սեղանոյն, եւ միայն անշիջանելի լոյսն ի նմա »։ Մէկ այլն ասէր « տեսայ զի աստղ մի մեծ անկեալ էր յերկնից առաջի սուրբ սեղանոյն. և լոյսն առաւել բորբոքէր ի նմա »։ Զարմացան ամենեքեան․ ապա և հայր վանացն զխօսս հոգւոյն եւ ասէ․ « տեսէք, մօտ է անկեր առաջի սուրբ սեղանոյն »։ Եւ նոյնժամայն մոմեր վառեցին․ եւ առեալ զօղալով՝ գոհացան զԱստուծոյ ։

Ի թուին 516 մեռաւ թագաւորն Յունաց Տուկիծըն․ եւ միայն նորա որդի մի Միխայէլ անուն․ եւ եկաց աթոռն տարի մի անթագաւոր ։ Եւ թագուհին, որոյ անունն էր Եւդոքսիա յետ մէկ տարւոյ, որ ինքն ունէր զթագաւորութիւնն, եբեր ի ծածուկ իշխան մի անուն Ռոմանոս, եւ մականունն՝ Տիժէն․ եւ ամուսնացաւ ընդ նմա․ և պսակեաց զնա ի սենեկին․ և կոչեաց զկեսարն՝ զեղբայր Տուկիծին․ և ասաց փորձելով « զի՞նչ արասցուք, զի աթոռ թագաւորութեանս անտէր կայ, եւ Միխայէլն տղայ է »․ եւ պատրողական յանխուք կամէր կորուսանել զնա ։ Ասէ կեսարն « ինձ զի՞նչ փոյթ է այդ. զի ես եւ որդիք իմ ծառայք քո եմք․ եւ դու քո կամօք ո՛ւմ կամիս՝ տաս զթագաւորութիւնդ »։ Եւ զարմացաւ թագուհին ընդ իմաստութիւն նորա և ասէ « այրի, մեռա ի

սենեակին, եւ երկիրպագ թագաւորին » ։ Եւ նա մնեալ երկիրպագանէր, եւ գոհանայր զՏեառնէ․ չխօսեցաւ հակառակ նմա ։ Եւ վաղիւն տարեալ զՏիմժէնն ի սուրբ Սոֆի՝ օծեցին թագաւոր բազմամբոխ ժողովով ։

Յայնմ ամի շարժեալ Ալպասլան սուլտանն ահագին զօրօք՝ գայր, հասանէր ի վերայ քաղաքին Մանծկերտոյ․ եւ չկայր ապահող ։ Նա ի մէկ օրն էառ զնա, եւ կոտորեաց զամէնն վասն առաջին հայհոյութեան եղբօրն իւր Տօղրիլ սուլտանայ ։ Եւ ելեալ անտի եւ երեկ յԱմիթ․ եւ սիրով բնակեցաւ ի դուռն քաղաքին ։ Եւ ծնաւ կին նորա որդի․ եւ կոչեաց զանուն նորա Գուգուշ․ և գայր, հասանէր մինչև ի սահմանս Ուռհայոյ․ եւ բազում քաղաք եւ բերդեր էառ ։

Յայնմ ամի զգեցաւ Տիմժէնն հանդերձ աբեղայի․ եւ ընթանեալ զնա Յունաց փորեցին զաչս նորա ։ Եւ նստաւ թագաւոր Միխայէլն՝ որդի Տուկիծին․ եւ եղև այր բարի, ողորմած եւ աստուածասէր, կացեալ թագաւոր ամս չորս ։ Եւ ոխացեալ ատէր զնա Թագուհին վասն մաքրութեան վարուց իւրոց, զի էր պարկեշտ ի ցանկութիւն մարմնոյ․ եւ առաքեալ յիշխան մի որում անուն էր Վասոնիաա՝ (36) յարուցանէր զնա ի վերայ Միխայէլին, ընդ նմին եւ զամենայն Կոստանդնուպօլիս ։ Զոր երբ տեսաւ Միխայէլն՝ չեկաց հակառակ նոցա․ այլ յայտնի անիծեաց

զԹագուհին. և Թողեալ զԹագաւորութիւնն՝ կրօնաւորեցաւ ի վանս ճգնաւորաց ։ Եւ Թագաւորեաց Վոտոնիատն և չառ զկին Միխայէլին աղտեղութեամբ և պոռնկութեամբ. և գործեցաւ այս ի 525 ։

Ի Թուին 526 մեռաւ կաթողիկոսն Տէր Վահրամ ։ Իսկ Թագաւորն Վոտոնիատ մի տարի եկաց Թագաւոր. եւ զղջացաւ յոյժ վասն նենգութեանն, զոր արար սուրբ Թագաւորին Միխայէլին ։ Ապա նստոյց Թագաւոր զՄելխիտխանոս անուն. եւ ինքն կրօնաւոր եղև ։

Ի Թուին 528 եղև սով սաստիկ ընդ ամենայն աշխարհս Հայաստան ։ Եւ այս վասն Թուրքին տարածելոյ եղև ընդ ամենայն երեսս երկրի. քանզի յաւերմանէ նոցա փախեաւ ամենայն վաստակ երկրագործաց. և վասն այսորիկ տարածեցաւ սով ընդ ամէն երկիր. եւ ոչ գտանէին հաց կամ հանգիստ բայց միայն յՈւրհայ և ի սահմանս Անտիոքու և յաշխարհն Կիլիկեցւոց ։ Որ եւ անդ գային յամենայն գաւառաց. եւ լցաւ մարդով զէտ մարախ բազմախիտ. եւ արք եւ կանայք փառաւորք մուրային աղքատաբէս, եւ ի խիստ սովոյն մեռանէին ։ Եւ լցաւ երկիր դիականբք մեռելոց. եւ ոչ որ Թաղէր քանզի լքան ի շատութենէն. եւ մեռանէին ի լերինս, եւ լինէին կերակուր գազանաց եւ Թռչնոց ։ Եւ վասն մեղաց մերոց այսպէս եղև սկիզբն աւերման տանն արևելից ։

Յայնմ ամի գնաց Գագիկ՝ արքայ Հայոց, հազար հեծելով ի քաղաքն Տարսոն առ սպարն Ապլղարիպ իշխանն յաղագս խնամութեան բանի՝ կոչմամբ Ապլղարիպին. եւ վասն պատճառի ինչ չեղեւ խնամութիւն: Եւ դարձաւ Գագիկ մռնչելով եւ բարկութեամբ. եւ եկեալ էջ ի դաշտն Արժխասու մերձ ի բերդն որ կոչի Կիզիստաւ, զի էին բերդաւորքն երեք եղբարք՝ իշխանք հոռոմ, որդիք Մանտալէի: Եւ Գագիկ թողեալ զզօրսն մոլորեցաւ ի ճանապարհին երեք մարդով. եւ եկան երեքեան առ նոսա: Իսկ նոքա նենգութեամբ յառաջ քմին ձգեցին յետուն հեծեալ Գագկայ: Եւ յորժամ մերձեցան ի բերդն՝ գային իշխանքն ի բարեւ նմա. և Գագիկ խոնարհեալ ի ձիոյն կոչէր զնոսա ի համբոյր: Յորժամ մերձ եղեն ի համբոյր՝ դրկեցին զվիզն Գագկայ, եւ քաշեցին ի ձիոյն ի վայր. և եկեալ որ ի քմին էին՝ բռնեցին զԳագիկ եւ ածին ի բերդն: Իմացան զայս զօրքն նորա եւ ցրուեցան: Յետ ութ աւուր ժողովեցան ի վերայ բերդին ամենայն զօրքն Հայոց՝ Գագիկ՝ որդին Աբասայ, եւ ամենայն ցեղն Սենեքերիմայ՝ պարոն Ատոմ եւ սպարն Ապուսահլ եւ ամենայն իշխանք Հայոց. եւ շատ օրեր պատերազմեալ չկարացին առնուլ վասն ամրութեանն: Իսկ իշխանքն որ բռնեցին զԳագիկ՝ չհամարձակեցան թողուլ զնա յահէ նորա. հայնց որ Փիլարտոս՝ տէրն Անտիոքու

գրեաց առ նոսա եւ ասէ թէ « է՞ր համարձակեցայք ընդ թագաւոր մարդ գործել զայդ. ապա թէ թողուք և թէ ոչ՝ կորուստ ձեզ գործեցիք »: Յայնժամ անօրէն իշխանքն խեղդեցին զթագաւորն Հայոց զԳագիկ, եւ կախեցին ընդ պարիսպն ի վայր օր մի. եւ ապա հանեալ թաղեցին զնա ի դրուց բերդին: Եւ մէկ մի Բանիկ անուն, ասէին, գողացաւ զմարմին Գագկայ և տարաւ ի քաղաքն և յազգն իւր: Եւ արարին կոծ մեծ ի վերայ նորա ազգն Հայոց. եւ թաղեցին զնա ի վանքն Պիղու: Եւ մնաց իւր աւագ որդին Յովհաննէս: Աստանօր խափանեցաւ թագաւորութիւն ի տանէն Հայոց եւ յազգէն Բագրատունեաց:

Ի թուին 530 ձեռնադրեցին կաթողիկոս Հայոց զարքեպիսկոպոս Անւոյ զՏէր Բարսեղ:

Ի թուին 540 եղեւ շարժ սաստիկ ընդ ամենայն երկիր յամսեանն Սեպտեմբերի, եւ արար շատ վնաս ի Մծբին եւ յԱնտապ. եւ բազումք ապանան ներքոյ տանց իւրեանց:

Ի թուին 541 եղեւ մահտարաժամ ընդ ամենայն երկիր. եւ ոչ կարէին թաղել զմեռեալսն: Եւ յորժամ ապանաւ Գագիկ, նա եւ զօրքն եւ իշխանքն ցիր և ցան եղեն: Եւ մէկ մի յիշխանայն, զոր պարոն Կոստանդին ասէին, որդի պարոն Ռուբենի (37): Սա երեկ ի լեառն Տօրոս, եւ քաջութեամբ իւրեց զմեծ մասն լերինն, որ է առաջին բերդ Վահկայն:

Ի թուին 549 հանդերձ ի Քրիստոս մեծ իշխանն պարոն Կոստանդին ։ Եւ յառաջ քան զմեռանելն նորա եղև զարմանալի նշան ի բերդն սորա Վահկայնցւոց կայծակն ի մածառատանն (38) . եհարկ զարծաթի սինին . և տարաւ ի տան ի մէկ այլ կողմն ու մտոյց եօթն ակուտեղի ներքև . յորում ամէն զայն գուշակումն մահուան պարոն Կոստանդնի . որ և ի նոյն ամի մեռաւ . և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Կաստաղոն ։ Եւ եղև պարոն որդին իւր Թորոս ։ Ի սոյն ամի եղև սով ընդ ամենայն երկիր, և ի քաղաքն Ուրհայ նեղութիւն մեծ զի տարի մի անձրև չերեկ. այնչափ խստեց սովն, մինչ կին մի յոյն խաշեաց զիւր տղայն եւ կերաւ, եւ տաճիկ մի զիւր կինն կերաւ. վասն զի երեկ Աստուած զզօրութիւն հացի . ուտէին և չկշտանային ։ Եւ ի նոյն տարւոջ եղև յԱստուծոյ առատութիւն կերակրոց եւ ըմպելեաց ։

Ի թուին 555 փլաւ սուրբ Սոփին ի քաղաքն յՈւրհայ . եւ երևեցաւ աստղն գիսաւոր ։

Ի սոյն թուին 555 եղեւ նշան սոսկալի ի յաշխարհն Հայոց, ի գաւառն Վասպուրականի . զի հուր ցոլաց յերկնից, եւ անկաւ ի ծովն Վասպուրականի մեծ որոտմամբ . և սաստկեցան ամենայն ձկունք ծովուն . եւ հանեցան փայլքն ի հոսոյն, եւ ի տեղիս տեղիս սպառեցան ։ Յայսմ ամի խնդրեցաւ վրէժ արեան Գագկայ ի սպանողաց իւրոց . եւ այսպէս եղև ։ Ու-

նէին որդիքն Մանուաղէի բերդ մի ամուր մերձ ի Ձկնջուրն՝ լեռնահայեաց ի Գամրաց աշխարհին. եւ դեռ կենդանի էին երկքին եղբարքն: Եւ անուն բերդին Կլիգխատուն՝ խիստ ամուր. եւ մէկն ի նոցանէ ունէր ընդ պարոն Թորոսի սէր և միաբանութիւն՝ ընդ որդւոյն Կոստանդնի որ էր տէր Վահկային: Եւ խոստացեալ էին Թորոսի տալ ի նա զբերդն զայն զի մերձ եւ սահմանակից էր նորա: Եւ ելաւ իշխանն Հայոց պարոն Թորոս սակաւ զօրօք, եկն առ նոսա սիրով. եւ իջեալ ի սահմանսն խնայ արար նոցա զգալն իւր: Յայնժամ մէկ եղբայրն էառ ընծայս, և գայ առ պարոն Թորոս, եւ զաշնակ մի պատուական և հալաւ մի դնէր առաջի: Յորժամ կերան և խմեցին յիշեաց պարոն Թորոս զխոստումն բերդին զոր ունէին յառաջ, եւ ուզէր կատարել. եւ նա ստեալ երդմանն ասէ «չկարեմք տալ զի մեր հայրենիք է»: Յորժամ տեսաւ պարոն Թորոս թէ խաբեցաւ ի նոցանէ՝ ասէ սպառնութեամբ «արի, ա՛ռ զքո ընծայքդ եւ գնա՛. եւ յայսմհետէ պատրաստ կացէք յինէն»: Եւ դարձաւ պարոն Թորոս զինօք ի տուն առաջի աչաց նորա: Իսկ ի գիշերին դարձաւ յետս ծածուկ, եւ եդիր զհետեւակսն շուրջ բերդին. եւ ինքն հեծելովն հեռանայր: Ի լուսանալ առաւօտին ելին բնակիչք բերդին՝ ամէն մարդ յիւր գործն. եւ յանկարծակի տեսան զլինին, և փախչէին դար ի վեր ի բերդն

եւ պարոն Թորոսն վարէր զնոսա․ որ ոչ ժամանեալ ի բերդն՝ զներքսի դուռն փակեցին դէմ Հեթումայն, եւ զգլուցին չկարացին փակել․ Հեթումն խլեց զդուռն․ և հուր բորբոքեցին ի բերդն, և յայժ բոլո-կեց ։ Վախեցան բնակիչք բերդին, բացին զդառ-դուռն, եւ սկսան փախչել ։ Պարոն Թորոս խիստ ուրախացաւ, եկաւ, մտաւ ի բերդն․ ապա սկսաւ քըն-նել զգանձս նոցա․ քանզի ամենայն դատաւին ոսկի եւ արծաթ անդ էր ժողովեալ ։ Եւ ասէ պարոն Թո-րոս յորդւոյն Մանուէլի « բերէ՛ք զԹուրն Գագկայ և զպատմուճանն Թագաւորական »․ և նոքա բերին ։ Եւ տեսեալ պարոն Թորոս և զօրք իւր լացին դառն ։ Եւ արտմեալ պարոն Թորոս հրամայեաց ցուցանել զտուն գանձուցն իւրեանց․ եւ նոքա ոչ ցուցանէին ։ Եւ սաստ չարչարել զնոսա․ և միոյն նեղեալ ի չար-չարանացն անկաւ ընդ բերդն ի վայր և մեռաւ ։ Եւ սկսաւ զաւագ եղբայրն չարչարել․ եւ նա լրեաց երեսօք ասէ « դու հայ մարդ ես․ եւ մեք հոռոմ էի-սամք՝ ի՞նչ պայմանս տաս մեր Թագաւորին որ կա-դատես զհռոմ մարդ »։ Յայնժամ բարկացաւ պա-րոն Թորոս և ասէ « և դուք որ դայլ հզօր և զօրեալ Թագաւոր սպանէք՝ ի՞նչ պայմանս տայք Հայոց ազ-գիս »․ եւ էառ կռան մի ի ձեռն, զնաց ի վերայ բան-խաւն, եհարկ զնա ի գլուխն եւ սատակեաց ։ Յայն-ժամ գոհացաւ պարոն Թորոս զԱստուծոյ որ ար-

ժանի արար զինքն առնուլ ի նոցանէ զվրէժ արեանն Գագկայ ․ քանզի մեծ հայրն նորա Յուրէն իշխանն Գագկայ էր ։ Ապա էառ բազում գանձս ոսկի և արծաթ և զմէկ եղբայրն, և եկն ի Վաչկայն ․ և զբնակիչսն բերդին բնակեցոյց առ ափն գետոյն Պառատխայ, որ այժմ Կրակկա կոչի անուն տեղեայն ։

Ի թուին 561 մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց և տէրն Հռոմկլային գող Վասիլն ․ և եղև սուգ մեծ ամենայն Հայոց ․ զի մնացեալ իշխանքն Հայոց առ նա էին ժողովեալ ․ և աթոռ հայրապետութեան Հայոց անդ եղաւ ։ Եւ էր խոստովանահայր նորա Տէր Բարսեղ կաթողիկոսն, զոր եդ հոգաբարձու ընչից իւրոց․ և յանձնեաց (նմա) դնել ի յիւր տեղն զտղայ Վասիլն որ էր սնեալ ի տանն որպէս զիւր որդի ։ Եւ յայսմ ամի մեռաւ Տէր Բարսեղ․ և դրին կաթողիկոս զՏէր Գրիգորիս ։

Ի թուին 563 շարժեցաւ երկիր ի բարկութենէն Աստուծոյ յամսեանն Մարերի ի տօնի Գիւտ խաչին, ի մէջ գիշերի երերայր երկիր, և գոչումն և որոտումն լինէր յանդնդոց․ խռովեցաւ ծովն․ հեծծային լերինք և բլուրք․ և շատ քաղաքք կործանեցան ։ Փլան Անտաք, Մսիս, Համամուր, Քեսուն, Ապլաստայն (39), Ռաբան, Սամուսատ, և Մարաշ հիմն ի վեր շրջեցաւ․ և կորեան ոգիք քառասուն հազար ։ Եւ ի Սե

լեւոն, յանապատն Բարսեղեանց ժողովեալքն եկեղեցւոյ օրհնել վարդապետք եւ կրօնաւորք. յորոց վերայ փլաւ եկեղեցին եւ սպան երեսուն աբեղայ եւ երկու վարդապետ։ Յայսմ ամի փոխեցաւ ի Քրիստոս վարդապետն Գէորգ Մեղրիկն։ Սա եդ զկանոնս ի Դպրազարկն. և ինքն անդ թաղեցաւ։

Ի թուին 564 եղև նշան սոսկալի ի յԱմիթ՝ քաղաքի Տաճկաց. զի հուր էջ յերկնից ի վերայ իւրեանց մզկթին. եւ վառէր քարն զէտ փայտ. եւ ամենայն քաղաքն անդ կուտեցաւ անցնել զկրակն, և չկարացին, զի չէր զգալի կրակն. և բորբոքեալ այրեաց զաղօթարանն զայն։ Ի սոյն ամի եկն Բաղուխն (40) բազում զօրօք ի վերայ Սեհկին որ էր Ցաւնկաց. եւ էառ զԱխլարն. և աւերեաց զերկիրն Անտաքու։

Ի թուին 570 կոտորեաց թագաւորն Վրաց զմեծ ամիրայն Պարսից որում անէին Խազի (41). որ եկն յաշխարհն Վրաց, որ էր համարն հարիւր յիսուն հազար։ Ի սոյն ամի եղեւ պատերազմ թռչնոց ի դաշտն Մելտինոյ. ժողովեցան արագիլք և կռունկք եւ արօսք, եւ կռուեցան ընդ իրեարս. եւ յաղթեաց կռունկն և փախոյց զնոսա։

Ի թուին 578 մեռաւ պարոն Թորոս՝ որդին Կոստանդնի և թոռն Ռուբենայ. և էառ զիշխանութիւնն եղբայրն իւր պարոն Լեւոն։

Ի թուին 581 պարոն Լեւոն էառ զքաղաքն Կիլի-

կեցուց զՏարսոն և զԱտանա և զՄսիս . և յարեան ազգն Փռանկաց ի վերայ նորա . և անձնընտիր լինելով տապալեցին զերկիրն :

Ի թուին 582 զՄարաջ (42) երկիրն առին և աւերեցին զօրքն Հայոց :

Ի թուին 584 պարոն Լևոն էառ զՍարուանդի քարն . և եղև խռովութիւն ի մէջ Փռանկնոյն և պարոն Լևոնի : Եւ եղև պարոն Լևոնն և իւր քեռորդին ի մի կողմն, և թագաւորն Երուսաղէմի և Անտիոքայ՝ ի մի կողմն . և աւերեցին զերկիրս Կիլիկեցւոց : Եւ ազգն Թուրքին զկնի նոցա գերեաց զազգն Քրիստոնէից անհամար և չար :

Ի թուին 585 պարոն Լևոն խանդարեաց զպարոն Պաղտին՝ տէրն Մարաշոյ : Եւ յետ երեք ամաց որդի Պեմնդին Պայմունդն՝ տէրն Անտաքոյ, կալաւ զպարոն Լևոն : Եւ որդիքն Լևոնի յարեան միմեանց հակառակ . և կալեալ զեղբայրն (իւրեանց) Կոստանդին՝ հանին զաչքն : Եւ յետ երկու ամաց էառ (Պայմունդն) զորդին պարոն Լևոնի պատանդ, և գին փրկութեան հազար դեկան, և զՄսիս և զԱտանա և զՍարուանդի քարն, և արձակեաց զԼևոն :

Յայսմ ամի եկ թագաւորն Յունաց Պերպերոժէնն (43) . և եկն, էառ զԽալիճն և զԱնաւարզա և զՎահկայն և զԱմուդն և զՑախուտն և զամուր ամրոցանիս նորա . և եա բանել զկին և զորդիս պա-

րոն Լեւոնի . եւ ինքն պարոն Լեւոն եկն առ թագաւորն . եւ նա յղեաց զնա ընտանեօք ի Կոստանդնուպօլիս, եւ զպատուէր սուրբ Աստուածածնին Անաւարզայ : Եւ թագաւորն եկաց ի Կիլիկիայ տարի մի եւ վեց ամիս . եւ գնաց մինչ ի Հալպ եւ ի Միջարն· ոչ ինչ արիութիւն եցոյց :

Ի թուին 587 եկն Ահմէտ մելիքն . և ա՛ռ զԼեւոնի տեղիքն ի Համէն՝ զՎահկայն և զԿապանն և զԿարմիր լեառն :

Ի թուին 588 մեռաւ պարոն Լեւոն ի Կոստանդնուպօլիս :

Ի թուին 589 եղ Պերլիեռօժէնն ի վերին կողմն Պոնտոսի եւ Գամրայ . եւ բնակիչք Տօրոսի ի նատապատան եղեն . եւ մատեալն ի Թուրքէն . եւ յորժամ գնաց թագաւորն՝ մնացին ցիր և ցան, և եղեն փախստական . և մնաց երկիրն Լեւոնի աւեր :

Ի թուին 590 գնաց կաթողիկոսն Տէր Գրիգորիս ի Երուսաղէմ : Եւ եկն առ նա Լեկաթն (44) . եւ խօսեցան ընդ միմեանս բան հաւատոյ : Եւ զօր տայց հայրապետին՝ հաւանեցաւ Լեկաթն . եւ մեծարեցին զՏէրն ի տօնի զատկին :

Յայսմ ամի մանուկ մի Թորոս յորդւոյն Լեւոնի՝ որդւոյ Կոստանդեայ, զոր տարեալ թագաւորն կայսերօք ի Կոստանդնուպօլիս : Այս Թորոս փախեաւ ի ծառայութենէ . գայ ի սահմանս Վահկայն

ծածկեալ զինքն թէ ո՛վ էր իմաստութեամբ քիչ քիչ ձգէր առ ինքն այս աջողակս ի քահանայից և յաշխարհականաց . քանզի էր այր խոհեմ և զգօն և ի կրթս յաջողակածեան, տեսոյն թխամորթ, երկայն և գեղեցիկ և աչարկու, զանգրահեր, և լի ամենայն շնորհօք : Որ և օգնութեամբն Աստուծոյ ի քիչ օրեր տիրեաց հայրենեաց իւրոց . եւ էառ զՎաչկայն եւ զԱմուտայն և զՍխմանակայն և զԱղիւծ բերդ : Իսկ յօրերս երեււ կինն պարոն Ծողինին զՀռոմկլայն սուրբ կաթողիկոսին Տէր Գրիգորիսի ձեռնագրով զի Մնայէ աթոռ հայրապետութեան Հայոց . եւ կայ զիրն մինչև ցայսօր :

Ի թուին 600 յամսեանն Նաւասարդի քան երեք եկն ձիւն կարմիր մոխրախառն . եւ ի տարին (յայս) էառ պարոն Թորոսն ի Հոռմէն զՄսիս և զԹիլն . և բռնեաց զդուքն Թումաս : Եւ դուքն Անդրոնիկէ, որ ունէր զպաշտպանութիւն Կիլիկեցւոց աշխարհին, հրամանաւ թագաւորին Յունաց եկն երկաթաման հազար հեծելով ի վերայ պարոն Թորոսի, ի քաղաքն Մսիս, և նախատանօք ձայնէր առ Թորոս և ասէր « թէ աչաւ ունիք զերկաթի կապանք հօրն քո Լևոնի . աւա կալեալք գրեզ և տանեմք ծառայ» : Երբ լսեց զայն պարոն Թորոս՝ չկարաց համբերել . այլ յուսայա յԱստուած . ժողովեաց զզօրսն իւր . և պատառեաց զպարիսպ քաղաքին Մսիսայ . եւ ի գիշերի յարձա-

կեալ առեւծաբար ի վերայ նոցա՝ կոտորեաց զնոսա եւ խանգարեաց : Եւ մեռան ի կռուին առաջի դրան քաղաքին պարոն Սմբատ՝ տէր Պապառոնին, պարոն Վասիլ՝ տէր Բարձրբերդոյ, եւ պարոն Տերին եւ պարոն Տիգրան որ էին ի կողմն Յունաց Թագաւորին : Եւ զԹուլամորթ Յոյնն կալեալ ի գաղարել կուսոյն՝ մերկացնէին եւ Թողէին : Եւ տիրեաց պարոն Թորոս Մխայ անհոգութեամբ եւ ամենայն գաւառաց նորա : Բայց պարոն Օշին՝ տէր Լամբրոնին կտրեց զգին անձին իւրոյ ոսկի դեկան քառասուն հազար եւ ետ զքսան հազարն. եւ կիսոյն զրաւական երետ զաղջ որդին իւր Հեթում առ պարոն Թորոս· եւ ինքն ազատեալ գնաց ի տուն իւր :

Իսկ Հեթում կացաւ առ պարոն Թորոս· եւ սիրեց զնա Թորոս զի էր տեսականաւ գեղեցիկ՝ եւ իմաստուն: Եւ առաքեաց պարոն Օշին եւ ուզեց առնել խնամութիւն ընդ իւրեարս, զի տայէ պարոն Թորոս զդուստրըն տղային Հեթմոյ. եւ քսան հազար դեկանն զոր պարտ էր ի զնոջէն՝ ի նա մնայր, հաշուէ՝ Թէ պայդ երեւ իւր զատերն : Եւ կամեցաւ պարոն Թորոս, եւ մկրտէր զՀեթում զի անկնունք էր. եւ այն էր ծխաւոր. եւ պսակեաց ընդ դուստրն իւր. եւ յղարկեաց առ հայրն ի Լամբրոն :

Յետ այս յաղթութեանս, զոր արար պարոն Թորոս, հեծծէին Յոյնք նախանձով. եւ զի ի բանիք

չկարէին բէն հանել, յորդորէին (զՄարտատ) սուլ-
տան Իկոնիոն. տային շատ գանձ եւ ասեն « սպա՛ն
զԹորոս ընաջինջ և զազգն իւր »: Եւ եղեւ Մարտա-
տըն, գայր ի վերայ պարոն Թորոսի՝ պատրեալ ի շատ
ընչիցն որ տուին: Իսկ պարոն Թորոս էառ զզօրս
իւր՝ գնաց ընդդէմ նոցա: Իմացան Տաճիկքն եւ
զարմացան ընդ համարձակութիւն նորա: Եւ առաքէ
սուլտանն առ պարոն Թորոս եւ ասէ « ոչ եկի աւե-
րել զերկիր քո. այլ հնազանդեսցես մեզ, և դարձո
զերկիրն զոր առեր ի Հոռմէն. և մնաս սիրելի մեզ »:
Զայս լուեալ պարոն Թորոս եւ ուրախացաւ. եւ տայ
պատասխանի և ասէ « յանձն առնում հնազանդիլ
ձեզ, որպէս՝ թագաւորի, վասն զի չես նախանձիր
ընդ յառաջանալս մեր. այլ երկիր դարձնել ի Հոռոմն
անհնարին է »: Եւ լուեալ սուլտանն՝ ոչ նեղեաց զնա.
այլ հաստատեաց պայման սիրոյ, եւ դարձաւ ի տուն
իւր, և մնաս չարար: Այս եղեւ ի թուին 602:

Դարձեալ եկն սուլտանն Իկոնիոյ յերկիրն պարոն
Թորոսի մեւսանգամ. և բանակեցաւ ի վերայ Թլին:
Եւ եղեւ բարկութիւն ի Տեառնէ ի վերայ նոցա. թէ-
պէտ և ամառն էր, սակայն որոտմունք և հրաձգու-
թիւնք լինէին, եւ հողմ ուժով որ զծառս շրջէր: Եւ
յահաւոր բարկութենէն ամէնն Աստուած ապաւի-
նէին, եւ զողորմութիւն Աստուծոյ խնդրէին: Եւ
յետ երեք աւուր խաղաղացան երկինք և երկիր. և

սուլտանն դարձաւ ամօթով, եւ ապրեցաւ ամս տասն, եւ մեռաւ. եւ եդ յաթոռ զորդին իւր Խլիճ Ասլան:

Այս Խլիճ Ասլանս ունէր ընդ պարոն Թորոսն անպարտ սէր. եւ առաքեաց դեսպան յԵրուսաղէմ և յԱնտաք. և առ պարոն Թորոսն առաւել ամրացոյց զսէրն: Գործեաց և այլ գործ պարոն Թորոս. քանզի պրինձն Անտաքոյ Ռենալտն յորդորմամբ Թորոսի և ինքն պարոն Թորոս կազմեցին նաւս և գնացին ի կղզին Կիպրոսայ, և ելեալ ի վերայ Թուրքի գնացին. զի գտին զնոսա անհոգ, եւ աւերեցին զքաղաքս, եւ զգեօղս նոցա դատարկ թողին ի կումզէ, եւ խայտառակ խայտառեալ զնոսա, եւ շատոց կտրեալ զձեռս եւ զոտս և զականջս և զքիթս՝ ոչ թէ աշխարհականաց (միայն), այլ եւ եկեղեցականաց բազմաց, թողին զնոսա և գնացին: Զոր երբ լուեալ թագաւոր Յունաց Մանվէլն՝ (45) բարկացաւ յոյժ. այլ առ ժամն ինչ չկարաց առնել:

Ի թուին 613 սպանաւ պարոն Ստեփանէ՝ եղբայր պարոն Թորոսի, նենգութեամբ անօրէն զօրքին Հումուսին (46), որ ձայնեաց զնա սիրով. և բանեցին և խաշեցին ի պղինձն: Եւ մնաց Ստեփանէի երկու տղայ՝ Ռուբէն եւ Լեւոն: Իսկ եղբայրն նորա պարոն Թորոս և պարոն Մլեհն զայրացեալ ընդ գործ նորա՝ առին վրէժ արեան նորա հազարապատիկ յաւելու-

ծով․ որոց պարտական անմեղացն լիցի անօրէն ղուքն յարդար դատաստանին Աստուծոյ ։ Եւ յայնմ ժամանակի յաղթողն պարոն Թորոս կայր քաջութեամբ, և պահէր զգաւառս Լեռնակողմանց Տօրսի․ որոց տիրէր զօրութեամբն Աստուծոյ․ և անուանեցաւ Սեբաստոս Միսայ և Անաւարզայ և Վահկային ։

Իսկ եղբայրն նորա պարոն Մլեհն էր այր չարաբարոյ․ կամէր որ սպանէր զպարոն Թորոս․ և յարեցոյց յինքն այլս ոմանս օգնականս իւրոյ չարութեան ։ Եւ օր մի եկան երկուքն ի յորս ի մէջ Միսայ․ և կամէր Մլեհն գչար խորհուրդն իւր անդ կատարել, և սպանել զեղբայրն ։ Եւ պարոն Թորոս գիտաց և կալաւ զպարոն Մլեհ․ և առաջի իշխանացն քշփեց խիստ զնա․ և ետ նմա շատ ոսկի և արծաթ, ձի և ջորի, և եհան զնա յերկրէն, և այլ չար չարար փոխարէն նմա ։ Իսկ նա գնաց առ սուլտանն Հալպայ Նուրատինն, և եմուտ ի ծառայութիւն նորա ։ Եւ նա ետ նմա զԿիւրոս (47) և զգաւառն իւր ։ Իսկ կինն Սանփանէի էր դուստր պարոն Սմբատայ՝ Պապառօնի տիրոջն, և քոյր պարոն Բակուրանայ, որ տիրեաց յետ սպանման պարոն Սմբատայ՝ հօրն իւրոյ, առաջև Միսայ դղյանն, Պապառօնին ։ Որ էառ զողայրն իւր, և գնաց ի Պապառօն, առ իւր եղբայրն պարոն Բակուրան, և անդ սնուցանէր զողայրն իւր ։ Եւ էր նա կին իմաստուն, և անուն նորա Ռիթա․ էր և

պարոն Վասակ՝ եղբայր Բակուրանայ, տէր բերդին Ակուռայ եւ Լամբայ եւ կողմանց նոցա. եւ պարոն Բակուրան՝ տէր Պապեռոնին, էր այր բարի և առատ և սիրելի Աստուծոյ և մարդոյ ։

Յայսմ ժամանակի որ էր թուականն 616 Տէր Գրիգորիս ծերացեալ էր, և կալեալ էր զաթոռ հայրապետութեանն ամս քսան և չորս ։ Եւ ապա յազդմանէ Հոգւոյն ժողով առնէ եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց և ամենայն վանականաց, և ձեռնադրէ ի տեղի իւր զեղբայր իւր զՏէր Ներսէս կաթողիկոս Հայոց մեծ աղաչանօք. զի հրաժարէր (նա) ի պատուոյն. և էր լցեալ ամենևին շնորհօքն Աստուծոյ, զոր չկարացի գրել զվարս նորա ։ Գնաց համբաւ նորա ի Կոստանդնուպօլիս և ի Հռոմ առ պատրիարքունսն եւ առ կայսերքն. եւ նովաւ հաստատեցան ամենայն ազգք ի դաւանութիւնն Հայոց ։

Ի թուին 617 մեռաւ պարոն Թորոս՝ որդին Լևոնի տէրն Մսիսայ. որոյ ողորմեսցի Քրիստոս ։ Իսկ ի մեռանելն եղ պարոն Թորոս պայլ (48) տղային իւրոյ որ կոչէրն Ռուբէն զիշխանն պարոն Թումաս. որ կալաւ զաշխարհն պարոն Թորոսին (49) տարի մի ։

Ի թուին 618 եկաւ պարոն Մլեհն՝ եղբայր պարոն Թորոսի, օգնութիւն հեծեալ ի Հալպայ տիրոջէն. և շատ Թուրքով եմուտ յերկիր Կիլիկեցւոց. և տիրապետեաց իշխանութեան եղբօրն իւրոյ. եւ շատ տա

եւ առար ետ ի ձեռս Թուրքին . եւ զիւր հակառակին բռնեաց, եդ ի բանտ . եւ բռնեալ զեպիսկոպոսն՝ աստուածաթափ արար զնոսա : Ուր կարծէր թէ՝ գոյ ոսկի կամ արծաթ՝ խլէր եւ դնէր ի ջամբռ (50) իւր . եւ զկանոնս համեստս խայտառակէր աղանդի սպառն-կութեամբ : Եւ լցաւ գանձով եւ ոսկւով եւ արծաթով ի զրկանաց անմեղացն : Եւ էր այր գաղտնամիտ եւ չար եւ անողորմ . եւ ատէին զնա ամենեքեան, եւ ցանկային փախչիլ ի նմանէ . բայց առ ժամն չգտանէին տեղի :

Ի թուին 619 ի Յունիսի քսան ինն եղեւ շարժ սաստիկ, եւ փլոյց զպարիսպն Անտաքու եւ Հալպայ . եւ փառաւոր տաճարն որ յԱնտաք էր, փլաւ եւ եղծան շատք :

Իսկ յայժամ տիրեաց Մլէհն իշխանութեան եղբօրն՝ փախեաւ պարոն Թաւմաս որ պայլն էր, եւ գնաց յԱնտաք : Եւ զողայն պարոն Թորոսի տարան ի Հռոմկլայն . եւ անդ մեռաւ : Եւ որդի պարոն Օշնի պարոն Հեթում, որ ունէր զդուստր պարոն Թորոսի ի կնութիւն, նա ատէր զնա . եւ յահէն պարոն Թորոսի ի կենդանութեանն իւր չիշխէր առնել . իսկ զկնի մահուան հօրն եհան ի տանէն իւրմէ : Յաղագս որոյ փայրացեալ պարոն Մլէհն՝ գնաց, պաշարեաց զօրօք զԼամբրոն . եւ շատ նեղութիւն հասոյց ի բնակիչս նորա : Քանզի վաղուց հետէ Ռուբինեանք եւ

Հեթումեանք մախոյին ընդ միմեանս . եւ եղեւ այս կռւին խռովութեան պատճառ . ըստ որում խիստ նեղէր զնոսա սրով և սովով :

Ի թուին 622 սուրբ լուսաւորիչն Տէր Ներսէս Կլայեցին փոխի առ Քրիստոս . եւ պատուիրեաց նստուցանել յաթոռն զՏէր Գրիգորիս մանկանուն տղայ :

Իսկ յետ եօթն ամի տէրութեան պարոն Մլեհին, որ էր թւին 624, իշխանք նորա սպանին զնա ի նորաշէն քաղաքն Սիս վասն վատ բարուց նորա : Եւ տարեն ի Պապառոնն, եւ բերեն զաւագ որդին Ստեփանէի զՌուբէն զնել յաթոռն, զոր անդանգաղ տարեալ քեռին իւր պարոն Բակուրան : Եւ եկն Ռուբէն, և տիրեաց հայրենեաց իւրոց : Էր նա բարեմիտ, առատ, տեսլեամբ գեղեցիկ, և ի զինուորութեան արի, եւ աջող ի նետելն : Եւ սկսաւ տալ պարգևս ամենեցուն առատապէս . եւ էառ զգանձն պարոն Մլեհին, սկսաւ ուտել ի պէտս և յանպէտս. և առատ սեղանով անուշացնէր զսիրտ իշխանացն և զինուորացն . և ուր դիպէր՝ նորօք զհողս թշնամեացն մղէր . որով էառ զՍիսանս եւ զՏարսուս : Եւ օր մի արար պատիւ իշխանացն, եւ շնորհակալեցաւ ամենեցուն վասն երախտեացն զոր արարին նմա, եւ սպանին զհօրեղբայրն իւր, և դրին զնա ի տեղ նորա : Եւ այնորիկ առաւել բարիս խոստանայր որ ձեռօք

եսպան զպարոն Մլեհն; թէ ծանիցէ ։ Եւ յարեան երկու մարդ խարեպք և ասեն « մեք սպանաք ձեռօք մերովք զնա վասն սիրոյ քո » ։ Եւ նա խիստ շնորհակալեցաւ նոցա . և հրամայէր քար կապել ի վիզ նոցա և ձգել ի խորս ջրոց ։ Եւ անուն էր միկին Ջաւհան և մեկին՝ Ապլղարիպ որ էր ներքինի ։ Եւ յորժամ հաստատեցաւ Ռուբէն յիշխանութեանն՝ սկսաւ նեղել Լամբրոն կռուով եւ սպարեաց ամս երեք . եւ յոյժ տառապեցոյց զնոսա վասն հին մախանացն, զոր յառաջն ունէին ընդ միմեանս . բայց չկարաց առնուլ ։

Ի թուին 625 խաւարեցաւ արեգակն . եւ եղեւ տիւն գիշեր . և երեւեցան աստեղք ։

Յայսմ ամի Խլիճ Ասլանն՝ սուլտան Իկոնին, խանգարեաց զկիւռ Մանիլն՝ զՅունաց թագաւոր, Իկոնին առաջի աւերեալ բերդին որ կոչի Մելոփինիա եւ Կալէթող ։ Դարձեալ դաշն սիրոյ հաստատեաց ընդ նա ։

Ի թուին 626 մեռաւ կիւռ Մանիլն . եւ թագաւորեաց որդի նորա Ալեքս ։

Ի թուին 627 եկաւ Անդրոնիկէն հակառակ Ալեքսին, և եսպան զնա . և ինքն թագաւորեաց ։

Ի թուին 629 սպանին զԱնդրոնիկէն . եւ թագաւորեաց Անգելոսն ։

Ի թուին 630 գնաց պարոն Ռուբէն յԵրուսաղէմ շատ ծախօք, և առ իւր կին զդուստրն Քարպարոյ տէ-

կոչն։ Եւ Լեոն՝ եղբայր նորա, փախեաւ ի նմանէ վասն քսութեան (51) ումանց, որ մատնէին զնա եղբօրն եւ ասէին թէ՝ խորհի յառնել հակառակ քեզ. փախեաւ գնաց ի Տարսոն, և անտի ի Կոստանդնուպօլիս. և զօրութիւնն Աստուծոյ պահեաց զնա. եւ ընկալաւ բազում սէր ի թագաւորէն ։

Ի թուին 631 դարձաւ Լեոն ի Կոստանդնուպօլսէ, և եկն առ եղբայրն իւր պարոն Թորէն. և նա սիրով ընկալաւ զնա, եւ ետ նմա զԿապան ։ Իսկ պարոն Թորէն կայր պարապեալ վաւաշոտ ցանկութեանց և պոռնկական խորհրդոց. և վասն այնր գնաց յԱնտառք ուտել եւ ըմպել ընդ պոռնիկ կանայս ։ Որ եւ Անտառքոյ բրինձն (52) բռնեաց զնա և եդ ի բանտ. եւ իշխանքն որ ի հետն էին՝ փախեան, և գնացին ի տունս իւրեանց ։ Եւ այս եղեւ ի թուին 634 ։ Ապա առաքեաց պարոն Թորէն ի բեռին իւր՝ ի պարոն Բակուրան՝ տէր Պապառոնին յղել պատանդ զի զերծ փոխանակ իւր առ բրինձն, եւ ելեալ տայց գին անձին իւրոյ։ Եւ նա առաքեաց զմայր պարոն Թորենին եւ այլս յազգականաց նորա ։ Եւ կտրեաց պարոն Թորէն գին իւր անձինն որ տայր զՍարաւանդիքարն, զԹիլն եւ զՃկերն եւ հազար դեկան ոսկի. եւ արձակեաց զնա բրինձն ։ Եւ եկն ի տուն իւր, և ետ զօր խաղաղութեան, և ազատեաց զպատանդսն ։

Ի թուին 636 մեռաւ պարոն Թորէն. և չառ զի-

խանութիւնն պարոն Լեւոն՝ եղբայրն իւր, որ էր բարի եւ անմեղ բնութեամբ ։ Ի սոյն ամի Թուրքման ոմն անուն Ռստոմ (53) ժողովեաց շատ Թուրքման, եւ եմուտ յաշխարհն Կիլիկեցւոց, եւ խորխտալով կամէր բառնալ զքրիստոնէութիւն ։ Գնաց մինչեւ ի Սիս, եւ իջեւ առաջի քաղաքին յԼոօին, եւ ծածկեաց զերեսս երկրի ։ Յայնժամ աստուածազօրն պարոն Լեւոն քէլիկ կռուեալ ընդ նոսա՝ ձգեց յառաջ զգլխաւոր նոցա զՌստոմ. եւ ամենքեան փախեան ։ Որ եւ զհետ մտեալ կոտորեաց զնոսա մինչեւ ի Մարուանզի քարն ։

Ի Թուին 637 սպանաւ ամենազովելի ձիաւորն սիր Պաղտին Գունդստապլն ի բերդն Պաւկանայ, ուր գնացեալ էր որ գողանայր զբերդն ։ Իսկ զկնի երկուց ամաց գողանայր պարոն Լեւոն զբերդն Պաւ-կանայ. եւ սպան ի ներքս զերկերիւր մարդ ։

Ի Թուին 638 էառ Սալահատին սուլտանն զՃերա-սալէմ (54) ի քրիստոնէից ։ Զայս ժամանակաւ եկին որդիքն Ծորտուանեցի ի Սամոյ՝ բերողք Տէր Գրիգոր՝ կաթողիկոսի Հայոց, առ պարոն Լեւոն, արք բարեսէրք ։ Որ աւագին երետ (Լեւոն) զդուստր եղբօրն իւրոյ Ռուբենի զանուանեալն Ալիծ, եւ ետ նմա զՄոխ, որոյ անուն էր Հեթում. եւ Շահնշահին երետ զՍելեկիա. եւ կրտսեր դուստրն Ռուբենի Ֆի-լիպն կայր առ մայրն Լեւոնի ։ Եւ էառ պարոն Լեւոն

կին յԱնտաքու գլուար եղբօր տիկնոջ բրնձին, զոր երետ տիկլինն յօժարութեամբ նմա ։ Եւ պարոն Լեւոն ուրախութեամբ էառ վասն երկուցն բրնձին, յորմէ կամակածէրն հանապազ. զի տիկլինն վասն ազգականութեան կնոջն Լեւոնի պահեսցէ զնա ի չարէ բրըն-ձին, որպէս եղեւ իսկ ։

Իսկ զկնի երից ամաց ի Մայիսի վեշտասաննի փոխեցաւ ի Քրիստոս կաթողիկոսն Հայոց Տէր Գրիգորիս՝ մականուն տղայ, և թաղեցաւ ի Դրազարկն ։ Եւ նստաւ յաթոռն Տէր Գրիգորիս որ ասի Վահրամ, տղայ գոլով ։ Մեռան եւ մեծ իշխանքն՝ քեռորդիքն կաթողիկոսին, պարոն Հեթում և պարոն Շահնշահն ի մէկ ամիս՝ քեռին եւ քեռորդիքն ։ Եւ զոր լուաք վասն մահուանն չկարեմ ասա գրել զի ասեն թէ պարոն Լեւոն եղեւ պատճառ . այլ զճշմարիտն Աստուած գիտէ ։

Իսկ տղայ կաթողիկոսն Տէր Գրիգորիս յորժամ եղեւ կաթողիկոս՝ չհնազանդէր ամենեցուն զառաջինն . այլ ինքնիշխանութեամբ առնէր զհայրապետութիւնն ։ Յայնժամ մախացեալ ընդ նմա ազգ մարդիկն՝ գրեն առ Լեւոն թէ ոչ ունի սա իմաստութիւն վարել զհայրապետութիւնն, որպէս արժանն է. և չարախօսեցին զնմանէ երեք, չորս անգամ, մինչև շարժեցին զպարոն Լեւոն ի կամս իւրեանց ։ Եւ նա առաքէ ի Հռոմկլայն զարքեպիսկոպոսն Սոյ զՏէր

Յովհաննէս առնել ըստ խնամութեան իւրում ։ Եւ նա գնաց անդ, եւ մնաց առ կաթողիկոսն ․ եւ նա պատուով մեծարեաց զնա որպէս զհայր ։ Իսկ նա ձեռն տալով սպասաւորացն, մինչ նստեալ էին ի սեղան ճաշոյն, եւ բռնել զդուռն բերդին․ և տարածեցաւ աղմուկն ։ Իսկ կաթողիկոսն զարմացաւ եւ ասէ «Տէր Յովհաննէս՝ այս ի՞նչ իրք է»։ Եւ նա ասէ «բռնած եմ»։ Յայնժամ անօրէնքն բռնեցին զնա և եդին ի զնդանն և ամրացուցին ։ Իբրև եղաւ համբաւն ի վերոյին բերդն եւ ի ներքին շէնն՝ հային ամէնն ի վերայ կային ի յօգն հայրապետին իւրեանց․ և երեք որ նստելով մարտեան, եւ ոչ ինչ կարացին առնել ։ Եւ ա՛ռ Տէր Յովհաննէս զկաթողիկոսն, եբեր առ պարոն Լեւոն․ եւ դրին զնա ի բերդն Կոպիտառայ առ ժամանակ մի ։ Իսկ Հռոմկլայեցիքն աղէկիզեալք ընդ անիրաւ զաստապարութիւն տեառն իւրեանց՝ յղեն առ նա ի ծածուկ զի թէ հնարեսցէ զելն իր ի բերդէն՝ մատուցեն նմա ձի, եւ տարեալ տացեն զնա տէր բերդին եւ աթոռոյն իւրոյ ։ Եւ նա անկաւ ի բանս նոցա մանկաբար, կախեցաւ կտաւով ի գիշերի իջանել․ և կտաւն պատառեցաւ․ և անկաւ և մեռաւ․ և թաղեցին զնա ի Դրազարկն ։

Գործեցաւ այս ի թուին 643 ։ Եւ զկնի նորա դրին կաթողիկոս զՏէր Գրիգոր Ապիրատն որ էր որդի զօրավարին՝ եղբօր կաթողիկոսացն Գրիգորիսի և

Ներսէսի կլայեցւոյն, այր իմաստուն եւ գիտուն և ծեր :

Եւ յաւուրս ընթանեալ պարոն Լեւոն զօրինձն, և եղ ի բանտ աւուրս ինչ : Եւ երեկ յԱբբայոյ Թագաւորացարն իշխանն Հենրի(55). և խնդրեաց զնա պարգեւս ի պարոն Լեւոնէ . և նա ետ նմա : Եւ հաստատեցին ուխտ սիրոյ ընդ միմեանս խնամութեամբ : Եւ ետ պարոն Լեւոն զդուստրն եղբօրն իւրոյ Ռուբենի զԱլիծն, զոր յառաջն տուեալ էր Հեթմոյ սասնցւոյ, ապա որդւոյ բրնձին Ռեմնդին (56) այս պայմանաւ՝ որ թէ լինէր յիւրմէ կորիւն՝ լինէր ժառանգ պարոն Լեւոնի . և զկնի մահուան հօրն իւրոյ Ռեմունդն լինէր տէր Անտաքու : Եւ հաստատեցին զայս գրով : Եւ էր որդի բրնձին առ պարոն Լեւոն · և կացեալ ժամանակ ինչ՝ մեռաւ . և մնաց կինն յղի և ծնաւ կորիւն գեղեցիկ տեսլեամբ : Եւ ուրախացաւ պարոն Լեւոն . քանզի տղայ չունէր որ լինէր ժառանգ հայրենեաց իւրոյ . եւ ետ սնուցանել զնա զգուշութեամբ, և մկրտեաց զնա յանուն եղբօրն Ռուբէն :

Ի թուին 645 յղեաց թագաւորն Յունաց պարոն Լեւոնի թագ պատուական . եւ խնդրէր ի նմանէ զմիաբանութիւն սիրոյ : Եւ նա ա՛ռ և ընկալաւ ուրախութեամբ :

Եւ ի թուին 646 յղէ ի Կոստանդնուպօլիս ընծայիւք զարքեպիսկոպոսն Տարսոնի զՏէր Ներսէս Լամբ-

բռնացին՝ զորդի պարոն Օշնի, եւ զմեծազարմ իշխանն պարոն Հալկամ, եւ զքեռին իւր՝ զեղբայր պարոն Բակուրանայ, եւ ի դրանէն իւրոյ զպարոն Պօղոս, որք գնացին եւ ցուցին զկամս սիրոյ Լեւոնի յօժարութեամբ առ նոսա: Եւ էր Տէր Ներսէս իմաստուն և գիտուն, և ամենայն իրօք զարդարած : Ժողովեցան առ նա իմաստունքն Յունաց, եւ խօսեցան ընդ նմա շատ օրեր վասն հաւատոյ և եկեղեցւոյ կարգաց · զորս հաւանեցոյց զնոսա խելօքն իւր : Ի սոյն ամի մոլորեցան Յոյնք ի զատկէն : Եւ յայսմ ամի յղեաց Լեւոն զարքեպիսկոպոսն Սսոյ զՏէր Յովհաննէս յԱքքայ ի խնդիր թագին զոր թագաւորն Ալամանաց յուղարկէր նմա զհետ զօրացն որ եկեալ էին անդ · եւ եկն անտի արծվէքն (57), որ եկեալ էր հրամանաւ Պապուն Հռոմայ :

Ի թուին 647 Յունվարի վեց յոր Յայտնութեանն օծեցին զԼեւոն թագաւոր Հայոց ի հնազանդութիւն եկեղեցւոյն Հռոմայ և Օնրրունին (58) Ալամանաց : Եւ եղև ուրախութիւն Հայոց · զի յաւուրս յետինս զանկեալ տէրութիւն իւրեանց տեսին կանգնեալ եւ նորոգեալ յերեսս Լեւոնի՝ արքայի Հայոց : Ի սոյն ամի մեռաւ տէր Ներսէս Լամբրոնացին :

Եւ արդ պարտ է պատմել փոքր ի շատէ զոր ի տարաժամն վայելչացեալ էր Հայք : Զի էր արքայն Լեւոն իմաստուն եւ հանճարեղ, զուարթ տեսով, եւ

տաստակիրս ի հեռաւորս եւ ի մերձաւորս, ի մեծա-մեծս և ի փոքունս, ի վանորս և յեկեղեցիս, յիշխանս և յամիկս : Զարդարեաց զտօն Զատկաց մեծ ժողո-վով եւ մեծածախս սեղանով . եւ երեւելի արար զօր տօնից Տեառն : Եւ ուր իմանայր թէ՝ գոյ այր իմաս-տուն եւ գիտուն եւ աջող ի գործ կամ ի գիտու-թիւն կամ ի խօսս և ի պատասխանիս՝ յղէր և կոչէր խոստմամբ, և հանդուցանէր պարգեւօք . յորոց մի եւ եմ Սմբատ սպարապետ թարգմանող տառս եւ պատմութեանս :

Եւ յօծումն թագաւորին Լեւոնի էին եպիսկոպո-սունք եւ իշխանք շատք . զոր քիչ մի գրեցի աստ ա ի գիտել կարդացողաց :

Նախ՝ սկիզբն արասցուք յառաջնորդաց :

Տէր Գրիգոր կաթողիկոս որ մականուն Ապիրատ : Տէր Դաւիթ՝ արքեպիսկոպոս Մսիսայ և առաջնորդ Արքակաղնոյ : Տէր Յոհաննէս՝ արքեպիսկոպոս Սսոյ և տէր Դրազարկուն : Տէր Մինաս՝ արքեպիս-կոպոս Երուսաղէմի : Տէր Յովսէփ՝ արքեպիսկոպոս Անտիոքայ եւ տէր Յեսուանց վանիցն : Տէր Կոս-տանդին՝ արքեպիսկոպոս Անաւարզայ եւ տէր Կաս-տաղոնին : Տէր Վարդան՝ արքեպիսկոպոս Լամբրո-

նին և առաջնորդ Սկևռոն։ Տէր Ստեփաննոս՝ արքեպիսկոպոս Տարսոնի և տէր Մլիճոյն։ Տէր Թորոս՝ եպիսկոպոս Սելևկիոյ։ Տէր Գրիգոր՝ եպիսկոպոս Կապնուն և տէր Արքակնին։ Տէր Աստուածատուր՝ եպիսկոպոս Մեծքրուն։ Տէր Յովհաննէս՝ եպիսկոպոս Սանվլելեայ։ Տէր Կոստանդին՝ եպիսկոպոս Փիլիպպայ։ Տէր Ստեփաննոս՝ եպիսկոպոս Բերդուսին։ Տէր Մխիթար՝ եպիսկոպոս Ընկուզուտին։ Եւ շատ վարդապետք և հարք վանից և քահանայք։

Իշխանք որ էին բերդատէրք՝ այս են։

Պարոն Ատոմ՝ տէր Պագրասայ։ Պարոն Օտէր՝ տէր Ճկերոյն։ Պարոն Արտագոյն՝ (59) տէր Համուսին։ Պարոն Սմբատ՝ տէր Սարուանդի քարին։ Պարոն Լևոն՝ տէր Հարունոյն։ Պարոն Հերի՝ (60) տէր Աչէոյն։ Պարոն Ապլղարիպ գունդստապլն՝ տէր Կուռայ։ Պարոն Պաղտին՝ տէր Ընկուզուտին։ Պարոն Սանէֆ՝ տէր Թոռնկային։ Պարոն Լևոն՝ տէր Բերդուսին։ Պարոն Գրիգոր՝ իւր որդին։ Պարոն Աշոտ՝ տէր Կանչոյն։ Պարոն Ապլղարիպ՝ տէր Ֆոռնոսայ։ Պարոն Տանկրի՝ (61) տէր Կապնուն։ Պարոն Կոստանդին՝ տէր Ճանճոյն։ Պարոն Ճօֆրի՝ (62)

տէր Ծողկանն ։ Պարոն Սիմոն՝ տէր Մազոտ խաչին ։ Պարոն Սիմոն՝ տէր Ամուտոյն ։ Պարոն Ռուպերտ՝ (63) տէր Թիլին ։ Պարոն Թորոս՝ տէր Թլպաայ ։ Պարոն Վասիլ մարաջախն՝ տէր Վաներոյն ։ Պարոն Գէորգ՝ տէր Բարձրբերդոյ ։ Պարոն Կոստանդին՝ տէր Կոպիտառոյ ։ Պարոն Աժառոս՝ տէր Մոլեւոնին ։ Պարոն Սմբատ՝ տէր Կուկլկայ ։ Պարոն Հեթում՝ տէր Լամբրոնին ։ Պարոն Շահինշահ՝ տէր Լուլվայոյ ։ Պարոն Պաղուրան՝ տէր Պաղառու ։ Պարոն Վասակ՝ տէր Բերդկանն ։ Պարոն Տիգրան՝ տէր Պռականոյ ։ Պարոն Կոստանց՝ տէր Սելեւկիոյ ։ Պարոն Ճօսլին՝ տէր Սինոյ ։ Պարոն Սիմոն՝ տէր Կոռիկոսի ։ Պարոն Ամանոս՝ տէր Ասառօսոյ ։ Պարոն Նիկեֆոռ՝ տէր Վահկայ ։ Պարոն Յուսափ՝ տէր Լաւզատոյ ։ Պարոն Հալկամ՝ տէր Լամօսոյ եւ Ժամճկանն եւ Անամօռին ։ Պարոն Հերի սենեսալ՝ տէր Նոր բերդոյ ։ Պարոն Պաղտին՝ տէր Անդուշծին եւ Կուպային ։ Պարոն Կեռատ՝ տէր Մաղւայ եւ Սիկոյ ։ Պարոն Միխայ՝ տէր Մանուշատին եւ Ակարոյ ։ Պարոն Կոստանդին՝ տէր Լաղաուենոյ ։ Պարոն Նիկեֆոռ՝ իր եղբայրն ։ Պարոն Կիւռ Վարդ՝ տէր Աշոլին եւ Կոտրատոյ ։

Նա յետ մահուան Պամոնոյ բրնձին չար իշխանք եկին յԱնտարտ ի ծառայութիւն Թագաւորին Լեւ-

նի, որ են այսոքիկ՝ սիր Ուլվեր Ջամբլայն, սիր Բռոձէր Տը մութն, սիր Լուարտն, սիր Թոմաս, Մլեհ, Լպրուձն, սիր Պամուն դլերն, սիր Կիլօմ դըլվն (64)։ Եւ այսպիսի խոհեմ իշխանօք և քաջ զօրօք և առատ պարգևօք եւ ընդարձակ սեղանով զամէնն յօժար կազմէր ի կռիւ ։ Ուր եւ դիպէր՝ քաջապէս վարէր զթշնամիսն, եւ չդադարէր ի գերելոյ եւ յափշտակելոյ զազգն անօրինաց ։ Զի առնու միոյ ճանապարհ հեռու յիշէին զանուն Թագաւորին Լեոնի. և անտես դողային ։ Եւ զօրգլխ Խլիճ Ասլանին որ էին տեարք Հռոմայ, ներեալ անձկացոյց յոյժ առնլով ի նոցանէ բերդորայս, քանդեց զերկիր նոցա ։ Եւ այս ցեղ քաջութեամբ կայր ի մէջ թշնամեացն իբրև առիւծան անպարտելի. եւ սիրելի էր հեռաւորաց եւ մերձաւորաց ։ Ունէր ի մօտի աշխարհն Լամբրոնեցւոց, զոր անցուցեալ էին ընդ Հայս Կիլիկեցւոց եւ ընդ ազգն Ռուբինեանց, զէս երբեմն պարոն Օշին՝ հայր Հեթմոյ, առաջնորդ եղեւ Թուրքին, տարաւ ի յԱտանոյ գերի աղջիկս հինգ հարիւր կոյս . Թո՛ղ զայլ առ եւ ղաւար ։ Խորհէր խմաստութեամբ փեսել զթեա նոցա, եւ խօսէր ընդ Հեթումն՝ որդի Օշինին, բանս ախորժս մտաց նորա ։ Ասէ « կամիմ առնել կապակցութիւն սիրոյ ընդ քեզ, տալ դեղբօր դուստրն իմ զՖիլիփ ի կնութիւն աւագ որդւոյն քո Օշնի » ։ Եւ պարոն Հեթում ընկալաւ զբանն, և ուրախացաւ

խիստ ։ Եւ ի քաղաքն Տարսոն տարեցին զայնս հարամանեայն ։ Եւ եկին Հեթմեանք ամենայն տամբ եւ զաւակօք ի Տարսոն ։ Յայնժամ թագաւորն Լեւոն կալաւ զնոսա, եւ էառ զԼամբրոն առանց կռուոյ ․ եդ զՀեթումն ի բանտ ժամանակ մի ․ եւ ապա եհան, եւ նմա շատ պատուէր, եւ ընդունէր զնա սիրով․ եւ նա ծառայէր նմա հնազանդութեամբ ։ Դարձեալ յետ ամաց (ամաց ինչ) կալաւ զնա, եդ ի բանտ ․ եւ նա հազաւ ի հոն միակեցնակ ։ Եւ զնոյն թագաւորն առ ինքն ի բանտն ․ եւ թողութիւն արարին իրերաց ․ եւ եհան զնա թագաւորն, եւ ետ նմա զԳիրապարկն ։ Եւ անդ կեցաւ (նա) մինչեւ մեռաւ ։

Ի թուին 652 մեռաւ Տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ․ եւ թաղեցաւ յԱյրիվանքն ։ Ի նոյն ամի ժողովեաց թագաւորն Լեւոն շատ եպիսկոպոս, եւ եդին կաթողիկոս զտէր Յովհաննէս՝ Սսոյ եպիսկոպոսն, որ էր այր խնամուտն եւ առատ, եւ ազգանուն արքայակերպ, խոնարհ սրտի եւ նեղգաւոր, եւ անպաճոյճ անձամբ, այլ ի հագուստ անխոյժ ։ Զաղքատինս յոյժ սիրէր, եւ ոչ հրապարակէր զմնաս կարգաւորաց ․ շինանէր էր եւ տան յարդարիչ, եւ սխալից ուղղարարիչ յոյժ զօրեղ ․ քակեաց յեկեղեցական սպասուց բազում անօթս ոսկեղէնս՝ զարդարան սրբոյն յոսկւոյ եւ յարծաթոյ եւ յականց զարդարած, զոր Տէր Ներսէսն յառաջ էր շինեալ, եւ յետոյ Տէր Գրի-

գոր աւերածն փարթամացըց . եւ գրեաց ի վերայ զերկոցունց անուանն : Զմեծ խաչն ոսկեղէն զգարոն Վաղէն բարձեաց . եւ հանեաց զձոյլ ոսկի սուրբ նշանն Տէր Գրիգորիսի . եւ էառ ակունս եւ մարգարիտս շատ . բարձեաց զանկանակալն տուփ աւետարանին Տէր Գրիգորիսի, որ էր ակամբ և մարգարտով . բարձեաց զօրհնութի գլխոյ նախորդին Տէր Ներսեսի, որ չոր ոսկւով կարած էր, որ դէմ ձուլածոյն կանգնէր . բարձեաց զակնն և զքարինսն եւ զմարգարիտն ի գօտւոյ սուրբ սեղանին, զոր շինեալ էր Տէր Գրիգոր . էառ զմեծ լուսակալն արծաթի զոր շինեալ էր Տէր Գրիգորիս եւ կախեալ ի գմբէթ սրբոյն Գրիգորի . բարձեաց զկամարն Տէր Գրիգորի զոր շինեալ էր ոսկւով եւ արծաթով եւ մարգարտով եւ ակամբք : Այլ մի վասն գրելոյ մեզ դնէք մեղ . զի չէ թէ ի համբաւէ լուաք . այլ տեսաք եւ շօշափեցաք ձեռօք ի բանկըն, եւ լացաք ընդ այն փայելչութեան անզարդմեալն (65) : Այլ զբերդն շինութեամբ կարի ամրացուց, և զամէն եկեղեցին առ ինքն զգուշութեամբ զարձոյց : Էր սա ազգաւ Հեթմցի՝ որդի Կոստանդեայ՝ որդւոյ Օշնի :

Ի թուին 654 գնաց Լեոն թագաւորն ի վերայ Ասլանթին, և չկարաց առնուլ : Եւ եկն ի Կոստանդնուպօլիս Խաղաղ Շահն՝ որդի Խլիճ Ասլանին, եւ տիրեաց հայրենեաց իւր :

Զայսու ժամանակաւ գնաց Տէր Յովհաննէս կաթողիկոս առ թագաւորն Լեւոն. եւ ընդ վան Անտաքայի թագուհւոյն զոր ունէր թագաւորն՝ բանս բամբասանաց. եւ յոյժ բարկացաւ թագաւորն, եւ ետ սպանել չարք ի մերձաւորաց նորա. եւ զթագուհին իւր ձեռօքն ծեծեաց խիստ: Հայրն կարաց որդի բռնոյն իւրոյ Վասակայ Կոստանդին ապրծուցանել զնա ի ձեռացն կնամանց. զոր յղարկեաց ի գլնատ ի բերդն Վահկայն: Եւ ունէր ի նմանէ դուստր մի աղայ Ռիթայ անուն, զոր անուցանէր մայր թագաւորին տիկնաց տիկինն զՌիթայն. որոյ քէշառակ նորա օրհնութեամբ:

Ի թուին 655 եկն Տուկն Վենետկաց Գութն (66) եւ Ֆլանդրին (67). եւ առին զԿոստանդնուպօլիս ի Յունաց. եւ կոտորեցին եւ փախուցին զնոսա: Յայսմհետէ բարձաւ թագաւորութիւնն ի Կոստանդնուպօլսէ:

Ի թուին 657 ծնաւ Ամբատ գունդստաբլն թարգմանող պատմութեանս:

Եւ յորժամ առաւ Կոստանդնուպօլիս ի Հոռոմոց՝ փախեաւ իշխան մի Յոյն յայնկոյս. եւ տիրեալ կալաւ զՆիկիա եւ զԱնդրամիտն, զԵփեսոս, զԶմիւռնիա եւ զոր ի նոսա կայր բերդեր, եւ զՖիլադէլֆն եւ զՊիղաս. եւ թագաւորեաց նորօք, որ կոչեցան Լասքարի:

Ի թուին 659 գնաց Լեւոն թագաւորն ի Կիպրոս. եւ առ իւր կին զԿիպրոսայ թագաւորին քոյրն Զապէլ՝ կին իմաստուն եւ համեստ ։

Ի թուին 665 էառ թագաւորն Լեւոն զԱնտաք իմաստութեամբ, զի տեսեալ պարգեւօք խոստմամբ հաւանեցոյց զոմանս յիշխանացն. եւ նոքա բացին զդուռն գիշերին, յորում եմուտ շատ զօրօք ։ Իսկ ոմանք մտին ի կլայն եւ ամրացան, եւ յետ աւուրց եկին ի հնազանդութիւն ։ Եւ ի ժամանակս Լեւոնի ժողովեաց զօր սուլտանն Իկոնին. որ էր ի Սալջուքեանց (68), որ անուն էր Աղըտին Քայքայուղ (69) ։ Եւ ի ծերութեան Լեւոնի որ ցաւոտեալ էր ի նըկըրիաչն, եւ աւերեալ էր ձեռքն ու ոտքն, կամեցան քէն հանել վասն շատ ուժերոյն, զոր արարեալ էր Լեւոն թագաւորն իւրեանց, եւ առեալ էր զԱրակլի եւ զԼառնդա և Կեսարիոյ աշխարհն՝ զոր ի յառ էած, և դարձաւ ծախեց իւրեանց ։ Նա սուլտանն երեկ ապարեաց զԿապան բերդն. նա զպարոն Կոստանդին սպարապետն եւ զպարոն Աստանն պայլ թագաւորն Լեւոն եդ զօրագլուխ. որ առին զամէն Հայոց հեծեալն, եւ գնացին, իջան ի Տողական վերեւ ի լեառն ։ Եւ սուլտանն սկսաւ սերտ կռուել ի վերայ բերդին ։ Բայց պարոն Լեւոն՝ տէրն Կապնուն եւ այլ իշխանք որ կային ի ներս՝ ելան ի դուրս, ու զարկին իւրեանք ու զիւրեանց պաշերն ընդ այլ տարան

ու այրեցին զքաղաքն . ու այնով այրեցան զէտ քաջ մարդիկ : Եւ սուլտանն խորհեցաւ իջուցանել ի զօրացն ի դաշտ . և եկան, եկին առաւօտուն ի տեղի մի ի Տողական որ կոչի Խզաւ : Նա պարոն Կոստանդին գունդստապլն ընդդէմ գնաց, եւ եղարկ զիւրեանք իւր զօրօքն ու խառնեցաւ . ու պարոն Ասանի զօրքն չօգնեաց իւրեանց, հայնց որ չառ էր Թուրքն : Եւ ի տեղն առին ծառայ զպարոն Կոստանդին՝ զորդին Հեթմոյ, Լամբրոնին տիրոջն, որ էր իւր աներ, եւ զկեռասան՝ զՍիկոյ տէրն, զԱգիլ զՕշինց, եւ այլ իշխանք եւ ձիաւորք : Եւ եղեւ կոտորած ի զօրքն Հայոց . և տարան զամէնն առ սուլտանն ի Կոպան : Նա սուլտանն ասաց թէ՝ այս ինձ (չահ) հերիք է, եւ չէառ զԿապանն . եւ ելեալ գնաց յիւր աշխարհն. եւ եղ երկաթէ կապով զնոսա ի բանտ : Եւ անդ կացին (Նոքա) տարի մի եւ չորս ամիս : Նա թագաւորն Լեւոն զթագաւ յիւրեանք, որ զիւրեանք անուցեալ էր . եւ իւր (նմա) ետ զԼուլեայ եւ զԽառբեց զեան և զանսալիկ ծաղն Լօզասի, և էառ զիւր իշխանքն : Յետ մահուան թագաւորին Լեւոնի արար իւր փոխարէն Կոստանդին գունդստապլն հարխրապարակի եւ իւր զաւակն . զի լաւ է թագաւորի աղէկ ծոյս պահել քան զայլ հարստութիւն (70) :

Իսկ յետ մահուան թագաւորին եւ սպանման պարոն Ասանի մեռաւ սուլտան Ազլատին . եւ Նասաւ

իր եղբայրն Աբասին՝ այր խնամոտն և առատա-
բաշխ : Երբ զօրացաւ սա բազում զօրօք յամենայն
ազգաց Քրիստոնէից և Տաճկաց՝ էառ զԱտոմայ
Թոռնէն ի ձեռ Վարդէն զբերդն Կաղզուանս, և
զդուստր նորա ի կնութիւն յոչ կամաց . և վասն
քրիստոնէութեանն չհանդեաւ ի հետն ազգին : Էառ
զԽոտուրից երկիրն մինչ ի Մելտենից դուռն . բայց
զՄելտենիա Ռումիթեան Գրիգորն (71) պահէին օգնա-
կանութեամբ Հայոց : Իսկ պարոն Կոստանդին պայլն
զի խելօք էր՝ խնամութեամբ ամենայն զաւուքն . և
իր Թագաւորն էառ ի մերայն հարկ որ տայ ամէն
տարի հեծեալ ի ծառայութիւն չորս հարիւր մարդ :
և զինչ պիտոյր փամփուշտ օժանի՝ նա բերէր :

Եւ սուլտանին խորհելով թէ Կիլիկիա մօտաւոր է ,
առնուլ երբ ուզեմ , ապա թող երթամ յայլ դեհ
ինձ երկիր բռնամ , գնաց շատ զօրօք և էառ զԵզն-
կայն, և կորուս զայնոր սուլտանն : Անտի (գնաց) ի
յԱրզրում, և զայն այլ էառ, և զՄանծկերտ մինչ
ի Կարուց դուռն : Ապա դարձեալ անտի, և երեկ,
էառ զՄելտինի և զԽարբերդ և զՉմշկածագն և
զԱմիթ և զԾոփքն և մինչ Եփրատ կողէ, զամէնն
մերեց . և կորուս զսուլտանայքն, հայնց որ եղաւ, եհաս
Մորայ սուլտանն Անթափայ տիրոջն ի յօգն, ու չկա-
րաց իր առնել . խանգարեաց զամէնն ու փախաւ :

Ի սորա տէրութեանն եկաւ Թաթարին հաճրան

ու ճայնն, որ կու գայր ու կանոյր զվերի Թուրքաստանն, զբերդերն ու քաղաքներն. եւ երեկ մինչ ի Խորազմն : Եւ խանգարեաց զԽորազմ Շահն Տարպայնի, եւ փախեաց. որ գնայլին, անցան ընդ Ջահուն մեծ գետն, եւ նստան ի վերայ գետափին. եւ լծեց զխրեանք զամէն երկու գետամէջքն, որ է ընդ Ջահուն եւ ընդ Գեհոն մէջ. եւ է մեծ մայրաքաղաքն Սմրղանդ եւ Պուխարա եւ Քէշ եւ Նախշուալ եւ Քրմինա եւ շատ քաղաքք, զոր չկարացի ընդ գրով արկանել : Եւ ինքն Խորազմ Շահն կայր զեռ ջրած ի վերայ գետոյն. եւ կարծէր թէ զԽորասան եւ զինչ մեծ գետն կորէ՝ յայս դեհս մրկել : Նա Զինկիզ խանն որ գլուխ էր Թաթարուն, կալեաց ի վերայ նաւերով կանդարայնի, ու անցաւ ընդ Գեհոն ու երեկ, էառ զմեծ քաղաքն Սմրղանդ ի չորս օրն, և ի չորս ամիսն չկարաց առնել. վասն զի Սմրղանդն ի Թուրք լեզուն գէր քաղաք ասի. յիրաւի որ գէր էր և մեծ. և էառ այլ շատ քաղաքք :

Բայց պարտ է դառնալ ի Կիլիկիոյ զրոյցն և գրել՝ Զի պարոն Կոստանդին պայլս ժողովեաց զամէն եկեղեցականքն եւ զօրքն Հայոց եւ ասաց թէ « պարոնայք՝ դուք գիտէք թէ յինչ նեղութեան գոլի զախարհս ու զմեր պարոնին յետամնացքն, ու Աստուծով ինչքի յայս բերի. ու մեր պարոնի դուստր կարգման եղաւ. ամէնդ թագաւորվեցէք որ մեզ պա-

րոն բերեմք. զի ես ուզեմ որ իմ տան և իմ որդւոցն անդորրութիւն առնեմ »: Նա ամէնն թագաւորեցան շատ օրեր, եւ հայնց պատեհեցին՝ որ քան ի յայլ տեղաց՝ բերեն պարոն Ալաւդին՝ (72) զԱնտարոյ բրնձին որդին զՖիլիպն, զի ի մօտս է. եւ լաւ կարէ օգնել մեզ ի մեր ամէն կարիք :

Ի թուին 671 բերին Պէյմուն (73) որ հայենակ կենայր, ու զեկեղեցին և զսեղանն հայենակ տանէր, և զամէն մարդ յիւր խրատունքն պահէր : Երբ մեծացաւ եւ եղեւ քանի տարւոյ՝ նա իւր հօրն թագաւորով կուզէր որ ձգէր զՀայոց զամէն իշխանքն, և յիւրոցն դնէր ամենչափ՝ որ չկարացին ժուժել իւրեան. բռնեցին զինքն ի Թիլն եւ յաժառոյն ձգեցին, եւ արարին բերդարգել ուր մեռաւ : Եւ այլ պայլ դրին զպարոն Կոստանդին :

Ի թուին 675 ժողովեցան Տէր Կոստանդին կաթողիկոս և եպիսկոպոսք և իշխանքն ի Տարսուս, և դրին թագաւոր յորդեացն պարոն Կոստանդեայ զպատանին Հեթում. եւ տուին իւր կին զդուստր թագաւորին Լեոնի Զապէլ: Եւ եղև ուրախութիւն Հայոց. և եղին մեծ սէր ընդ Հռոմոց պապն, և ընդ Ալամանաց օնփրուն. եւ ընդ Ալաւոյն՝ սուլտանն Հռոմոց : Եւ յաւուրքս յայս շարժեցաւ դիւական բարկութիւն ի թագուհին Զապէլ. եւ ուզեց երթալ անմուլ զիւր մայրն յՕալիթլուն բերդն ի Սելեւկիա,

և գնաց, և խառնեցաւ ընդ Թագաւորն և ընդ ամէն Հայք ։ Նա պարոն Կոստանդին ժողովեց հեծեալ, ու գնաց, ի՞ջաւ առաջի Սելևկիոյ. նա սուլթանն վասնայ որ շատ կու ծախէր զինքն Սելևկիա, ու կու փախչէին ի յԱլայոյն սուլտանէն, նա ուզեց տալ զբերդն Թագուհւոյն ու սէր ունենալ ընդ Հայք ։ Եւ Փրեր-բեր (74) գրանն այս կերպովս ետ, և ասէ թէ «զբերդըս Լևոն Թագաւորն ետ մեզ. մեր չկարեմք ասել ընդ իւր գաւառն թէ Ե՛լ ի բերդէս. ապա մեր կու ելնենք. դուք առ՛ք զբերդն ու զինքն (75) » ։ Եւ այս ցեղ առին զՍելևկիա ու զԹագուհին ։

Ի յայս աւուրս երեկ Հալպայ սուլտանն շատ հեծելով ի վերայ Պաղրասայ. եւ չկարաց առնուլ ։ Ի այն ամ՚ ծնաւ Թագուհին Զապէլ զանդրանիկ որդին Լևոն ։

Եւ յայս աւուրս մեռաւ Թաթարն ի Հռոմք. նա սուլտանին մայրն էառ զիւր գաւառն, ու փախաւ ի Կիլիկիայս ։ Եւ Թաթարն յղարկեց ի հետ ի Հեթում Թագաւոր թէ՝ տո՛ւր զփախստականդ. թէ չէ՝ զո ամէն սէրն որ հետ մեզ դիր՝ նա սուտ է ։ Նա փախուցին որ Թաթարն չցուցէր յերկիրս՝ առին ։ Նա մեռաւ սուլտանն Քայ Խոսրով Շահն և ամէն Տաճկունք, ժողովեաց հեծեալ, եւ առաջնորդութեամբ պարոն Կոստանդեայ Լամբրոնի՝ տիրոջն, եկաւ ընդ Պապառոնին ըռան ի վայր, ու այրեաց զամէնն ։ Եւ

թագաւորահայրն սպարսն Կոստանդին ու Ամրատ գունդստաբլն եկին, մտան ի Տարսոն․ եւ թագաւորն իւր հեծելովն կայր ի յԱտանա ։ Թուրքն ողջեաց զՏարսոն․ իջան ի դարտն հետ գետին, գերեցին զամէն երկիրն․ եւ կեցան վեց օր․ եւ ապա ել ածին որ ընէին ընդ Կուկլկայ կապանն ։ Թագաւորն հեծելովն ի հետ ել, եւ թագաւորահայրն եւ Ամրատ գունդստաբլն (76), եւ հասին ի տեղ մի որ Մայծառ ասեն ։ Նա դարձան անթիւ շատ ի յետ ։ մեք զխալաք ու Աստուծով խանդարեցաք․ եւ կոտորելով վարեցաք ինչվի Պաւտանդէ ։

Նա յետ այլ մէկ տարւոյ, ի թուին 695 տարին շատ ժողովք, ու եկին, մտան ընդ Կուկլկայ կապանն երկու հարիւր եւ վաթսուն հազար մարդ․ եւ բոլոր պատեցին զՏարսոն․ Թագաւորահայրն եւ ես Սըմբատ գունդստաբլս մտաք ի Տարսոն ։ Եւ եթէ զամէն նեղութիւն բարձայ ու զկախ գրեալ էաք՝ նա կարի շատ էր լեալ ։ Հայնց որ ի ջրմտին դեշն ու ի ջրելին աղէկ նետընկէց մի փլուցին զպարիսպն․ շատ մեռան յերկուց կողմանց, բայց ի դրայէն՝ հարի բալաստանիկ․ զի ունէաք ընդ ներքս աղէկ ֆռանկի հարիւաւորք ։

Եւ ապա եկին դեսպան ի Թաթարէն՝ որ թողէին եղանել․ նա չէաք ի լսել․ վասն զի զքաղաքն աւան ունէին․ նա զայդ որ շատ է խնայել Աստուած ի

քրիստոնեայքն՝ զնոյն եւ յայնժամն . որ նստեալ էր սուլտանն Խիաթ Ատինն յիւր բերդն ի Կալոնոռոսն. ու կու խմէր՝ ըռկ ասայ « քռ՛վս քռ՛վս » ու մեռաւ : Նա ամիրայքն որ ի վերայ Տարսուսու կային՝ երբ լսեցին՝ նա ի գրոյց մտան ընդ թագաւորն, ու ուզեցին զՊաակոնա որ սիրով ի տուն երթային . նա թագաւորն երետ . որ ելան ու գնացին : Եւ չէաք խմացեր զսուլտանին մահն. զի կարէաք նեղել . յետ երկու տարւոյ գողացաք զՊաակոնա : Եւ ընդ կամքն Աստուծոյ մի ոք պարծիցի փախչել . զի որչափ ի վերայ մեր կային՝ կամ մի անձրեւ չեկաւ . երբ որ սէրն եղաւ՝ նա ի քսան օր գիշեր եւ ցերեկ չկտրեցաւ . եւ եղեւ ամէն աշխարհ մէկ ծով : Յայնժամն որ ելան հարիւր հազար մարդ աւելի ստով սպանին . եւ ջրախեղդ սատակեցան. շատ պիղծ կաք այրել խրխանդ՝ թէ չէաք երդուեալ :

Ի թուին 697 գնացի ես Սմբատ գունդստաբլն ի Թաթարն. և ի թուին 699 դարձայ առ իմ եղբայրն Հեթում թագաւորն :

Ի թուին 708 Հեթում թագաւորն էառ զբերդն Մոնդաս. և սպար ձիաւոր զիւր երկու որդիքն զԼեւոն ու զԹորոս :

Ի թուին 712 մեռաւ պարոն Օշին՝ Կոռիկոսոյ տէրն :

Ի թուին 715 էառ Թաթարն զՄելտինէ, զԱմիթ

եւ զՄուշայ . եւ ծնաւ Հեթում՝ աւագ պարոն : Ի յայսմ ամի եկաւ Հեթում թագաւոր զՄարաշ : Ի այն ամի առին զօրքն Մսրայ զՀեթում թագաւորին զորդին ծառայ՝ զպարոն Լեւոն . և զպարոն Թորոս՝ զեւր եղբայրն, սպանին :

Ի թուին 716 եկաւ Պալաղն (77) զԿոստանդնուպօլիս ի Ֆռանկնոյն :

Ի թուին 717 եկաւ Մսրայ սուլտանն զԱնտաք եւ զՃափն (78) : Ի այն ամի ազատեցաւ պարոն Լեւոն. եւ դրին կաթողիկոս զՏէր Յակոբ ի Մսիս :

Ի թուին 719 հանգեաւ ի Քրիստոս Հեթում թագաւոր : Եւ ի թուին 620 օծեցին թագաւոր զոր- 720
դին նորա Լեւոն :

Ի թուին 723 Պնտուխտար սուլտանն աւերեաց զՄսիսայ կանգարոյն ու գնաց մինչ ի Կոռիկոս :

Ի (79) թուին 735 մեռաւ Տէր Յակոբ կաթողիկոսն . եւ եդին յաթոռն զՏէր Կոստանդին պռնագործ (80) :

Ի թուին 737 ծնաւ պարոն Թորոս՝ որդի Լեւոն թագաւորի :

Ի թուին 738 մեռաւ Լեւոն թագաւոր . եւ նստաւ իւր որդին պարոն Հեթում . եւ վասն Տէր Կոստանդեայ սուտ վկայս բերեալ ձգեցին յաթոռոյն :

Ի թուին 739 դրին կաթողիկոս զՏէր Ստեփաննոս Հռոմկլայեցին (81) :

Ի թուին 740 Աշրաֆն ընջեաց զբրխտանեայքն ի Սեհլէն. եւ էառ զլեց քաղաք ։

Ի թուին 841 եկն Աշրաֆ՝ սուլտանն Մսրայ ի վերայ Հռոմկլային շատ զօրօք, եւ կռուեցաւ ի վերայ բերդին շատ օրեր. էառ զնա, եւ զամենայն սուրբ մասունսն որ անդ էին, եւ զաջ սուրբ Գրիգորի եւ զկաթողիկոսն եւ զեպիսկոպոսքն եւ զքահանայք եւ զվարդապետունք շատք ծառայ տարաւ ի Մսր ։ Եւ անդ մեռաւ կաթողիկոսն Տէր Ստեփաննոս ։ Կարծեմ թէ՝ յանիրաւ խրատուց եղեւ վասն Տէր Կոստանդեայ աթոռելոյն. զի այս ամէնս վասն նախանձու եղեւ ։ Եւ մեռաւ պարոն Օշին մարաջախտն (82)· եւ կարգեցին զՌիթայն, եւ տուին թագաւորութեան ախրոջն ։

Եւ ի սոյն աւուրս պարոն Հայոց Հեթում գնեց զաջն Լուսաւորչին եւ զամենայն մասունս ի յանօրինաց, եւ եբեր ի Սիս ։ Եւ դրին կաթողիկոս զՏէր Գրիգոր ։

Ի թուին 746 եղիր պարոն Հեթում թագաւոր Հայոց զՍմբատ՝ զիւր եղբայրն, եւ ինքն էառ զմէկ այլ եղբայրն պարոն Թորոս՝ զտէր Պապառոնին, եւ գնաց ի Կոստանդնուպօլիս ի քոյրն խուրեանց Ռիթայն ի տես ։ Եւ յորժամ դարձաւ՝ բռնեց Սմբատ զերկուսն եւ եդ ի բանտ ։

Ի թուին 748 եւ խեղդել Սմբատ զեղբայրն իւր

պարոն Թորոս ի Բարձրբերդ . եւ զպարոն Հեթմոյ աչքն խարել ի Մօլևոն :

Ի սոյն ամի մեռաւ եղբայրն պարոն Կոստանդին՝ տէր Կապնուն, ժողովեց հեծեալ, և փախոյց զՍմբատն . եւ եհան զաւագ եղբայրն իւր Հեթում . եւ հրամանաւ նորա բերին թագաւորեաց : Եւ յետ սակաւ աւուրց բռնեց զպարոն Կոստանդին պարոն Հեթում, և զՍմբատն եհան յերկրէ իւրմէ : Եւ յետ աւուրց եդ թագաւոր զորդին պարոն Թորոսին զողայն Լևոն :

Ի սորա աւուրքն կոտրեցին զօրքն Հայոց եւ պարոն Հոռմոց Խաղանձուխն զզօրքն Մարաց ի մօտ Այաս . որ էր թիւ հեծելին Մարաց չորեքտասան հազար այր :

Եւ մեռաւ Տէր Գրիգոր կաթողիկոս . եւ դրին զՏէր Կոստանդին Կեսարացին :

Ի թուին 756 սպան Պիլարղուն զողայ թագաւորն Լևոն եւ զչօրեղբայրն իւր պարոն Հեթում Անուարզոյ առջեւն . որոյ ողորմեսցի Քրիստոս :

Ի սոյն ամի կրակեր եղբայրն պարոն Հեթմոյ՝ տէրն Տարոնի՝ պարոն Ալինախն, գնաց առ Խարպանտա խանն, եւ եա սպանանել զՊիլարղուն . եւ էառ զվճար անմեղայն. և դարձաւ առ իւր եղբայրն Օշին :

Ի թուին 757 օծեցին թագաւոր Հայոց զՕշին ի Տարսուս քաղաք :

Ի թուին 758 մեռաւ պարոն Ալինախն. որոյ ողոր-մեսցի Քրիստոս ։

Ի թուին 759 ծնաւ թագուհին Զապէլ զորդի Օշին թագաւորին զԼեւոն. եւ ինքն հանգեաւ ի Քրիստոս ։

Ի թուին 765 ուղարկեաց, եբեր Օշին թագաւորն զերրորդ դուստրն Ըռէ (83) Ըռուպերտին. եւ պսակ-ւեցաւ ի Տարսոս ։

Ի թուին 767 եղաւ Խարամանն շատ հեծելով, եւ գերեաց զսահմանն Տարսոնի. եւ դարձաւ, էջ ի Բամբուլանի կանդարայն ։ Նա գունդն Կոռիկոսոյ պարոն Օշին երեք հարիւր մարդով հասաւ նոցա, եւ կոտորեաց զնոսա Աստուծով. և դարձաւ ուրախու-թեամբ ։

Ի թուին 769 հանգեաւ ի Քրիստոս թագաւորն Օշին ։ Եւ ի սոյն ամի եղեւ չմոր. զի զօրք Մսրայ աւերեցին զԿիլիկիայս ։ Ի թուին 769 կոտորեցին զօրքն Հայոց զզօրսն Մսրայ առաջի Բարկըարկու և ի սահմանս Այասու. եւ խոցեալ յանօրինաց մեծ իշխանն տէր Կանչոյն պարոն Կիօշին. և մեռաւ ։

Ի թուին 770 օծեցին թագաւոր Հայոց զնորա-բոյսն զորդի Օշին թագաւորին զԼեւոն. որոյ տայց սա Աստուած ժամանակս բազումս. և էառ (Լեւոն) իւր թագուհի զդուստրն Գունդին Կոռիկոսոյ պարոն Օշնի, որ էր պայլ Հայոց ։

Ի սոյն ամի եմուտ շատ զօրօք Հոռոմոց պարոն Տամուրտաշն ի Կիլիկիայ առ ի բառնալ զքրիստոնէութիւնն. եւ զբազումս գերեաց. եւ ել ամաչեցեալ եւ գնաց:

Ի թուին 771 եկին զօրքն Մսրայ ի Կիլիկեցւոց յաշխարհն ի վերայ քաղաքին որ կոչի Այաս. եւ պաշարեցին զնա, եւ առ ին զնին զայն. եւ բազում քրիստոնեայս գերեցին: Եւ զկնի երկոտասան աւուր շատ ազգեր հնարիւք եւ բազմիւք մարտեան ի վերայ Ճգրին: Նա բեկեցան զլխաւորք տեղւոյն, գաղտ ի գիշերի մտան ի ղալէքն (84) Կիպրոսոյ տէրոջն, որ և եկեալ էին իւր հրամանօք յօգն քաղաքին, եւ նաւով փախան՝ ոմանք ի Կիպրոս, եւ ոմանք ի Կոռիկոս: Եւ զկնի այս աւերածոյս եկին, իջան ի գետեզրն որ կոչի Ջահան. և հրաման տուեալ զօրացն յարձակիլ առ ստորոտ լերանց աշխարհին՝ շատք գերեցին: Իսկ զօրք Թագաւորին Լեւոնի սրտախոց եղեն ընդ աւերումն երկրիս. քիչ մի մարդով գնացին ի վերայ իջեւանի նոցա, և արարին խիստ կոտորած: Իսկ հեծեալն որ իջեալ էր առջև կամոյ՝ կամուրջ կապեալ էին նաւերով ի վերայ գետոյն. իմացան զգալ զօրացն մեր, եւ անցան յայս կողմն անհամար շատ: Իսկ զօրք մեր փախեան. դարձան յետս առաջի Մսրայ իւրեանց զօրագլխովն. և անօրէնքն ի յետև. և զբազումս սպանին: Մեռան յայն օր յէշ-

խանայն Հայոց պարոն Հեթում՝ Զկնոցին տէրն և իւր եղբայրն պարոն Կոստանդին և պարոն Վահրամ Լոռիկ, պարոն Օշին՝ մարաջախտն որդին. և ձիաւոր քսան և մի, և փոքր մարդ շատք, որոց ողորմեսցի նոցա Աստուած :

Ի սոյն ամի 771 մեռաւ Տէր Կոստանդին Կեսարացին կաթողիկոսն : Եւ ի սոյն ամի ի տօնի Ծննդեան Քրիստոսի դրին կաթողիկոս հրամանաւ թագաւորին Լեւոնի եւ շատ եպիսկոպոսաց զՍսոյ եպիսկոպոսն զՏէր Կոստանդին Լամբրոնացին :

Ի թուին 774 հանգեաւ ի Քրիստոս մանուկն պարոն Հեթում. եւ եթող մեծ սուգ հօր իւր պարոն Օշնի՝ Կոռիկլայ Գունթին :

Ի թուին 775 մեռաւ կաթողիկոսն Տէր Կոստանդին Լամբրոնացին :

Ի թուին 776 դրին կաթողիկոս զարհի եպիսկոպոսն Անաւարզայ զՏէր Յակոբ ի Սիս՝ զեղբօրորդի Տէր Գրիգորի՝ տուղք երիցանց : Յորժամ մեռաւ Տէր Կոստանդին կաթողիկոսն՝ նա տարան ի Դրազարկն եւ բացին զհողքն Տէր Կոստանդին Բարձրբերդցի կաթողիկոսին . նա գտան զշուրջառն փտած, եւ ըղպալլին(85) խայտնեին չէն, և զզաւազանն և զմազն և ոսկր ամենեին չգտան. և փառք տուին Աստուծոյ որ առնէ սքանչելիս ի սուրբս :

Ի թուին 777 ամբարիշտ պարոն Հասանոյ Տամիր-

տուն ի հնարաւք փախեաց ի զօրաց Խանին Մուղալոյ · փախեաւ եւ գնաց առ սուլտանն Մսրայ Մէլիք Նասրն · եւ կամէր նովաւ կռուել ընդ ազգն իւր եւ ընդ Թագաւորն Հայոց Լեւոն ։ Նա Աստուած խափանեաց զինքն եւ զհամախոհք իւր ։ Եւ յետ ութ ամաց եսպան զինքն սուլտանն · եւ զգլուխն յուղարկեաց առ Պուսայխտ Խանն ։

Ի թուին 778 Յունվարի քսան եւ վեցն յանկարծ ատաբեաց պատանին Լեւոն՝ Թագաւորն Հայոց, իշխանք ասկաւ հեծելով վասն բանից Գունդլին Կոսիկայ եւ իւր եղբօրն ։ Եւ զխաղեցան յԱստանոյ ատեմանքն Գունդլին, որ առ Թագաւորն երթայր հինգ մարդով. եւ բռնեցին զինքն եւ դարձուցին յետ, եւ զինք յորդելք ի յեկեղեցին սուրբ Մօրօթու ի մօտ Աստանոյ ։ Եւ գնաց հեծեալն ու բռնեց զեղբայրն Գունդլին ի գեղն տղայ Լեւոնին զգունդստաբլն, եւ բերին յԱստանոյ . եւ ի մէկ օրն սպանին զերկուսն ։ Պատճառ զայս գրին թէ՝ յետ մահուան Օշին Թագաւորին շատ բերդեր ապրանք առին, որ չէր իւրեանց աւանդեալ ապրանք . և այլ շատ բան ասացին փոքր մարդիկն վասն նոցա, մինչև սպանել տուին . որ զճշմարիտն Աստուած գիտէ ։ Եւ Լեւոն Թագաւորն անմեղ է ի նոցա արենէն. որոց ողորմեսցի նոցա Աստուած . եւ պահեսցէ երկար ժամանակաւ զԹագաւորս մեր զԼեւոն ։

Ի թուին 779 եկն շատ անձրեւ ընդ ամէն աշխարհս և եղեւ բազում գետեր. և ի նոյն աւուրս Նոյեմբերի տասն և վեց ի Կիպրոսայ կղզին վրայ մեծ խանդամն հեղեղով. և տարաւ զԼեւքօսիոյ քաղաքին մի մասն և կորեան ոգիք աւելի քան վեց հազար :

Ի թուին 780 եբեր թագաւորն Հայոց Լեւոն զդուստր թագաւորին Սիծիլոյ զՌուէֆոր իւր թագուհի, որ է կին համեստ եւ խմաստուն . որ տացէ Աստուած թագաւորին մերոյ եւ թագուհւոյն ժամանակս բազումս . եւ տեսցէն զորդիս որդւոց իւրեանց . ամէն :

Մեծին Անտիոքայ հրամանաւ պատրիարքին աթոռոյն են այս վիճակքս :

Կաթողիկոսք և մետրապօլտեր և առաջին եպիսկոպոսք որ են կաթողիկոսք, եւ եպիսկոպոսեր, եւ գաւառանք սոցա : Կաթողիկոս Վրաց տանն : Կաթողիկոս Իրենապօլսի որ է Բաղդատ : Կաթողիկոս Ըռօմի Կիրիօս (86) որ է Պարսիկք : Մետրապօլտեր են այս . Արոյն (87) ունի եպիսկոպոս երեքտասան : Տարսուս ունի եպիսկոպոս եօթն : Ուռհա ունի եպիսկոպոս մետասան : Համս ունի եպիսկոպոս եօթն :

Երապօլիս ունի եպիսկոպոս ութ : Պարէն ունի եպիսկոպոս իննևտասն : Անաւարզայ ունի եպիսկոպոս ինն : Սելևկիա ունի եպիսկոպոս քսան և չորս : Դանչի ունի եպիսկոպոս տասն : Ամիտա որ է Մելտինի ունի եպիսկոպոս տասն : Տրապօլիս ունի եպիսկոպոս չորս : Գամրէժ ունի եպիսկոպոս եօթն : Համս ունի եպիսկոպոս չորս : Պերութ ինն : Երապօլիս որ է Պաղպաք Լառիկն (ունի) զՏար, Սամօսատ որ է Ամիսոն, Կիոս, Մարտիրուպօլիս, Մսիս, Ատանա եւ Բանպօլիս : Առաջին եպիսկոպոսեր որ են փոքր կաթողիկոսք . 1 Խալքիս . 2 Ղաւլալա . 3 Սելևկիա ի Համին է . 4 Նազարէթ . 5 Եապալթաս . 6 Երմանապօլիս . 7 Ղաւուզա . 8 Սալամիս . 9 Վարկուսս . 10 Ջրասուս . 11 Տանաւլալայ :

Մեծ կաթողիկոսք մետրապօլտեր՝ երկոտասան . փոքր կաթողիկոսք՝ մետասան : Գաւազանքն է . Հռոմայ աթոռն սուրբ Պետրոսի վիմին է, որում ետ Տէր զփականս արքայութեան երկնից եւ իշխանութիւն մեծ . եւ վերադոյն կարգեաց քան զամենայն առաքեալսն թէ՝ զոր կապես յերկրի, եղիցի կապեալ յերկինս . և զոր արձակես՝ արձակեալ յերկինս(88): Ի սորա հայրապետին առջեւ տանեն խաչ, և ի գաւազանի տեղ՝ ճոկան . զի հովուի օրինակ է :

Զորս պատրիարքութեան աթոռ եղաւ յաշխարհի հրամանաւ սուրբ առաքելոյն, զոր յետոյ սուրբ սին-

հոգւոյն առաւել հաստատեցին. որ է օրինակ չորեքկերպեան աթոռոյ Աստուածութեանն :

Առաջին աթոռն է Երուսաղէմին (89), յորում էր Ղուկաս աւետարանիչ : Յայսմ պատրիարքին առջեւ տանեն գաւազան. և դաստառակի տեղ կախի ի գլուխն եպիսկոպոսի կոնքեռն, որ գուշակէ թէ՝ առաջին եպիսկոպոսութիւնն յԵրուսաղէմ եղաւ . և այս եպիսկոպոսութեան նշան է :

Երկրորդն Անտիոք է, յորում էր Մատթէոս աւետարանիչ (90) : Ի սորա առջեւ տանեն խաչ ձողով, որ գուշակէ թէ՝ զխաչելեալն Քրիստոս յառաջ յԱնտիոք քարոզեցին :

Երրորդն Կոստանդնուպօլիս է, յորում էր Յովհաննէս յԵփեսոսէ. նա վասն կայսերութեանն անդ եղաւ աւագութիւնն : Ի սորա պատրիարքին առջեւ տանեն երեք մեծ մոմ ալխակ ի վառ. որ գուշակէ թէ՝ զԵրրորդութիւնն եւ զմի Աստուածութիւնն եւ զմիութիւնն ի յայսմ միձայն քարոզեցին և հաստատեցին սուրբ հայրն ի սուրբ ժողովանին ի Նիկիա, ի Կոստանդնուպօլիս և յԵփեսոս :

Չորրորդն Աղեքսանդրուն է, ուր էր Մարկոս աւետարանիչ. զոր յետոյ մեծ վարդապետն Աթանասիոս արիական ջանիւ հալածեաց զհերձուածողն : Յայսմ առջեւ տանեն գաւազան մէն, զի գաւազանն վարդապետի աստիճան է :

Հայոց կաթողիկոսն հրամանաւ սուրբ հայրապետին Հռոմայ Սեղբեստրոսի եւ պատրիարքին Կոստանդնուպօլսի Մետրոփանոսի, և այլ երից պատրիարքացն կամօք եղաւ (91)։ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն յաթոռն Թադդէոսի առաքելոյն (կարգեցաւ) կաթողիկոս ամենայն Հայոց։ Ի սորա աջն տանեն խաչ ձողում և գաւազան. (որ գուշակէ) թէ է եպիսկոպոսապետ և վարդապետ։

Հրամանաւ սուրբ Գրիգորի եղաւ սուրբ Յակոբ՝ Մծբնայ հայրապետն, պատրիարք Ասորւոց. զի վասն անուան հայրապետին Յակոբիկք անուանին։ Զոր չորս պատրիարքունքն եւ պապն Հռոմայ ոչ ընդունին բայց միայն Հայք։ Զոր Յոյնք սուրբ Յակոբայ մականուն Յակոբ Ծանծալոս ասեն։

Այլ գիտասջիք եղբարք՝ որ երբ կամենան հայրապետքն ժողով առնել վասն հաւատոյ կամ այլ ինչ բանի, նա երբ Երուսաղէմի եպիսկոպոսն չկենայ՝ չէ ընդունած ժողովն այն։ Զի զսուրբ ծննդեան ու զխաչելութեան և զյարութեան տեղապահութիւնն ունի. և ամենայն ինչ նորա հաստատի։ Թէ և ինքն մէն կենայ, նա կարէ տիեզերական ժողով առնել առանց այլ պատրիարքացն եւ պապուն. ու չկարեն հակառակել, զի յամենայն ժողովանին զԵրուսաղէմի եպիսկոպոսն բարձր նստուցանեն։

Զկնի մահուան Գագկայ՝ արքային Հայոց, եկին

յարևելից որդիք մեծազարմ իշխանին պարոն Ռուբէն եւ պարոն Կոստանդին, ու Աստուծոյ օգնութեամբն ի Մոլմնայ ու շատ մը ի Հոռմէն մեծ մասն աշխարհիս Կիլիկիոյ (առին), որ էր առաջին բերդ Վահկայն, ի թուին Հայոց 527 :

Անուանքն են Պարոնաց և Թագաւորաց Հայոց :

Պարոն Կոստանդին՝ ամս չորեքտասան : Պարոն Թորոս՝ իր որդին, ամս քսան ինն : Պարոն Լեոն՝ իր եղբայրն՝ ամս տասն : Յետ այսոր Պետփեսօժէն կայսրըն երեկ, էառ զաշխարհս, ու Աշնաա մելլքն ի հետ· ու երեք տարի խլած կեցաւ մինչև եկն պարոն Թորոս էառ զՎահկայն, որդի պարոն Լեոնի : Պարոն Թորոս՝ որդի Լեոնի, ամս քսան եւ վեց : Պարոն Ռուբէն՝ որդի Թորոսի, ամ մի : Պարոն Մլեհ՝ եղբայր Թորոսի, ամս եօթն : Պարոն Ռուբէն՝ որդի Ստեփանէի, ամս երկոտասան : Լեոն Թագաւոր՝ որդի Ստեփանէի, ամս քսան երկու : Ֆիլիպ Թագաւոր՝ ամս չորս : Հեթում Թագաւոր՝ ամս քառասուն եւ հինգ : Լեոն Թագաւոր՝ ամս ինն և տասն : Պարոն Հեթում՝ ամս ութ : Սմբատ Թագաւոր՝ ամս երկու : Պարոն Կոստանդին՝ ամ մի : Չորս տարի միջոց մինչ ի Լեոն Թագաւոր : Լեոն Թագաւոր՝ ամս

երեք ։ Օշին (92) Թագաւոր՝ ամս երեքտասան ։ Լեւոն Թագաւոր . պահեսցէ՛ զնա Աստուած ի բարի ամս հարիւր ։

Սպարապետքն են Հայոց ի Լեւոն Թագաւորէն ընդ այս ։

Պարոն Պաղտին ։ Պարոն Ապլղարիպ՝ տէր Կուտաֆոյն ։ Կոստանդին՝ աւագ պարոն ։ Պարոն Սմբատ գունդստապլ՝ տէր Պապեռոնին ։ Պարոն Լեւոն՝ իւր որդին ։ Պարոն Օշին Սինիջալն ։ Պարոն Հեթում՝ Կոռիկոսայ տէրն ։ Պարոն Կոստանդին՝ իւր որդին, տէր Լամբրոնին ։ Պարոն Ճուան՝ Սրոյ տիկոջ որդին ։

Մարաջախքն են ։

Պարոն Վասիլ՝ Վանեռոյն տէրն ։ Պարոն Օշին Լամբրոնացին՝ Մանձիշոյ տէրն ։ Պարոն Հեթում՝ իւր որդին ։ Պարոն Թորոս՝ Սմանակլին տէրն ։ Պարոն Սմբատ՝ Պինակլին տէրն ։ Պարոն Պաղտին Նղըրյի ։

Կայսերք Հռոմայ են ։

Յուլիոս Թագաւորն շինեաց զՀռոմ, որ էր հայր մօրն Աղեքսանդրու Մակեդոնացւոյ. եւ յետ 80 ամաց եմուտ կայսրութիւնն ի Հռոմ ։

Անուանք կայսերացն ։

Գայիոս՝ ամն 3 ։ Աւգոստոս՝ ամն 56 և կէս ։ Տիբերիոս՝ ամն 23 ։ Գայիոս՝ ամն 3 ։ Կղօդիոս՝ ամն 13 ։ Ներոն՝ ամն 13 ։ Վեսպասիանոս՝ ամն 10 ։ Տիտոս՝ ամն 5 ։ Դոմետիանոս՝ ամն 15 ։ Ներուաս՝ ամն 3 ։ Տրայիանոս՝ ամն 19 ։ Անդրիանոս՝ ամն 21 ։ Տիտոս՝ ամն 25 ։ Մարկոս՝ ամն 19 ։ Կոմոդոս՝ ամն 13 ։ Եղիոս՝ ամ 1 ։ Սեւերիոս՝ ամն 18 ։ Անտոնինոս՝ ամն 4 ։ Մակրինոս՝ ամն 19 ։ Աղեքսանդրոս՝ ամն 16 ։ Մաքսիմինոս՝ ամն 4 ։ Գորդիանոս՝ ամն 6 ։ Փիլիպպոս՝ ամ 1 ։ Դեկոս՝ ամն 2 ։ Գաղոս՝ ամն 2 ։ Վաղերիանոս՝ ամն 15 ։ Կղօդիոս՝ ամ 1 ։ Աւրեղիանոս՝ ամն 5 ։ Պրոբոս՝ ամն 6 ։ Կարոս՝ ամն 2 ։ Դիոկղետիանոս՝ ամն 20 ։ Կոստանդիանոս՝ ամն 34 ։ Կոստաս՝ ամն 35 ։ Յուլիանոս՝ ամ 1 ։ Յոբիանոս՝ ամիս 6 ։ Վաղէս՝ ամն 13 ։ Գրատիանոս՝ ամն 15 ։ Թէոդոս՝ ամն 16 ։

Արկադէս՝ ամս 32: Թէոդոս՝ ամս 37: Մարկիանոս՝ ամս 15: Զենոն՝ ամս 16: Անաստաս՝ ամս 27: Յուստինոս՝ ամս 9: Յուստինոս՝ ամս 39: Տիբերոս՝ ամս 8: Մօրիկ՝ ամս 23: Փոկաս՝ ամս 8: Հերակլէս՝ ամս 31: Կոստանդին՝ ամիս 4: Կոստանդին՝ ամս 10: Յուստիանոս՝ ամս 5: Յուստիանոս՝ ամս 10: Կոստանդին՝ ամս 20: Նիկեփոռ՝ ամս 30: Արտաւաւոր՝ ամս 17: Լեոն՝ ամս 6: Կոստանդին՝ ամս 5: Տիբերոս՝ ամս 10: Թէոփիլոս՝ ամս 30: Միքայէլ՝ ամս 20: Լեոն՝ ամս 28: Աղէքս՝ ամ 1: Կոստանդին՝ ամս 13: Ռոմանոս՝ ամս 4: Նիկեփոռ՝ ամս 7: Յովհաննէս Զմշկիկ՝ ամս 5: Վասիլ յաղթողն՝ ամս 49: Կոստանդին՝ ամս 4: Ռոմանոս՝ ամս 3: Միքայէլն՝ ամս 11: Կեսարոս՝ ամիս 5: Մոնոմախն՝ ամս 13: Թէոդոռն՝ ամս 2: Միքայէլ ալեւորն՝ ամիս 6: Կոմնենոս՝ ամ 1: Տուկիծն՝ ամս 8: Տիոժէնն՝ ամս 4: Միքայէլն՝ ամս 7: Վօտխանոս՝ ամ 1: Մեղեխանոս՝ ամս 6: Աղէքսն՝ ամս 36: Կալօժանն՝ ամս 18: Գեռփեռօժէնն՝ ամս 8: Կիռ Մանիլն՝ ամս 42: Անդրոնիկէն՝ ամս 30: Անգեղոսն՝ ամս 40: Լասքարի՝ ամս 21: Պալալօղն ի թուին 716 նստաւ թագաւոր: Անդրոնիկէ՝ թոռն սորա, որդի Կիր Աղէքսին, բռնաթեամբ տիրեաց թագաւորութեանն. եւ եղ ի բանտ զմեծ հայրն իւր զԱնդրոնիկէն: Այս եղեւ ի թուին Հայոց 776:

Կոստանդնուպօլսի Պատրիարքքն եւ յորժամ կա-տարեցան հաւատոց մինչ ի չորրորդ ժողովն :

Մետրոփանէս : Աղէքսանդրոս : Սուրբ Պօղոս խոստովանողն : Մակեդոն : Եւդոքսիոս : Դիմոփի-լոս : Նեքտարիոս : Սուրբ Յոհան Ոսկեբերանն : Ատտիկոս : Սիսին : Նեստոր : Մաքսիմիանոս : Պրոկղ : Փլաւիանոս : Անատօլիս : Սուրբ Գեր-մանոս :

Ի Հռոմայ շինութենէն մինչ ի մեծն Կոստանդի-նոս՝ ամս 514 : Եւ ի Կոստանդիանոս թագաւորէն մինչ ի թուականն Հայոց 779 է ամս 1033 . որ է ջամն ի Հռոմայ շինութենէն մինչ ի թուականն 779 ամս 1547 : Ի Քաղկեդոնի ժողովյն մինչ ի թուա-կանն 779 ամս 860 :

Ի թուին Հայոց 63 յարեաւ Մահմետ, եւ մոլորեցոյց զՄուսլմանքն : Էր կայսր յայն ժամանակումն Հերակ-լէս, եւ կաթողիկոս՝ Տէր Սահակ որ ի Խառան մեռաւ :

Ի յԱդամայ մինչ ի Քրիստոսի ծնունդն ամք 5500 : Ի ծննդենէն Քրիստոսի մինչ ի թուականն 779 ամք 1331 . ջամն է յԱդամայ մինչ ի թուականն 779 ամք 6837 : ՅԱդամայ մինչ ի Հայոց թիւն է ամ 6059 : Ի թուէն 779 ջումլի ամք 6838 : Ի ծննդենէն Քրիս-տոսի մինչ ի Հայոց թիւն է ամք 552 :

Ի թուին 772 գնաց Տէր Կոստանդին կաթողիկոսն առ սուլտանն Մսրայ․ եւ արար սէր եւ խաղաղութիւն․ եւ դարձաւ մեծ պատուով․ եւ երետ կաթողիկոսին երեք ձիաւոր այլ, որ ի հոն ծառայ կային, եւ այլ ծառայք ի փոքրագունից, եւ դարձաւ ի Սիս ։

Ի թուին 775 ի մայիսի 2 հինգշաբաթի ընդ լոյսն երիտասարդ մի կայր՝ եօթ ամ էր որ կոյր էր երկուաչօք․ գնաց անկաւ առջեւ Կուսին Աստուածածնին․ եւ լայր զի բժշկեսցի ։ Նա ընդ առաւօտն յայտնի երեւեցաւ Աստուածածին, ու կոչէր զնա եւ ասէր «Գրիգո՛ր Գրիգո՛ր՝ է՞ր կու լաս․ յորժամ կուրացար դու՝ է՞ր չեկիր առ խս որ բժշկեալ էի զքեզ» ։ Եւ նա ասէ «ոչ գիտէի զկարկ քո» ։ Եւ եդ սուրբ Կոյսն զձեռն, եւ ձեղքեաց զթարթիչքն․ նոր պտուղ չինեաց․ եւ կոլեալ փոքր չիշ եւ գեղղիկ՝ անցոյց զգեղդիրն յաչքն ։ Եւ առժամայն բժշկեցաւ, եւ տեսաւ յայտնի զսուրբ Կոյսն ծիրանազգեստ, եւ երկու հրեշտակ առաջի ։ Եւ ամենք որ տեսեալ էին զնա յառաջն թուխակն, եւ այժմ խաժակն եղեւ, եւ ամենայն բնակիչք քաղաքին եւ գաւառին տեսան, եւ գոհութիւն տուին Աստուծոյ օրհնելոյն յաւիտեանս․ ամէն ։

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ ։

Ցարեգրոց Սմբատայ սպարապետի ։

1. Գագիկ առաջին ոչ թագաւորեաց յամին Ն՛ որպէս յառաջ բերէ Սմբատ պատմիչն. այլ ի ՆԼԸ։

2. Գագիկ ոչ օծաւ յամի Նժ. եւ ոչ իսկ հրաւիրեցան ի հանդէս օծման նորա Փիլիպպոս՝ արքայն Աղուանից, եւ կաթողիկոսն նոյա Յովհաննէս ։ Այլ այս ամենայն եղեւ ի ժամանակի անդ գահակալութեան Աշոտոյ երրորդի, որ եւ յաթոռն յամի Ն. եւ օծաւ ի Նժ. եւ ի հանդէս թագաւորութեան նորա եկին արքայն եւ կաթողիկոսն Աղուանից . ապա իբր հարկ է կարդալ ի պատմութեանն Սմբատայ փոխանակ Գագկայ զԱշոտ, որ արդարեւ էր որդի Աբասայ. եւ սա՝ որդի երանելւոյն Սմբատայ ։ Տե՛ս զպատմութիւն Հայոց ի Հ. Մ. Զամչ. հատ. Բ. երես 836-837։

3. Այս է Նիկեփոռ Բ. որդի Վարդայ պատրկի՝ կոչի եւ Փոկաս ։ Ի տէրութեան Ռոմանոսի Բ. կարգեցաւ սպարապետ զօրուն Յունաց . եւ թագաւորեալ յամին 962, տիրեաց Կիլիկիոյ, Սիւրիոյ եւ Կիպրոսի . եւ սպանաւ յ969. ի Յովհաննիսէ Զմշկկայ ի սիրողէ կայսրուհւոյն Թէոփանեայ ։

4. Կրօներն, ուղղադաւան եւ կաւրոներն (խառըմ կամ կռուած) էին մալեալ ներքինի սպաշտօնեայք ի պալատան կայսերաց Բիւզանդիոյ :

5. Որպէս ասացաւ ի վեր անդր, ի ծանօթութեանն 3. Նիկեփոռ-Փոկաս սպանաւ յ969 թուին եւ ոչ ի 418 թուին Հայոց :

6. Դարձեալ շփոթութիւն : Զի՛ք առ Հայս Գագիկ անուամբ կամ այլ թագաւոր որ մեռեալ ի թըւականին Հայոց ՆԻ : Աշոտ զոր համարիմ վարեալ Սմբատայ փոխանակ Գագկայ, մեռաւ ի թուին Հայոց ՆԻԶ. եւ եթող ոչ երկուս որդիս՝ զՅովհաննէս եւ զԱշոտ . այլ երիս՝ զՍմբատ, զԳագիկ եւ զԳուրգէն : Իսկ եթէ Գագիկ անուամբ հարկ իցէ իմանալ զԳագիկ առաջին՝ յայնժամ զփոխման նորա դնելի է ոչ թէ յամի ՆԻ . այլ ի ՆԿԹ : Տե՛ս ի պատմութեան Հայոց. հատ. Բ. երես 896. արարեալ Հ. Մ. Չամչեան :

7. Պատերազմն ընդ մէջ Յովհաննիսի եւ Աշոտոյ, եւ հաշտութիւնն հանդերձ բաժանմամբ աշխարհին Հայոց եղեւ ի ձեռն Պետրոսի գետադարձի յամին 1020, եւ ոչ թէ Անանիայի, որ մեռաւ յամին 964 :

8. Ի ժամանակին յորում Սամանեան հզօրութիւն թագաւորէր ի Մաւարաւննահր եւ ի Խորասան՝ յարեաւ ընդդէմ նորա Բուայէհ ոմն՝ աղքատական ձկնորս, ի գաւառէն Դելեմաց (Դիլեման) : Երեքին որդիք նորա՝ Ալի, Հասան եւ Ահմետ, որք եւ կոչեցան Իմադ-Եդդաւլայ, Ռօքն-Եդդաւլայ եւ Մուէզ-Եդդաւլայ, մտին նախ ի ծառայութիւն իշխանին Գիլանայ . սայս

սակաւ առ սակաւ տիրեցին առաջինն՝ գաւառին Ցարսի (Կարս) հանդերձ Շիրակաւ մայրաքաղաքաւ, երկրորդն՝ Խաչաճանի, երրորդն՝ Գիրմանի և Բաղդատայ. որ և ընկէց յաթոռոյ զամիրապետն Մոկտաֆի եւ կացոյց ի նորա տեղի զՄոթի : Ադադ-Եդդաւլայ կալաւ զԴիար-Բեքիր, զԴիար-Մօզար, զԻրակ-Աջեմի, զՋօրջան և զՏաբարեստան :

9. Սակաւ մի ի վերոյ գնէ Սմբատ զորդիս Գագկայ՝ զՅովհաննէս-Սմբատ և զԱշոտ Գ. թագաւորեալ առաջինն՝ Անւոյ, երկրորդն Գրուց աշխարհին կամ լաւ եւս՝ հիւսիսոյ Հայաստանի : Այս ամենայն եղեւ յամի Տեառն 1020 : Աստանօր զՅովհաննէս Զմշկի կամ Կիւռ-ժան հայկազունի՝ կայսր Յունաց, որ թագաւորեաց յամէ 969 ց975. առնէ ժամանակակից նոցա, որ յայտնի վրիպակ է. ըստ որում Աշոտ Գ. թագաւորեաց գնէ 45 ամօք զկնի մահուան Յովհաննիսի Զմշկկայ :

10. Թերևս ի պատմական գրուցոց լուեալ, կամ ի մոռացութենէ մոլեալ՝ գնէ Սմբատ զթիւ զօրուն Հայոց առ Աշոտով 300,600, որ ոչ միայն անտեղի է, այլ եւ հակառակ վկայութեանց ամենայն հաւատարիմ, ժամանակակից եւ առուգապատում պատմագրաց մերոց : Տե՛ս նա և ի պատմ. Հայոց. հատոր Բ. երես 845. տպագր. Հ. Մ. Չամչեան :

11. Թիւ բովանդակ զօրուն Աշոտոյ Գ. հանդերձ օգնական գնդովն Վասպուրականի հազիւ թէ հասանէր յ80,000 կամ առ առաւելն ի 100,000. [illegible] իրի անճշմարին էր նմա առ Յովհաննիսի Զմշկկայ

զ80,000 ձիաւոր եւ 20,000 հետեւակ զօրս յօգնու-
թիւն ։ Ըստ հաւաստագոյն պատմչաց թիւ օգնական գնդին զոր ետ Աշոտ Յովհաննիսի Զմշկկայ էր 10,000։ Տե՛ս Նա և ի պատմ. Հայոց. հատ. Բ. եր. 845.

12. Օրինակն Պարոն Ոսկանի ունէր լոկ «կամ». իսկ մերն «ամ՛ր կամ» այս ինքն է պատրաստ կամ։

13. Յօրինակին Պարոն Ոսկանի «չապելով». ի մերն «փապուելով»։

14. Յօրինակին Պարոն Ոսկանի «սրոշպա-կումն». ի մերն «սրոշպատ ձկումն»։

15. Յօրին. Պարոն Ոսկանի «երեր զթագն ի տեղի իւր». ի մերն «երեր զթագաւորն ի տեղի իւր»։

16. Անանիա փոխեցաւ առ Քրիստոս յամին 964. այսինքն տասն և հինգ ամօք յառաջագոյն քան զցու-
ցեալ թուականն ի Սմբատայ։

17. Վահան կացուցաւ կաթողիկոս յամի Տեառն 965. և ընկեցաւ յաթոռոյն յ969. իսկ Յովհաննէս և Աշոտ, որպէս յայտ է, կացուցան թագաւորք յամին 1020։

18. Վահան յետ արտաքսելոյ յաթոռոյն յամի 969, եկաց այլ եւս ամս տասն, եւ մեռաւ յ979. եւ ոչ ի թուին Հայոց ՆԼԲ. որ համեմատի 984 թուին Քրիստոսի։

19. Յօրին. Պ. Ոսկանի «առ հայրապետութեան իւրեանց». ի մերն «առ հպարտութեան իւրեանց». զորոյ զատուցութիւն հաստատեն բոլորովին հետեւեալ բանքն։

20. Յօրին. Պ. Ոսկանի գրի նախ՝ Այօսխան ապա՝ Այօսխան, զոր չեղեւ մեզ հնար ստուգել :

21. Տէր Սարգիս հանգեաւ առ Քրիստոս յամի 1018. և Պետրոս գետադարձ նմին յաջորդեաց :

22. Վասն Բ. Թագաւորաց ամս 49 :

23. Յայս անուն կոչի ի Հայոց մին ի Համաստեղութեանց :

24. Ընդ մէջ Սմբատայ և Հ. Մ. Չամչեան վասն մահուան Աշոտոյ Գ. գոյ տարբերութիւն երից ամաց :

25. Ցաւ է ինձ լսել ի բերանոյ ազգային պատմագրի զքաղաքական անկումն մերոյ ազգի յետ մահուան Աշոտոյ Գ : Եւ արդարեւ ոչ ինչ պակասէր Հայոց ի ժամանակին յայնմիկ առ պահպանութիւն ազգային ինքնիշխանութեան իւրեանց եւ փառաց, բայց եթէ ոգի հայրենասիրութեան և ազատութեան, զոր իբրև տարագրեցին յանձանց՝ տարագրեցան եւ ինքեանք ի հայրենի աշխարհէ իւրեանց և անկան ի ծառայութիւն անարգ՝ թողլով մեզ իբրև ժառանգութիւն զհանապազորդեան հառաչանս եւ թախծութիւն սրտամաշ :

26. Թուի լինել աղաւաղութիւն Աբու-Սէֆէր կամ Աբու-Ջէֆէր անուան : Դարձեալ՝ յօրին. Պ. Ոսկանի « զմեծ մասն ». ի տեղի « զմեծամեծսն » :

27. Չիք ամենեւին տարակոյս թէ՝ Սմբատ շփոթէ աստանօր զՀրազդան ընդ Ախուրեան գետոյ : Որ ոք գիտէ զտեղագրութիւն Հայաստանի, գիտէ նա հաստատեաւ թէ Բջնի ոչ է առ Ախուրեան գե-

տով. այլ առ Հրապարակաւ, որպէս և բազում անգամ տեսանել դէպ եղեւ ինձ անձամբ զյիշեալ գետն Բջնեաւ հանդերձ :

28. Ցօրինակին Պ. Ոսկանի « և կրսեր որդին՝ իշխանն տղայ էր տարօք ». ի մերն « և կրսեր որդին՝ Իշխանիկն, տղայ էր տարօք »:

29. Ցօրինակին Պ. Ոսկանի « տայր Նմա հազար դեկան ». ի մերն « տայր Նմա հազար դահեկան »:

30. Հ. Մ. Չամչեան ի պատմ. Հայոց. հատ. Բ. երես 938. գրէ զայս անուն Տեղխարխ և Տեղարխի :

31. Ցօրինակին Պ. Ոսկանի « հարիւր վեց բեռն եղանց եղանէր ի տանէն ». ի մերն « հարիւր վեցկի եղանց եղանէր ի տանէն »: Գութան եւ վեցկի՝ կոչին գործիք արօրադրելոյ զերկիր, այսու տարբերին ի միմեանց. զի առաջինն ձգի յեօթն լուծ եղանց կամ գոմշոց. երկրորդն՝ յերից լծոյ, ուստի վեցկին նշանակէ որպէս թէ վեցեկի :

32. Զկնի Կոստանդին Մոնոմախի ոչ քենեկալն իւր՝ կիր Թոտոն Թագաւորեաց. այլ քենին իւր՝ Թագուհին Թէոդորա :

33. Պետրոս գետադարձ կալաւ զաթոռ կաթողիկոսութեան Հայոց՝ որպէս յայտ է, ամս իբր քառասուն :

34. Հ. Մ. Չամչ. ի պատմ. Հայոց. հատ. Բ. եր. 965. կոչէ զսա Գվինար :

35. Օրինակն Պ. Ոսկանի ունէր « եւ առէ ցթագաւորն ». ի մերն « եւ առէ Թագաւորն » այս ինքն Գագիկ ցՏուկին :

36. Բուն անուն նորա էր Նիկեփոռ Գ. (յաղթա-կիր) որ յետ առաջնորդելոյ ժամանակս ինչ ասիական զօրուն առ կայսերութեամբն Միքայէլի Է. խորհեցաւ թագաւորել. և օգնականութեամբ Սալջուկեանց տիրեալ Կոստանդնուպօլսի՝ թագ կապեաց անձին յամին 1078. և թագաւորեաց ցամն 1081. յորում ստիպեցաւ հրաժարիլ թողլով զաթոռ յունական պետութեանն Ալեքսի Կոմնենի. և մեռաւ յետ սակաւ աւուրց ի մենաստանի:

37. Ի բնագրին Ըռօրինի:

38. Մաժառատանն թերևս է անձոռնի տառադարձութիւն լատին բառիս Մայեօր դոմ:

39. Պ. Ոսկան ընթեռնու « Ապլսաթայն ». մեր օրինակըն ունէին « Ապլասթայն » որ է այժմեան Էլպիստանն:

40. Թուի լինել Բագուին՝ կամ Եդեսիոյ, որ ձեռնտուութեամբ Թորոսի և ռ. Նենգութեամբ յիշխանացն Հայոց՝ ի Վասլէ, յԱպլխարիպայ, ի Լիկոսէ և ի Կոստանդեայ, զգաստան իւրեանց:

41. Խաղի կամ Էլ Խաղի ոչ էր ամիրայ Պարսից՝ այլ մի ոմն ի զօրավարաց Մէլիք Շահի՝ արքային Պարսից. և թէ և զօրաց նորա ոչ համանէր ի հարիւր յառուն հազար. այլ առ առաւելն՝ յերեսուն հազար: Տե՛ս Նա եւ ի պատմ. Հայոց. հատ. 3. եր. 43. ի Հ. Մ. Չամչ:

42. Ոչ առ Լևոնիւ առաջնով և ոչ յառաջն մինչ երբէք զօրք Հայոց յերկիրն Մսրայ կամ Եգիպտոսի: Լևոն առաջին յետ կալոյ ի բանտի ուր արկանէին-

դաւթեամբ Բօղուէն՝ (զոր Հ. Մ. Չամչ. կոչէ Պէ-գլին) կոմսին Անտիոքայ, ետ նմա փրկանս անձին իւրոյ զքաղաքսն Մսիս, Ատանա, Սարվանդի քարն եւ դահեկանս 60,000. եւ ազատեցաւ. որ եւ իսկ եւ իսկ յետ ելանելոյ ի բանտէն՝ ժողովեաց զզօրս իւր և սաստիկ ասպատակաւ ոչ միայն աւերեաց և ա՛ռ վե-րստին զՄսիս, զոր համարիմ Սմբատայ կամ օրի-նակողաց նորին չփոթեալ ընդ Մոր. այլ եւ զբուն երկիրն Անտիոքայ:

43. Որ է Յովհաննէս Կոմնէն Պորփիւռօժէնետ (ծիրանածին), զոր մերայինքն անծանօթ տառադար-ձութեամբ Պերփեռուժէն գրել սովորեցան:

44. Նուիրակ կամ պատգամաւոր պապին:

45. Այն է կիր Մանուէլ՝ կայսր Յունաց, որ ցան-կայր միաբանութիւն եկեղեցւոյ առնել ընդ Հայս և ընդ Հռոմս:

46. Սպանիչն Ստեփանեայ համարի հասարակօրէն Անդրոնիկոս Եւփորբէն, որ պահապան էր փոքրիկ բերդի ինչ ի սահմանս Մարաշի:

47. Կիւրոս (*Cyrrhus*) կոչէր երբեմն քաղաքն կանգնեալ առ Որոնտ գետով. որ եւ համարեալ էր մայրաքաղաք Կիւրեստիք (*Cyrrhestique*)՝ հիւսիսային գաւառին հնոյն Սիւրիոյ կամ Ասորւոց:

48. Պայլ թուի ելեալ ի bajulus լատին բառէ: Առ ժամանակօք Ռուբենեան պետութեանն դեսպանք Վենետկոյ կոչէին բայլ կամ baïle: Առ Հայս Կիլի-կիոյ բայլ կամ պայլ նշանակէր խնամակալ կամ հոգաբարձու:

49. Թուի թէ Թորոսն եղեալ է ստացանօղ ի տեղի Թովմասու. վասն զի սակաւ մի ի վերայ գրէ Աբուլ-ֆարաճ թէ՝ Թովմաս մեռաւ. եւ ապա թէ՝ Թովմաս կարգեցաւ այլ. որ եւ ոչ տիրեաց աւելի քան տարի մի :

50. Ջամբռ, ուղիղ եւս չամբռ՝ է բառ գաղղիական. եւ նշանակէ սենեակ : Այս բառ երեւի նշանակել մթերանոց կամ գանձարան :

51. Յօրին. Պ. Ոսկանի « վասն քաջութեան ամանց ». ի մէջն « վասն քաութեան ». որպէս եւ իմաստն պահանջէ :

52. Բրինձն (prince) է բառ գաղղիական. և նշանակէ իշխան, թագաւոր :

53. Հ. Մ. Չամչեան ի պատմ. Հայոց. հատ. 3. եր. 152. համարի զՍուստամ որդի Խլիճ-Ասլանի Սալջուկեան՝ սուլթանին Իկոնիոյ : Սակայն, որպէս յայտ է, Սալջուկեանք ի Թուրքաց ազգէ էին եւ ոչ ի Թուրքմանաց :

54. Երուսաղէմ առաւ ի Սալահատինայ, ոչ ըստ անելոյ Սմբատայ ի ՈԼԸ ամին Հայոց. այլ ի ՈԼԶ :

55. Գոնդ կամ կոնթ փոխառեալ է ի գաղղիական լեզուէ՝ առ որս գրի comte. եւ առ մեզ կոմս թարգմանեալ է ի Նախնեաց. իսկ Հերի, որպէս ունէին երկոքին օրինակք մեր, է աղաւաղութիւն Հենրի անուան. որ արդարեւ ի ժամանակին յայնմիկ տեղապահութեամբ ունէր զարքայական աթոռն Երուսաղէմի, և կոչիւր Henri de Champagne.

56. Այն է Ռէյմոնդ՝ (Raimond III) անդրանիկ

որդի Բոհեմոնդի, (Bohémond) գաղղիացի իշխանին Անտիոքայ ։

57. Այս ինքն է արքեպիսկոպոս․ ոչ գաղղիաբանութիւն է, ոչ անգղիաբանութիւն. Վասնզի ըստ առաջնոյն կոչելի էր արշըվէք, ըստ երկրորդին՝ արչբիշոփ ։

58. Օնբրուէնն որոյ աղգականն լինի օնբրուն է; աղաւաղութիւն իմբերատոր լատին բառի․ յորմէ Գաղղիացիք արարին անփիրէօր, և Սմբատ՝ օնբրուն ։

59. Գայ առ Գաղղիացիս Արագօ անուամբ գերդաստան յորմէ ելանէր հռչակաւոր գիտնականն Դոմինիկ-Ֆրանսուա որ մեռաւ յաւուրս մեր ։ Մին ի գաւառաց Իսպանիոյ կոչէր Արագոն, որ յամի Տեառն 1034․ եղև գաւառ թագաւորութիւն ։

60. Է կրճատութիւն Հենրի կամ Հենրիկոս անուան, որպէս ասացաք այլուր ։

61. Թուի լինել կրճատութիւն Տանգրեդի յոր անուն կոչէր թոռն Ռոբերտի Գիսկարդայ և ազգական Բոհեմոնդի, և էր իշխան Սիկիլիոյ ։ Որդ ածեալ Նորմանդ Խաչակիրս յերկիրն սուրբ՝ եհար զՅոյնս ի սահմանս Վարդարայ և արար մեծամեծ քաջագործութիւնս յառման Նիկիոյ և Տարսոնի․ ժառանգեաց զաթոռ իշխանութեան Գալիլիոյ և Տիբերիադայ․ և հոգաբարձու կացուցաւ Եդեսիոյ և Անտիոքայ, ուր և մեռաւ ։

62. Բազում են այսու անուամբ տոհմք առ Գաղղիացիս իջեալ ի կարգէ հին ժամանակաց, առ որս դրի Jouffroy.

63. Անուն յոյժ հասարակեալ առ Եւրոպացիս միջին դարու : Գասանին եւ Ռոբերտ անուամբ իշխանք որ ի ժամանակի Խաչակրաց երեւելի հանդիսացան յարեւելս, որպէս Ռոբերտ Ա. մականուանեալն magnifique կամ le diable, դուքս Նորմանդիոյ. Ռոբերտ Բ. courte-Heuse (կարճատն), արխացեալ յաւուրն Երուսաղէմի. Ռոբերտ Գիսկարդ կամ Վիսկարդ. եւ Ռոբերտ Ա. դ' Արտուայ որ սպանաւ յԵգիպտոս յամի Տեառն 1250 :

64. Ստուգաբանութիւն անուանցս թուի մեծաւ մասամբ գաղղիական, մանաւանդ Լըբրընի (Lebrun)' զոր Սմբատ գրէ պրունն (թխագոյն). Կիլօմ դը Լէնէր ի Լիլ քաղաքէ Գաղղիոյ : Այս թէ ազգայինք սորա հայացեալ՝ կան, մնան ցայսօր ժամանակի ի Կիլիկիոյ :

65. Անպատեհ գործք Յովհաննիսի կաթողիկոսի զորոց պատմէ Սմբատ իբրեւ ականատես, անյիշատակ մնան ի պատմ. Հայոց արարեալ ի Հ. Մ. Չամչ :

66. Զկոստանդնուպօլիս ոչ դուքսն Վենետկաց առ. այլ կոմսն Ֆլանդրի Բոդուէն Թ. որ եւ կացուցաւ առաջին լատին կայսր յամի Տեառն 1204. որում հասարակապետութիւնն Վենետկի ձեռնտու եղեւ նաւուք :

67. Գունթն թուի ի կիր ածեալ Սմբատայ փոխանակ կոմսի :

68. Հարստութիւնն Իկոնիոյ կոչի ի մերոց Սելջուկեան : Թօղրուլ-Բէկ՝ թոռն Սելջուքի, եդ հիմն իշխանութեանս ի սկզբան մետասաներորդ դարուն : Ալփ-Արսլան եւ Մելիք-Շահ յոյժ ընդարձակեցին

զայն ։ Այս բաժանեալ յիշխանութիւնս Իկոնիոյ, Հալէպի, Դամասկոսի, Անտիոքայ և Մօսուլի, բարձաւ ի միջոյ յերեքտասաներորդ դարուն ։

69. Ուղղագոյն եւ՝ Ալա-էդ-դին-Քէյքապադ, զոր յոյն մատենագիրք կոչեն Քայ Խոսրով կամ Շահ Խոսրով ։

70. Համեմատեալ զոր ինչ գրէ Ամիատ ընդ պատմութեան Հայոց . հատ. 3. եր. 173. արարեալ Հ. Մ. Չամչեան ի մասին պատերազմին Ալա-էդ-դին-Քէյքապադի ընդ Լեւոնի Բ. մերս արքայի, գտանեմք ծանր ծանր տարաձայնութիւնս ։ Ամիատ ասէ թէ՝ Լեւոն ի պատճառս ցաւագարութեան և ծերութեան արգելեալ յանկողնի՝ Կոստանդին սպարապետն և Ասան բայլն մղեցին զպատերազմն զայն, յորում առաջինն սաստկապէս ի գլխի հարեալ թշնամեաց՝ վտանգեցաւ. եւ ի գերութիւն վարեցաւ հանդերձ որդովք. իսկ Ասանն առ նախանձու կամ առ երկիւղի չեղև բնաւ միջամուխ յայն մարտ . եւ ապա յաւելու թէ՝ Լեւոն Բ. աղաչեաց զիշխանս իւր յետ կալոյ նոցա ի գերութեան ամիս վեշտասան . իսկ Հ. Մ. Չամչեան գրէ թէ՝ մինչդեռ սուլտանն Իկոնիոյ պատաղեալէր պաշարմամբն Կապանի՝ Լեւոն Բ. արշաւեաց ընդ այլ ճանապարհ յերկիր նորա. և արար սաստիկ կոտորածս և քանդմունս, զորս իբրև լուաւ սուլթանն՝ եթող զամրոցն, դարձաւ յաշխարհ իւր եւ հաշտութիւն արար ընդ Լեւոնի փոխանակելով զգերիսն ։

71. Եկեալ ի hospitalis լատին բառէ՝ նշանակէ հիւրանոց ։ Hospitaliers անուանին գոյլին առ ժամանակօք

Խաչակրաց այլ և այլ կարգք, որոց յանձն էր խնամ տանել քրիստոնէից ուխտաւորաց, դարմանել զխօթս և զանցաւորս ։ Ի զինուորական կարգաց առաջի զոմանս երբ Լևոն յերկիր իւր տարաւ նոցա տեղի բնակութեան ։ Տաճարական (Templier) ան- ցեալն կանուխ հալածեալ յերկրէն իւրմէ յաղագս ինչ ինչ նենգութեանց նոցա. և գրաւեաց յարքունիս զկալուածս բերդ նոցա . իսկ Հիւրատեարք Սելևկիոյ կային, մնային բազում ժամանակս ի Կիլիկիոյ ։

72. Ֆիլիպ կամ Փիլիպպոս էր որդի Բոհէմոնդոյ մանկանւոյ՝ իշխանին Անտիոքայ ։

73. Պարոն Ռոպան ընթեռնու. ի պայման . մեք եղաք Պէյմուն (որ ըստ Գաղղիացւոց հնչի Բոհէմոնդ)՝ յոր անուն կոչէր իշխանն Անտիոքի՝ հայր Ֆիլիպի ։

74. Տարակուսանօք եղաք Փրեր բեր, որ և եթէ չիցէ frère père, այս ինքն է վանահայր, թերևս է աղաւաղութիւն Փրեր Բերդրանի, որ նշանակէ եղբայր Բերդրան ։

75. Դարձեալ հակառակութիւն ընդ Սմբատ և ընդ Հ. Մ. Չամչեան, յորոց առաջինն դնէ զկնի ամուսնութեանն զխոյս տալն թագուհւոյն Զապելի առ գաղղիացի ազգականս իւր ի Սելևկիա. իսկ երկրորդըն նախքան զամուսնութիւն ։ Պատմ. Հայոց հատ. 3. երես 194 ։

76. Սմբատ աստ զանձն ծնեալ ի թուին Հայոց ՈԾԷ. և ի ՈՀԴ, յորում լինելոց էր 18 ամաց՝ կոչէ զինքն Գունդստաբլ կամ սպարապետ ։ Եթէ պետութիւն Հայոց կարօտանայր յայնմ ժամանակի տանն և

եօթնամեայ ապարապետի, հարկ էր այնմիկ առա-ջէն անել զտասնամեայ զինուորս :

77. Միքայէլ Ը. Պալէօլոգ նախ տիրեաց թագա-ւորութեանն Նիկիոյ. ապա ա՛ռ զԿոստանդնուպօլիս յամի Տեառն 1261 հալածեալ անտի զԼատինս : Յետ նորա տեւեաց մինչ ցկէսն հնգետասաներորդ դա-րուն. և բարձաւ ի Թուրքաց :

78. Թաւ ի վնել Ջեբայլ կամ Ջիբիլ՝ հին Բիբլոս քաղաքն Ասորւոց առ եզերբ Միջերկրականին :

79. Ատանօր Պարոն Ռոկան յաւելու շարունա-կութիւն յայսմ : Մեք եղաք ըստ մերոց օրինակաց :

80. Մին յօրինակաց մերոց ունէր « սիրուն գոր-ծոյ » :

81. Մին յօրինակաց մերոց ունէր « համայեցին » :

82. Մարաջախտ՝ ուղղագոյն եւ մարաջաղ կամ մարաջախ, եղեալ յերկուց կելտական բառից՝ ի marc-ձի եւ ի cal-կալ ի վերայ : Առ հինս մարաջաղ նշա-նակէր պայտառ, առ յետինս՝ ապարապետ : Գաղ-ղիացիք գրեն և հնչեն այժմ maréchal, զոր ըստ կա-նոնաց լեզուի մերոյ թարգմանելի է ապարապետ կամ մարաջաղ. այլ ոչ մարաջախտ :

83. Մին յօրինակաց մերոց ունէր Ըռէ Ըռու-բերտ, միւսն՝ Ըռէ Ռօբերտ, որում զհետ գնացաք իբրև ուղղագունի, որ թաւ ի վնել roi Robert, արքայ Սիկիլիոյ, զորոյ էառ Լեւոն Ե. զդուստրն կնութեան :

84. Ղալէբն կամ ղալէր, այս ինքն՝ թեթեւըն-թաց նաւ :

85. Թաւ ի վնել սպալխումն Համշատան եկեղեցւոյ :

86. Որպէս թէ royaume de Cyrius կամ որ նոյն է՝ պետութիւն Կիւրոսի ։

87. Այս ինքն է Ասորիք կամ Սիւրիա, խորին Ասորիք ի մերոց կոչեցեալ ։

88. Երեւի թէ կրկնեն Մակիւայի ի բաց բարձեալ է ի Սմբատայ ի լոյս ընծայելոյ ի պարոն Ոսկանէ զամբողջ յօդուածս « որում եւ Տէր զփականս արքայութեան երկնից . եւ իշխանութիւն մեծ . եւ վերադոյն կարգեալ քան զամենայն Առաքեալս թէ « զոր կապես յերկրի . եղիցի կապեալ յերկինս , եւ զոր արձակես՝ (եղիցի) արձակեալ յերկինս » ։ Ապա գոլով մեր ի կտակաց կրկնեալ՝ անթլպատ պահեցաք զայն յօդուած , եւ հաւատարմութեամբ եդաք զոր ինչ էրն ի մեր օրինակս ։ Հայաստանեայց եկեղեցին չերկնչի յայտնել անձոռնի տրամաբանութեանց կեղակէս պատմագրի արտաք , որ առանց ի միտ առնելոյ զբուն խմաստ բանից Աւետարանին՝ տայ արքայն Պետրոսի եւ յաջորդաց նորին « զիշխանութիւն մեծ » . եւ կոյր զկուրայն հետեւելով կարծեաց ոմանց՝ ընծայէ արքայն Պետրոսի անհատաբար զոր ինչ բարբառեցաւ Տէրն հաւասարապէս առ ամենայն Աշակերտս իւր « զոր կապիցէք յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, եւ զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս » ։ Ամենայն բարեմիտ որ յետ ընթերցանելոյ զՄատթէոսի ԺԶ. 19. ընդ ԺԸ. 18. եւ ընդ Բ. Կորնթացւոց. ԺԱ. 5. կարէ ինքնին տեսանել զճշմարտութիւն վարդապետութեան մերոյ, եւ խորշել յանօգուտ խնդրոց ։

89. Եթէ բաց Սմբատայ առաջին յաթոռոյ պատ-

րիարքութեան էր Երուսաղէմին, երկրորդն՝ Անտիո-քայն, երրորդն՝ Կոստանդնուպօլսին, եւ չորրորդն՝ Աղեքսանդրուն, յոր կարգի ուրեմն էր Հռոմայն ։ Եթէ ի սակս Ղուկասու զնախապատուութիւնն տայ Սմբատ Երուսաղէմի՝ չնչին իմն է պարքն պատճառաբանութիւնս. զի նա իբրեւ առաքեալ ոչ էր ի թըւոյ մետասանից, եւ իբրեւ աւետարանիչ՝ ոչ յԵրուսաղէմ. այլ յԱնտիոք գրեաց զաւետարան իւր ։ Երուսաղէմ է եւ եղիցի առ յաւիտեան նուիրական յաչս Քրիստոնէից հաւատացելոց իբրեւ աթոռ երկնաւոր Թագաւորին, եւ իբրեւ սուրբ քաղաք, յորում հին եւ նոր կտակարանացն կատարեցան խորհուրդք. այլ ոչ այսպէս դատեալ առաջին տիեզերական ժողովն Նիկիոյ, որ զպատրիարքութեան իրաւունս չորեցունց եպիսկոպոսացն՝ Հռոմայ, Անտիոքու, Աղեքսանդրու եւ Եփեսոսի ետ միայն. ապա Կոստանդնուպօլսին յետ ժամանակաց յաւել զԵրուսաղէմին ։

90. Սուրբն Մատթէոս զաւետարան իւր ոչ յԱնտիոք գրեաց, եւ ոչ իսկ քարոզեաց անդ իբրեւ Առաքեալ կամ նստաւ իբրեւ եպիսկոպոս. այլ աւետարան նորա գրեալ է յԵրուսաղէմ ի լեզու եբրայեցի ։

91. Սխալի Սմբատ կամ շարունակողն իւր յաւելու թէ « Հայոց Կաթողիկոսն հրամանաւ սուրբ հայրապետին Հռոմայ Սեղբեստրոսի, եւ պատրիարքին Կոստանդնուպօլսի Մետրոփանոսի եւ այլ երեք պատրիարքացն կամօք եղաւ ». որ հակառակ գոլով առ հասարակ փաստական պատմութեանց քրիստոնէից, հակառակ է նա եւ ժողովական սահմանադրութեանց ազգին ։ Սուրբն Գրիգոր լուսաւորիչն՝ ինքն եւ ամե-

նոյն որդւոց իւր և թոռանց մինչև ցաւուրս Ներսիսի ամենեքին ձեռնադրեցան ի Կեսարիա . որով և ցուցին արդեամբ զառաջնութիւն աթոռոյն Կեսարիոյ և զկախումն իւրեանց դէթ ընդելեայն զայնմանէ: Ապարէն եթէ սուրբն Գրիգոր կարգեալ էր (որպէս գրէ Սմբատ) հրամանաւ Սեղբեստրոսի և Մետրոփանոսի կաթողիկոսի, հարկ լինէր, զի ինքն և յաջորդք իւր յեպիսկոպոսաց իւրեանց անտի ձեռնադրութիւն, որպէս սահմանեցաւ առ սուրբն Ներսիսի և տեւեաց ցայսօր յեկեղեցւոջ մերում . սակայն չեղեն այսպէս ինչ և չտեսան երբէք : Ըստ յառաջ բերելոյ Յովհաննու պատմաբան կաթողիկոսի Հայ միաբան ժողովով որոշեցին յառաջին ժողովն Աշտիշատայ զի եպիսկոպոսապետն իւրեանց ձեռնադրեսցի յիւրոց եպիսկոպոսաց և անուանեսցի պատրիարք և կաթողիկոս, որպէս Յոյնք և Լատինք պատրիարքին վասն իւրեանց եպիսկոպոսացն : Եւ ըստ անաչութեամբ նորա կացուցան արքեպիսկոպոսք Վրացն և Աղուանից և այլ մետրապօլիտք : Հ. Մ. Չամչեանն որ թարթափի դատել ամենայն ուրեք զանուն սպասիւ՝ կեղծէ այլ ինն առասպել. բառ որոյ Հայք վասն այնր կացուցին զսուրբն Ներսէս պատրիարք, վասն զի զխաչէին թէ՝ սուրբն Գրիգոր առեալ էր ի Սեղբեստրոսէ զիշխանութիւն պատրիարքութեան:

92. Ոչին թագաւորաց ոչ առել բան զերկասան ամս և զվեց ամիս :

—•—

Հետեւեալ նամակս, որ պակասէր յօրինակին Պ. Ոսկանի, գտաւ յերկրորդին օրինակս մեր, զոր և եդաք ի վերջէ ծանօթութեանցս ի տեղեկութիւն բանասիրաց ։

Առ Տէր Գրիգոր՝ այրն Աստուծոյ, եպիսկոպոսն Անաւարզայ, գրեցաւ նամակս հոգելից առ ի յՕշին՝ Տեառն Կանչոյ ։

Պարծանք իմ ի Քրիստոս՝ լուսոյ տեղի հոգւոյս [նուաստ,
Գլուխ պատկառելի փոխան զլխոյն տուեալ մեզ աստ.
Պետ վսեմական ի տանն Տեառն ամենիմաստ.
Հովիւ բանականացս առնող հոգւոյ զայլոցն աստ.
Տնտես հաւատարիմ պատուիրանացն կալ զգաստ,
Ի վերայ կալ ծառայից. տալեալ հոգւոց լինել նպաստ.
Ձկնորսականն որ ի ծփմանց՝ բռնեալ յաւէտ կրր [զգրաստ.
Ի պանդուխտ եկեղեցւոյ տալ ազգանի զբանն պատ-[րաստ.
Հովուին ամենեցուն զու զաւազան երկաթի հաստ.
Երբեւ զանօթ բրսի փշրել զապստամբեալն որ զան [ի զաստ.
Այս խրատել խմաստութեամբ, եւ ի չարէն պահել [ուրաստ.
Մինչ ի վերին ածել Սիոն եւ ի յերկնից մեծն աստ-[զաստ ։

Այսպիսի հռչակաւորանց աստուածազգեաց հայրա-
[պետոյդ՝

Որոց լուսաւորչին պատշաճաւոր երէց որդիդ՝
Նախ զգործն աւարտելով՝ եւ ապա զանուն հայրա-
[պետոյդ·

Տեառն Գրիգորի Անաւարզայ գլխաւորեալդ՝
ՅՕշին հնազանդ որդւոյ ընկալ զողջոյն իմ ընդ նա-
[մակիդ

Եւ համբոյր տիրաշօշափի և շնորհաբաշխ աջոյդ·
Մանաւանդ բուռն հարեալ զերկնագնաց գարշա-
[պարիդ·

Յերկիր խոնարհելով իբր Աստուծոյ իւր հրեշտակիդ·
Եւ մաղթեմ միշտ պահողին կալ ըստ կամաց բա-
[րեպարիդ՝

Արքայից կալ փորձութեան պարտողիդ,
Քննել զուղղութիւն քոյդ հօտիս հովուապետիդ·
Ես պահեալ կամ Արքայչին սուրբ աղօթիւք բարե-
[կամիդ

Արքայից պատահարաց որ ի բերման ժամանակիս·
Բայց եւ ես միշտ խնդրէի զողջութիւն կենաց
[վեհիդ,

Մարմնոյդ հարցանելով. ոչ երկնային մաքուր հոգւոյդ
Զի չէ փոյթ հոգւոյդ պհրեշտակաց զերազանցելդ·
Այլ զմարմնոյդ առողջութեան զի է ճշեալ պահե-
[ցալիդ·

Յաղօթից եւ ի պահոց, ի հսկելոյ ճգնաւորիդ՝

Երկնչիմ գուցէ լինել տկար զձեզ զառաքինիդ ·
Զոր յոյս իմ ի Քրիստոս ի գլուխն քոյ սուրբ անդամիդ՛
Անփորձ և անարատ զձեզ պահել զիւր արժանիդ·
Մի կալ ընդ գրուանաւ տկարութեան լուսոյ ջահիդ·
Այլ յաշտանակ փառաց դնիլ տալով մեզ լոյս պայ-
[ծառ արփիդ :
Արդ մաղթեմ աղերսանօք զիմ առ Քրիստոս բարե-
[խօսիդ,
Առնել զիս արժանի քոյին սրբոյ աջոյ գծիդ ·
Եւ յանձնեմ զիս պահելոյ բազկատարած սուրբ
[աղօթիցդ :

Մատանի յուղարկեաց Տէր Գրիգորի ի հետ թըղ-
թին . և գրեաց այսպէս :

Մատանիս այս շնորհաւոր ձեզ ի հրաւէր հասցէ ի
[Տէր ·
Ի դաշնակ այս ուխտութեան լինել Հայոց հովիւ եւ
[Տէր :
Ոսկիդ որ մանն առեալ զժողովուրդ քոյ ցուցանէր,
Եւ ակնդ պատուական զմաքրութիւնդ արտայայտէր :

Զտարեգիրս Սմբատայ տպագրեալ յամի 1856 ի Մոսկվա, ի տպարանի Վօլգէմարայ Գօթիէ, ի ձեռն Պարոն Ոսկանի Գէորգեան Յովհաննիսեանց Երևանցւոյ, համեմատեալ ընդ մեր օրինակաց՝ դնեմք զտարբերութիւնն ի ներքոյ ։

երես	տող	
1.	2.	« Ռամանոս ». ի մերն « Ռոմանոս » ։
2.	12.	« Փիլիպէ ». ի մերն « Փիլիպպէ » ։
3.	14.	« Ազատեցին զգաւառն զայն ». ի մերն « Ազատեցաւ գաւառն այն » ։
4.	11.	« Հարցանէր պատճառս ». ի մերն « Հարցանէր զպատճառ » ։
5.	4.	« Դարձան յիւրաքանչիւր տեղիս ». ի մերն « Դարձան իւրաքանչիւր ի տեղի իւր » ։
»	6.	« Թուին Հայոց ». ի մերն « Ի Թուականին Հայոց » գրեթէ ամենայն ուրեք ուր ի մերն գրի « Թուական » ի տպեալն դնի Թիւ ։
»	17.	« Զարարուեստ կինն ». ի մերն « Կինն չարարուեստ » ։

երես	տող	
6.	10.	« Ուղես ». ի մերն « Յուղես »:
7.	1.	Պակասի ի տպ. « Հայոց » Նի:
»	»	« Յովհաննիսի և Աշոտոյ ». ի մերն « Յովհաննիսի և Աշոտոյ »:
»	7.	Տպեալն յաւելու « էր »:
8.	6.	Տպեալն յաւելու « այրն »:
9.	14.	« Յերկեղէ ». ի մերն « Յերկիւղէ »:
10.	3.	« Խաղրբեր է ». ի մերն « Խաղաղբեր է »:
»	14.	« Մեհրան ». ի մերն « Միհրան »:
»	16.	« Ի գեղ մի ». ի մերն « Ի գեօղ մի »:
11.	1.	« Այարին զարմանալի կատարածն » ի մերն « Զարմանալի կատարածամնէին »:
»	3.	« Ահաւոր ու խափշիկ ». ի մերն « Ահաւոր և խափշիկ »:
»	5.	« Ուղէր զՎատակ ». ի մերն « Յուղէր զՎատակ »:
		Պակասի ի տպեալն « եւ խափշիկն գայր »:
»	7.	« Որ յերկաւս ». ի մերն « Եւ յերկաւս »:
»	22.	« Նեղելով ». ի մերն « Նեղեալ »:
13.	9.	« Կաշն և կարասի » ի մերն « Զրաշն և կարասի »:
»	9.	« Բնակեցաւ ի Կիլիկայս ». ի մերն « Բանակեցաւ ի Կիլիկիայս »:

երես տող

13. 18. « Որոյ Թիւ ». ի մերն « Որոյ Թիւ »:

14. 2. « Երկուց Թագաւորացն ». ի մերն « Եր-
կուս Թագաւորսն »:

» 3. « Կկղիկոյ ». ի մերն « Կկղիկկոյ »:

15. 5. « Կինն այլ ». ի մերն « Կինն են »:

» 7. « Եւ գնայ գնեղքին կողմամբ երկրի:
Գնայ յԵրուսաղէմ ». ի մերն « Եւ
գնայ գնեղքին կողմամբ երկրին յԵ-
րուսաղէմ »:

» 9. « Ազատեաց զամենայն քրիստոնեայքն ».
ի մերն « Ազատեաց զամենայն քրիս-
տոնեայսն »:

» 13. « Տաս զանձ՝ ոսկի եւ արծաթ ». ի
մերն « Տաս զանձ՝ ոսկի, արծաթ »:

16. 22. « Զաւետիքն ընկալաւ ի հրեշտակէն ».
ի մերն « Ընկալաւ զաւետիսն ի
հրեշտակէն »:

» 24. « Երկիր պագաք ». ի մերն « Երկրպա-
գեցաք »:

17. 10. « Զպատկերան Քրիստոսի զոր յետ ժա-
մանակի Հրէայքն խաչեցին ». ի
մերն « Զպատկերն Քրիստոսի զոր
յետ ժամանակաց Հրէայքն խաչե-
ցին »:

» 20. « Գոհութիւն տայցուք Աստուծոյ մե-
րոյ ». ի մերն « Գոհութիւն տայցուք
Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ »:

Երես	տող	
17.	21.	«Գրեալ». ի մերն «Եդեալ»:
19.	1.	«Ջեղ նշան». ի մերն «նշան»:
»	7.	«Ի սահմանսն». ի մերն «Ի սահ-մանան»:
»	8.	«Վանորեայքն». ի մերն «Վանո-րայք»:
»	19.	«Կամ». ի մերն «Սար կամ»: Այլ ինքն պատրաստ կամ:
»	21.	«Տապալելով». ի մերն «Վազուելով»:
20.	8.	«Վարէր ի հետ զԱմիրայն մինչ ի դուռն քաղաքին». ի մերն «Վարէր ի հետ մինչ մոյց զամենայն ի դուռն քա-ղաքին»:
»	9.	«Պողպատ կոճն». ի մերն «Պողպատ-ճկոճն»:
»	12.	«Երեր զԹագն ի տեղի իւր». ի մերն «Երեր զԹագաւորն ի տեղի իւր»:
»	22.	«Մատեալ». ի մերն «Գրդեալ»:
21.	8.	«Հրամանաւ Թագաւորայն». ի մերն «Հրամանաւ սրբ Թագաւորայն»:
»	9.	«Մախլուն». ի մերն «Մալլիան»:
»	12.	«Կուրապաղատին». ի մերն «Կիւրա-պաղատին»:
22.	5.	«Ամենայն ինչ». ի մերն «Ամենայն»:
»	8.	«Փախեան». ի մերն «Դարձան»:
24.	21.	«Ա. հայրապետութեան իւրեանց». ի

երես   տող

մերն « Առ հպարտութեան իւր-
եանց »:

24. 25. « Յաղօթարանն ». ի մերն « Յաղօթա-
րարն »:

25. 10. « Յուսէփ ». ի մերն « Յովսէփ »:

» 11. « Բայց նորա ». ի մերն « Եւ նորա »:

» 12. « Անդ գնալ ». ի մերն « Գնալ անդ »:

» 13. « Կլերիկոսքն ». ի մերն « Կղերիկոսքն »:

26. 1. « Եւ ցրցուցին ». ի մերն « Եւ ցուցին »:

» 3. « Ի գլխութիւն ». ի մերն « Ի գլխու-
թիւնս »:

29. 10. « Ջնաա ». ի մերն « Ջնա »:

» 14. « Ջառաջնորդն ». ի մերն « Ջառաջ-
նորդն »:

» 25. « Պաղակձիակ ». ի մերն « Պաղակ-
ծիակ »:

30. 17. « Մինչ գնայր ». ի մերն « Գնայր »:

31. 1. « Վրայ թագաւորին ». ի մերն « Թա-
գաւորին Վրայ »:

» 2. « Բերդին ». ի մերն « Մեծ բերդին »:

» 4. « Պանտանդ ». ի մերն « Պատանդ »:

» 6. « Բնակէր ». ի մերն « Բանակէր »:

» 8. « Թէ ինչ էին ». ի մերն « Ինչ ա-
նէին »:

32. 3. « Յիսուն և ութ ». ի մերն « Քառասուն
և ութ »:

Երես տող

32. 24. « Ամենեքեան ». ի մերն « Ոմանք »:

33. 19. « Որոց մինն սպան զմիւսն ». ի մերն « Յորոց սպան մին զմիւսն »:

» 20. « Տեղաց ». ի մերն « Տեղեաց »:

34. 10. « Ցորենն ». ի մերն « Ցորեանն »:

» 11. « Ի տագնապ էր ». ի մերն « Ի տագնապի էր ».

» 17. « Կուրապաղատին ». ի մերն « Կիւրապաղատին »:

» 22. « ԶՄիխայլն ». ի մերն « ԶՄիխայէլն »:

35. 23. « Ծուռն ». ի մերն « Ծուռ »:

36. 2. « Գայլայեալ հոլուայ ». ի մերն « Ի գայլայեալ հոլուայ »:

» 15. « Յերեկոյն ». ի մերն « Յերեկոյին »:

37. 7. « Աշարուեցին ». ի մերն « Առեցին »:

» 16. « Անհողինին ». ի մերն « Անհողին »:

» 18. « Զմեծ մասն ». ի մերն « Զմեծամեծան »:

» 22. « Խաւար ածեմ ազգիդ ». ի մերն « Խաւար ածեմ ի վերայ ազգիդ »:

39. 1. « Հաւանութիւն առնէր ». ի մերն « Դաւաճանութիւն առնէր »:

» 4. « Յղարկեց ». ի մերն « Յղեց »:

» 16. « Զչարախօսքն ». ի մերն « Զչարախօսն »:

երես տող

40. 6. « Նմա ». ի մերն « Նոցա » այս ինքն Վ. Լեւոն Սարգսի և Անձողին Դաւթի։

41. 21. « Յազգացն հարաւայնոյ ». ի մերն « Յազգացն հարաւայնոց »:

42. 2. « Արտաքս ելեալ ». ի մերն « Արտաք- սեալ »:

» 17. Պակասի ի տող. « զլուրն »:

43. 5. « Եւ կրսեր որդին՝ իշխանն՝ տղայ էր տարօք ». ի մերն « Եւ կրսեր որդին՝ Իշխանիկն տղայ էր տարօք »:

» 16. « Տայր նմա հազար դեկան »: ի մերն « Եւ տայ նմա հազար դահեկան »:

44. 19. « Թիկունս յօգնականութիւն ». ի մերն « Թիկունս օգնականութեան »:

47. 1. « Ձմեռնեայ ». ի մերն « Ձմերեայ »:

» 15. « Մեծք շինուածք ». ի մերն « Մեծ շինուածք »:

» 20. « Գեճնա ». ի մերն « Գուռնայ »:

48. 2. « Ի վրան նոցա ». ի մերն « Ի վերայ նոցա »:

» 20. « Տէլարխ ». ի մերն « Մելարխ »:

49. 6. « Ի մեծ տագնապ ունէր զքաղաքն ». ի մերն « Մեծ տագնապ ունէր զքաղաքն »:

» 15. « Հանին զաչք նորա ». ի մերն « Հանին զաչս նորա »:

երես   տող

49.   20. « Ի տեղ նոցա ». ի մերն « Ի տեղի նոցա »:

50.   6. « Զհետ պնդեալ՝ (մտին) սրով ի քաղաքն ». ի մերն « Զհետ մտան սրով ի քաղաքն »:

»   — « Ի սուր սուսերի մաշեցին զամէնն ». ի մերն « Մաշեցին ի սուր սուսերի զամէնն »:

»   21. « Զհամբաւս զայս ». ի մերն « Զայս համբաւս »:

»   22. « Եգ ». ի մերն « Եգիր »:

»   25. « Զաշխարհքն ». ի մերն « Զքաղաքն »:

51.   6. « Որ չզարտաւկէին եկեղեցիք Հայոց ». ի մերն « Որ չզատատարկէր եկեղեցին Հայոց »:

52.   14. « Երեք անգամ ». ի մերն « Երրորդ անգամ »:

»   15. « Եւ յերեք անգամն ». ի մերն « Եւ յերրորդ անգամն »:

»   18. « Գոչեաց յեկեղեցին ի ձայն մեծ, եւ դղրդեաց քաղաքն ». ի մերն « Գոչեաց եկեղեցին ի ձայն մեծ, եւ դղրդաց քաղաքն »:

53.   12. « Եկն ապա ». ի մերն « Եւ եկն »:

»   16. « Եւ նա գնաց բնակեցաւ ի տեղին՝ որ Քար գլուխ ասի ». ի մերն « Եւ նա

Երես տող

գնացեալ բանակէր ի տեղին, որ Քարդլուխ ասի »:

54. 3. « Երէց մի գտաւ Թէզմ՝ ի քաղաքն ». ի մերն « Երէց մի գտաւ ի քաղաքն »:

» 5. « Առաջին քարն եղարկ զնա ի խողակն ». ի մերն « Յառաջին քարն եղարկ զնա ի խողակն »:

55. 10. « Ուզէր սպառն Վասէն ». ի մերն « Ուզէր ի սպառն Վասէն »:

» 21. « Կէր Թոտոն ». ի մերն « Կիր Թո- տոն »:

56. 8. « Գլինար անուն ». ի մերն « Գլինիեար անուն »:

» 12. « Իջան ». ի մերն « Իջին »:

» 19. « Համիր յոգն մեղ ». ի մերն « Համիր յոգնութիւն մեղ »:

58. 3. « Բոլորապատեցին ». ի մերն « Բոլոր պատեցին »:

» 7. « Եւ ոչ որ ողորմէր կամ ծերի խնա- յէր ». ի մերն « Եւ ոչ որ էր որ խնա- յէր կամ ծերի ողորմէր »:

» 8. « Թամթախեալ յարեան ճապաղիս ». ի մերն « Թաթաւեալ կայլին յարեան ճապաղիս »:

» 17. « Որ ըստ իւրեանց չար եւ անիրաւի բնութեանն ». ի մերն « Որ իւրեանց չար և անիրաւի բնութեամբն »:

Երես	տող	
58.	21.	«Որպէս բազա զերամն կաքաւոյ». ի մերն «Որպէս բաղէ զերամ՝ կաքաւոյ»:
»	23.	«Սահմանեցին ի տեղ». ի մերն «Սահմանեցին ի տեղի»:
59.	7.	«Զընտանոյ». ի մերն «Զընտանած»:
»	22.	«Զխրբեանք». ի մերն «Զխրբեանս»:
»	25.	«Զայսու ժամանակաւ». ի մերն «Ո՛ և զայսու ժամանակաւ»:
60.	19.	«Թըլխանց եւ Արկնի». ի մերն «Կամախոյ և յԱրկնի»:
»	21.	«Արպասլան». ի մերն «Ալպ ասլան»:
67.	16.	«Զոր յառաջ էին սարել». ի մերն «Զո՛ր յառաջ սարել էին»:
»	24.	«Թալթնել». ի մերն «Թալանել»:
70.	5.	«Զգեստ արեգակի». ի մերն «Հանդերձ արեգակի»:
»	7.	«Փորեցին զաչսն». ի մերն «Փորեցին զաչս նորա»:
71.	4.	«Զմելեսի». ի մերն «ԶՄելխոխանոս»:
»	13.	«Անտաքու». ի մերն «Անտիոքու»:
»	21.	«Այս եղև». ի մերն «Այսպէս եղև»:
72.	4.	«Արծխասու». ի մերն «Արժխասու»:
73.	23.	«Զօրքն». ի մերն «Նաև զօրքն»:
74.	16.	«Մինչև». ի մերն «Այնչափ»:
»	18.	«Երարծ». ի մերն «Երեկ»:

Երես   տող

75. 1. « Ի թուին ՇԾԷ ». ի մերն « Ի սոյն թիւ »։

78. 1. « Անդ էր ». ի մերն « Անդ եղաւ »։

» 10. « Խաչ-գիւտին ». ի մերն « Գիւտխաչին »։

» 12. « Հեծեծային ». ի մերն « Հեծծային »։

» 15. « Ոսպան ». ի մերն « Ըռասպան »։

79. 14. « Ընդ իրեար ». ի մերն « Ընդ իրեարս »։

80. 10. « Պետուկին ». ի մերն « Պայմանոցն »։

84. 3. « Պատկեաց ընդ դուստրն ». ի մերն « Պատկեաց ընդ դուստրն իւր »։

85. 24. « Ի գոմչէ ». ի մերն « Ի կումզէ »։

» » « Խայտառակ խարանեալ գնաս ». ի մերն « Խայտառակեալ, խարանեալ գնաս »։

86. 18. « Տէր էր ». ի մերն « Տիրէր »։

» 22. « Ուզէր ». ի մերն « Կուզէր »։

» 23. « Յարոյց ». ի մերն « Յարեցոյց »։

87. 9. « Իսկ կինն Ստփանէ ». ի մերն « Իսկ կինն Ստեփանէի »։

88. 12. « Ի թուին ՈՅԷ ». ի մերն « Ի թուականին ՈԺԷ »։

» 18. « Ի թուին ՈՅԸ ». ի մերն « Ի թուականին ՈԺԸ »։

90. 1. « Ընդ որում ». ի մերն « Ըստ որում »։

երես   տող

90. 15. « Ի զինուորութիւն ». ի մերն « Ի զին-ուորութեան »:

91. 1. « Այնոր ». ի մերն « Այնոցիկ »:

» 10. « Աշարիւ ». ի մերն « Աշարեաց »:

92. 5. « Վասն քաջութեան ոմանց ». ի մերն « Վասն քաւութեան ոմանց »:

93. 18. « Ու նա զհետ մնեալ ». ի մերն « Որև զհետ մնեալ »:

» 22. « Որ և գնացեալ էր որ գողնայր ». ի մերն « Ուր և գնացեալ էր որ գողա-նայր »:

» 23. « Խառ գողութեամբ Պարոն Լևոն զՊռակլոնս . և սպան ի ներս երկո-տասան մարդ ». ի մերն « Գողա-նայր Պարոն Լևոն զբերդն Պռակա-նայ . եւ սպան ի ներքս զերկերիւր մարդ »:

95. 19. « Վարել զհայրապետութիւնս զէտ ար-ժանն է ». ի մերն « Վարել զհայրա-պետութիւնս որպէս արժանն է »:

96. 4. « Ճամանակ մի ». ի մերն « Առ ժամա-նակ մի »:

100. 12. « Պաղըրու ». ի մերն « Պաղրաց »:

» 13. « Արևգոյն ». ի մերն « Արագոյն » որ է անուն գաղղիական:

» 17. « Անէոյն ». ի մերն « Աչէոյն »:

երես տող
101. 3. « Տօղականն ». ի մերն « Տօղկան »:
» 9. « Մոլխմնին ». ի մերն « Մոլչմնին »:
» 12. « Բարուրան ». ի մերն « Պապուռան »:
» 14. « Կատտան ». ի մերն « Կատտանց »:
» 18. « Վեռկխայ ». ի մերն « Վօռկխայ »:
» » « Խռաամփ ». ի մերն « Խռամփ »:
102. 8. « Ըռուձերուը Մութն ». ի մերն « Ռու-
ձեր Տմուռն »:
» 10. « Կիլամոլին ». ի մերն « Կիլոմ ուը
Լին ». ադնուական դերդաստան
Գալղխայւոյ:
» 23. « Զչարան ». ի մերն « Զչարխան »:
103. 14. « Լամրուն ». ի մերն « Լամրրոն »:
» 16. « Տառ դեղերը ». ի մերն « Տառ
դեղեր »:
104. 24. « Ջուլածոյան ». ի մերն « Ջուլածոյն ».
այս ինքն է ծուլածոյ:
105. 5. « Ոսկւով, և մարգարտով և ակամբք ».
ի մերն « Ոսկւով եւ արծաթով եւ
մարգարտով և ակամբք »:
106. 5. « Տուկն Վենտիկայ Գութն եւ Ֆլանտ-
րըն ». ի մերն « Տուքն Վենետ-
կայ Գութն և Ֆլանդրըն »:
107. 12. « Տօշականն ». ի մերն « Տօղականն »:
108. 4. « Տօշակն ». ի մերն « Տօղակն »:

Երես տող

108. 7. « Պարոն Աստանիրի ». ի մերն « Պարոն Աստանի ». որ է յատուկ անուն, որպէս գրի ի վերոյ :

» 8. « Զօգնէր ». ի մերն « Զօգնեայ »:

» 12. « ԶԱսփղ Լօրանց ». ի մերն « ԶԱսփղՕրանց »:

109. 14. « Թագւորն ». ի մերն « Թագաւորն ». այս կիրն է կամաւ եւ յօժարութեամբ :

110. 7. « Ի սորա ուէրութիւն ». ի մերն « Ի սորա ուէրութեան »:

» 8. « Գայր ու առնոյր ». ի մերն « Կուգայր ու կառնոյր »:

» 10. « Խուրադին ». ի մերն « Խորադին »:

111. 7. « Ցինչ նեղութիւն գոլի ». ի մերն « Ցինչ նեղութեան գոլի »:

» 8. « Ցեռամնայրն ». ի մերն « Ցեռամբնայրն »:

» 9. « Պարոնաղուատրս ». ի մերն « Պարոնի ղուատրս »:

» 14. « Բերեն Անտարոյ բրնձին որդին ». ի մերն « Բերեն պարոն Ալուգին Անտարոյ բրինձին որդին »:

112. 17. « Կու ծախվեր էր ». ի մերն « Կու ծախվէր »:

114. 3. « Նա հետ մի ի գող տարւոյն ». ի մերն « Նա յետ այլ մէկ տարւոյն »:

երես տող

114. 21. « Լուկ, սասայ »· ի մերն « Լոկ սասայ »:

115. 9. « Եւ եղև ամէն աշխարհ ծով »· ի մերն « Եւ եղև ամէն աշխարհ մէկ ծով »:

» 10. « Տասն հազար մարդ »· ի մերն « Հարիւր հազար մարդ »:

117. 13. « Նաւ զԱքքա »· ի մերն « Նաւ զվեց քաղաք »:

118. 25. « Աչքն ետ առնել »· ի մերն « Աչքն խարել »:

122. 7. « Վաշրամ Զօտիկ »· ի մերն « Վահ-րամ Լօտիկ »:

125. 2. « Վիճակնիս »· ի մերն « Վիճակքս »:

» 18. « Պէրութ… Իլիապօլիս՝ որ է Պաղ-պաք… Տար Սամօսադա որ է Սամի-սոն »· ի մերն « Պերութ՝ լինն, Երա-պօլիս որ է Պալպաք, Տար, Սամօսատ որ է Ամիան »:

126. 3. « Սրասուս »· ի մերն « Զրասուս »:

» 4. « Քասն երկու »· ի մերն « Երկո-տասան »:

» 6. Զերիս տողս կետիւք լնու· մեք եղաք, որպէս եւ էրն ի մերում ձեռագրի, ոչ իբրեւ զվարդապետութիւն եկե-ղեցւոյ Հայոց· այլ իբրեւ զկարծիս անհատի ուրուք:

127. 8. « Զօրս Աղեքսանդրում է »· ի մերն « Զօրորդն Աղեքսանդրուն է »:

երես *տող*

128. 5. « Ս.Ջ. Գիտացիք ». ի ձերն « Ս.Ջ. Գիտաջիք »:

» 19. « Ուչար ». ի ձերն « Ուշար »:

» 21. « Ծխլ ». ի ձերն « Ծիլ ». որ է ճիշտ թուականն գալստեան Ռուբենի ի Կիլիկիոյ :

» 24. « Պարոն Թորոսի որդին ». ի ձերն « Պարոն Թորոս՝ իր որդին »:

129. 1. « Պարոն Լեւոնի եղբայրն ». ի ձերն « Պարոն Լեւոն՝ իր եղբայրն »:

» 2. « Իրեկէ էառ ». ի ձերն « Երեկ, էառ »:

» 19. « Ապարապետքն են Հայոց .». ի ձերն « Սպարապետքն են Հայոց »:

130. 17. « Տիրերիտ ամս տասն երեք ». ի ձերն « Տիրերիտ ամս քսան երեք ». որպէս եւ է իրօք :

» 18. « Կչօղէոս ամս ԾԴ ». ի ձերն « Կչօղիոս ամս ՔԴ ». որպէս և է իրօք:

» » « Վեսպիանոս ». ի ձերն « Վեսպասիանոս »:

» 19. « Տիտոս ամս Թ ». ի ձերն « Տիտոս ամս երկու ». որպէս և է իրօք :

» » « Դոմետիանոս ամս Է ». ի ձերն « Դոմետիանոս ամս տասնև հինգ »:

» 20. « Տրիանոս ». ի ձերն « Տրայիանոս »:

» 21. « Կոտոս ». ի ձերն « Կոմոդոս ». որպէս և է իրօք :

Երես տող

130. 23. « Մակարիոս ». ի մերն « Մակրինոս »:

» » « Ալէքսիոս ». ի մերն « Ալէքսանդրոս »:

131. 1. « Մաքսիմիանոս ». ի մերն « Մաքսիմինոս »:

» » « Գորդիանոս ». ի մերն « Գորղիանոս ». որպէս և է իրօք:

» 2. « Դեկոս ամ մի ». ի մերն « Դեկոս ամս Բ »:

» 3. « Գաղլոս ամս Ը ». ի մերն « Գաղոս ամս Բ »:

» » « Աւրելիանոս ամս ՃԳ ». ի մերն « Աւրելիանոս ամս Ե ». որպէս և է իրօք:

» 8. « Գրատիանոս ամս Ե ». ի մերն « Գրատիանոս ամս ՃԵ »,

» 10. « Անաստաս ամս ԻԵ ». ի մերն « Անաստաս ամս ԻԷ »:

» 11. « Յուստիանոս ամս ՃԹ ». ի մերն « Յուստինոս ամս Թ »:

» 13. « Կոստանդին ամս Գ ». ի մերն « Կոստանդին ամիս 4 »:

» 15. « Նիկեփոր ». ի մերն « Նիկեֆօր »:

» 21. « Վասիլ յաղթողն ամս ԾԸ ». ի մերն « Վասիլ յաղթողն ամս ԽԹ »:

» 25. « Կոմանոս ». ի մերն « Կոմնենոս »:

Երես տող

132. 1. « Միխայլն ամս Գ ». ի մերն « Մի-
խայէլն ամս Է »:

» 2. « Ալէքսն ամս Լ ». ի մերն « Ալէքս
ամս ԼՁ »:

» 6. « Անդրոնիկէ » կրկին անգամ եղեալ
ի տպ. պակասէր ի մերն :

» 23. « Որ է ջուռն ». ի մերն « Որ է ջառն »:

133. 20. « Ի թուին ՉՀԳ ». ի մերն « Ի թուա-
կանին ՉՀԵ »:

» 21. « Մի կայր ». ի մերն « Մի կայր »:

134. 2. « Ընդ առաւօտքն ». ի մերն « Ընդ
առաւօտն »:

» 13. « Խայժակն ». ի մերն « Խաժակն »:

5253
5254
5255

5255
2013

5254

5253